

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1996

Technical and Bibliographic Notes / Notes technique et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modifications dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleur image possible.

- Additional comments / Commentaires supplémentaires: **Text in Ukrainian.**

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

	10X	12X	14X	16X	18X	20X	22X	24X	26X	28X	30X	32X
						✓						

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

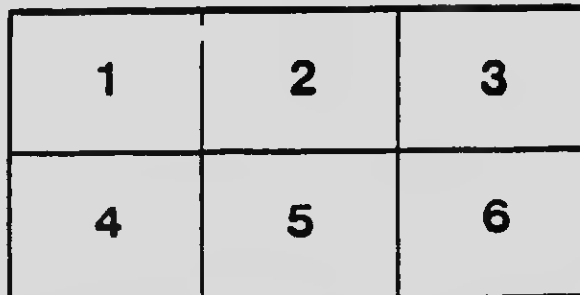
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shell contains the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

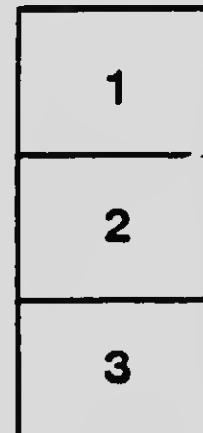
Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

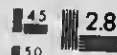
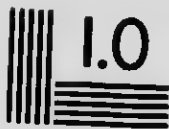
Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "À SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

1.5

1.50

1.56

1.63

1.67

1.75

1.80

1.88

1.96

2.00

2.06

2.12

2.24

2.33

2.40

2.50

2.56

2.63

2.70

2.80

2.88

2.96

3.00

3.12

3.20

3.25

3.33

3.40

3.50

3.56

3.60

3.63

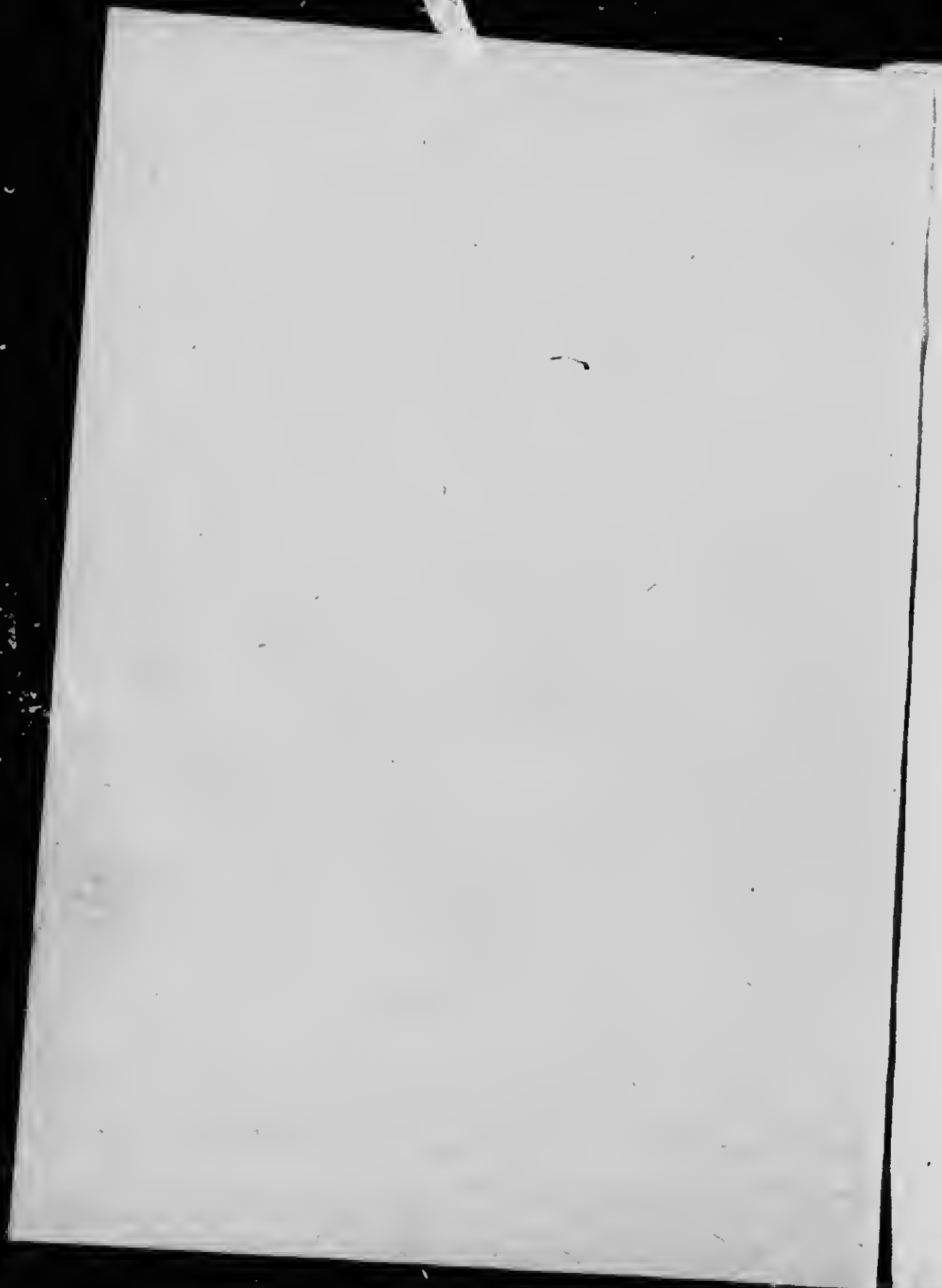
3.67

3.75

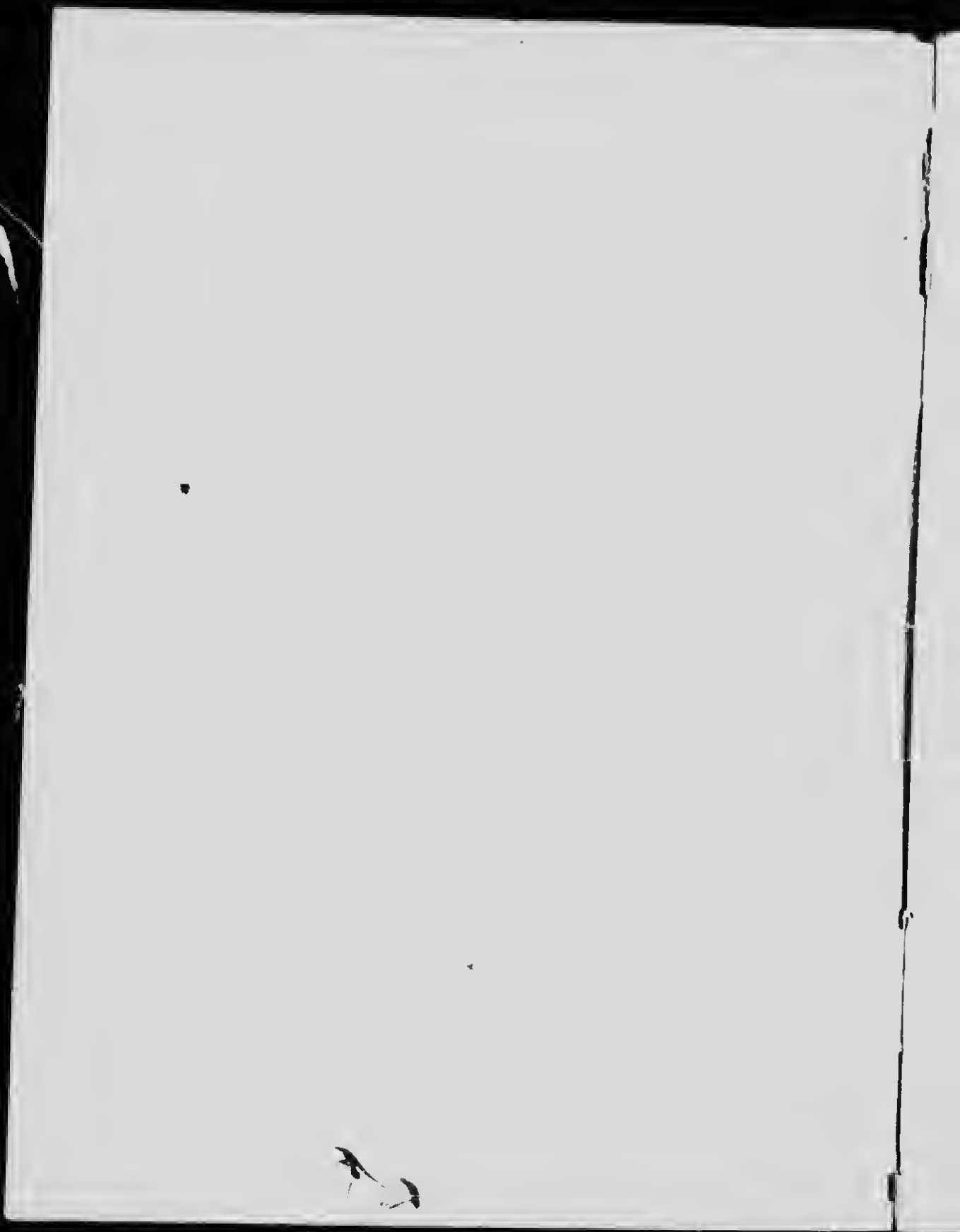

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

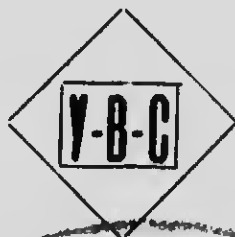
**НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МАТІЯ
САНДОРФА.**

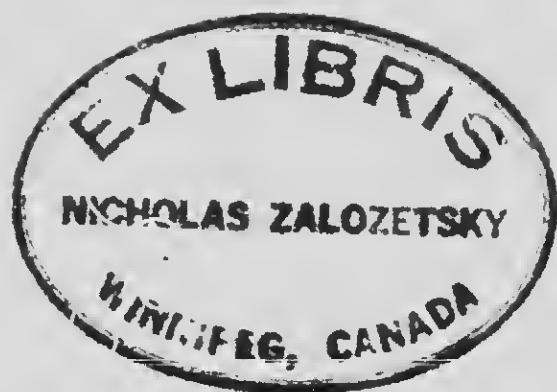
Ю. ВЕРН.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ
МАТІЯ
САНДОРФА

ПОВІСТЬ

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
„УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ”.

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Французький повістепицатель, Юлій Верн родився в місті Нант в 1828 р., а скінчивши там школу, перенісся до Парижа і написав тут оповідання під заголовком: „Пять неділь в бальці”, котре загально сподобалося. Сим оповіданням розпочав він ряд творів, котрими завів в письменстві окремий рід повістей науково-поучаючих. Вони зискали собі так велику славу, що інші майже нема вже цивілізованого народу, котрий би не переклав їх на свою мову. Предмет до своїх оповідань бере Верн головню з наук природничих, географії і подорожній, а на підставі певних виводів наукових робить в своїй буйній фантазії так смілі кроки наперед, що ним, в гарматній кулі пускає чоловіка а в місяць, або в кораблі, що іде по під воду, може йому плинути сорок тисяч миль під водою, — а все те лиш сімлюю здобутків наукових. Коли він написав свою повість: „Подорож довкола землі в 80 днях”, викликала вона велике здивування; здавалося, що се річ неможлива об'їхати землю довкола в 80 днях. Не вважалося задля буйної фантазії в ній передбачено загально, але їй принесла з собою назву „жильвернада” — слово, котрим з тої пори стали люди називати все те, що не можливе.

що лиш можна собі хіба видумити, уявити, подібно як Жюль Верн. А однакж незадовго показало ся, що то річ можлива, бо вже в 1889/90 р. об'їхала Американка, п-на Нелі Бляй, землю навіть лиш в 72 днях і 6 годинах докола!

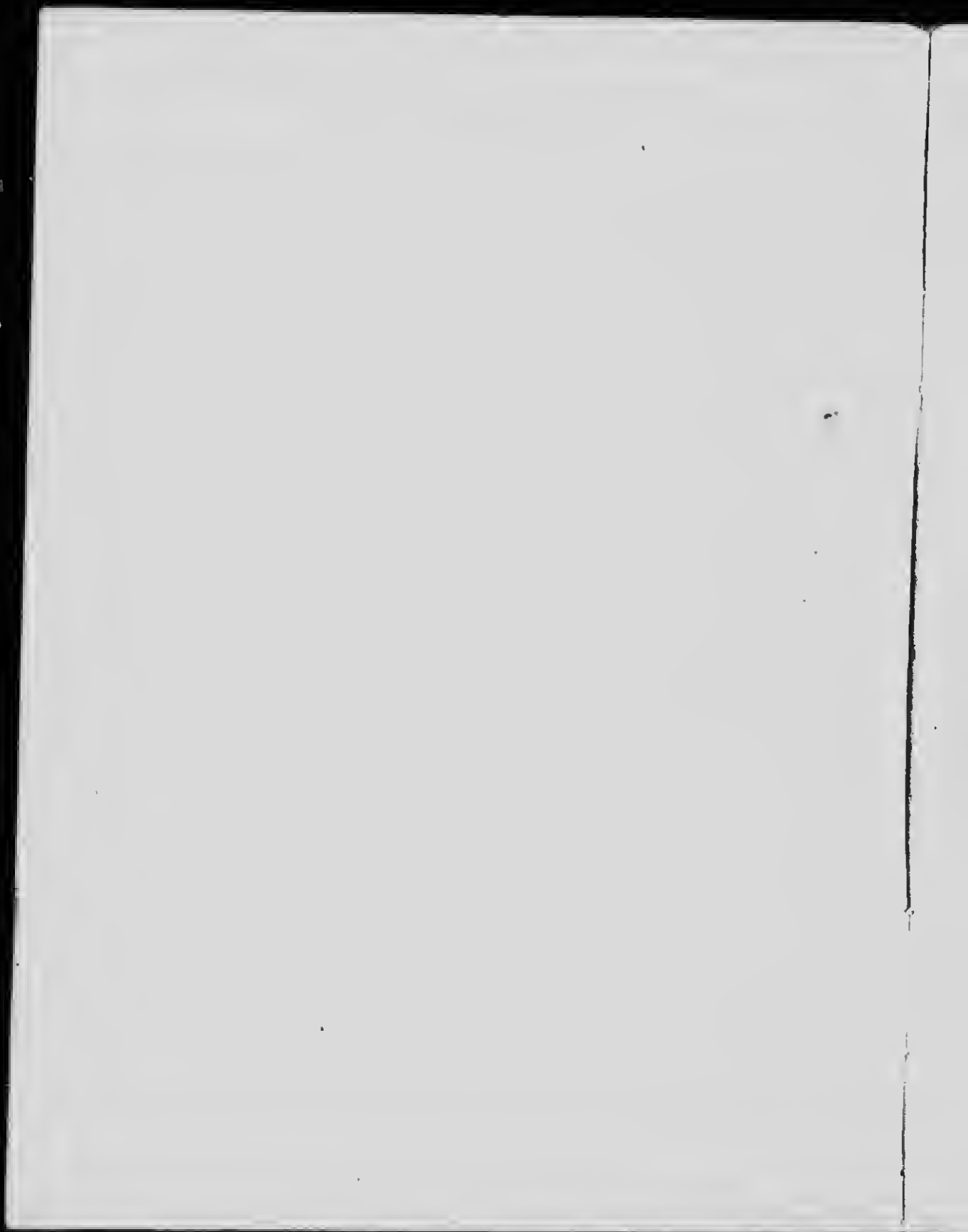
Сим однакж не хочемо сказати, щоби веї фантастичні видумки славного сего писателя мали бути можливі; ні, він своїми обчисленнями і видумками, опертими на строго наукових вислідах показує лиш, як далеко вже поступила наука і як широке поле лежить ще перед нею. При тім учить він читателя в своїх повістях; познакомляє його зі здобутками науки, з краями і парочами, подаючи йому дуже вірно опис міст і країв, події історичні і т. д. Його обчислення і видумки мають завейжди за підставу правду, але дальше вже переходять на поле фантазії і для того повісти його треба читати з добрим розумінням, щоби знати і відрізнити, що правда, а що фантазія. Повість „Незвичайні Пригоди Матія Саидорфа” є ще для загалу найбільше приступна, бо не заускаєсь в ніякі обчислення та широкі виводи наукові. За то обзнакомляє вона читателя з многими місцевоестями побережа Середземного моря; дає тому, хто того не знає, пояснене, що то є шифроване письмо і як його відчитує ся; дотикає таких найновіших розелідів наукових, як гіпнотизм і суггестія (підданє), електрики в ліченю і т. д. За час для сеї по-

вісти вибрав він ту пору, коли ледви що скінчилися пруско-австрійська війна в 1866 р., під час котрої Маляри хотіли вже в силі з Прусаками виступити против Австрії. Це дало Верному нагоду затропути також коротенько і історію Угорщини.

Повісті Верна мають велике значіння для молодіжи особливо старшої, але й для тої лпни з добрими поясненнями, хоч з другої сторони можуть вони подібно як веїлякі індіанські повісті западте розбудити мелоду фантазію і спонукати молодих людей до шукання фантастичних пригод, чого найліпший примір дав ученик Гайд, що начптавшись повістий Верна вибрав ся шукати пригоди в печері Люгльох, коло Семріяха в Сирії.

До найкрасних повістий Верна належать: „Подорож доокола землі в 80 днях“, „Діти капітана Гранта“ — обі приспособлені також до представлень театральних; дальше: „Подорож до місяця“, Сорок тисяч миль під водою“, „Ідея доктора Окса“ і др.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ МАТІЯ САНДОРФА.

— 0 —

ЧАСТЬ ПЕРША.

Почтовий голуб.

Трієст, столиця побережа, ділять ся на два дуже мало до себе подібні міста на одно нове і богате, зване містом Тересії, що підймає ся в простій лінії над берегом заліву, від котрого мусить чоловік добувати собі по куснику землі під будову, і друге старе, бідлашнє. Се посліднє є неправильнє збудованє і вбило ся клином поміж корзо¹⁾, що відділяє його від нового міста, а снади горбів Красу²⁾, котрих вершки вінчає живописно виглядаюча цитаделя.

Глубоко в трієстинський порт виходить мольо (гребля) Сан Карльо і тут коло неї переважно стають кораблі торговельні. Там люблять збирати ся, іноді в таким числі, що аж трохи лячно стає, громади тих перобів, що то не мають ні кута, ні хати, а котрих свити, питани, кафтани або камізольки могли би зовсім обійти ся без кнпнень, бо їх властителі не мали ніколи нічого, тай не будуть

¹⁾ Корзо називають ся в Італії широкі і рівні вулиці, а від того називаєсь також і сама їзда в параді тими вулицями.

²⁾ Крас, по німецьки Карст називають ся скалисті гори в Країні та на Побережу.

мати, що могли би в них ховати.

Але того дня, а було то 18 мая 1867 р., можна було побачити межі семи бездомними все-таки двох чоловіків, на котрих була лишня одежа. Годі було припускати, що вони були колись в клопоті, бо їм не ставало гроша; бодай на таких вони не виглядали. Правду сказавши, були то люди, котрі мусіли на кожного робити добре вражине.

Один називає ся Сарканій і казав, що він Триполітанець; другому, Сициліянцеві, було на імя Ціроне. Оба перейшли: ся вже були може який десятый раз по гребли, аж станули наконець на самім її кінчику. Звідтам дивили ся на море, що на захід від трієстинського заливу обмежає овид, мов би там мав нараз виплинути корабель, що везе для них щастє.

— Котра то вже може бути година? — спитав Ціроне своїм італіянським говором, котрим його товариш так само добре говорив як і всіма другими мовами знад Середземного моря.

Сарканій не відповів нічого.

— Який же з мене туман! — відозвав ся Сициліянець. — Та-ж то як-раз та година, в котрій чоловік чує голод, коли забув поспідати.

В тій часті австро-угорської монархії так перемішані з собсю елементи австрійські, італійські, славянські, що ніхто не зважав на тих двох людей, стоячих побіч себе,

хоч вони були очевидно чужі в місті. Впрочім не міг ніхто догадувати ся, що в їх кишенях вітер свище, бо вони в своїх плащах з капузами, що звисали їм аж по кістки, держали ся досить гордо.

Сарканій, молодший з них, середного росту і добре збудований, з елегантними манерами і рухами мав може двацять і п'ять літ. Він називав ся лиш Сарканій без всякого иншого додатку. Імени хрестного не мав, бо й не був хрещений: він був родом з Африки та походив десь з Триполісу чи з Тунісу. А хоч він на лице був такий брудатий що аж ніби чорний, то все-таки своїми правильними чертами подобав більше на білого, як на мурина. Коли чпї. то певно черти лиця Сарканього могли зводити. Треба було бути добрим знатоком, щоби з того правильного лиця, з чорних, красних очей, хоронного носа та тоненьких під ним вуспків розпізнати безмежну хитрість молодого чоловіка. Ніяке око не було в силі розпізнати з того майже непорушливого лиця ознак мерзкості і погорди. які йому напас звичайно безустанна бєрба против законів суспільности. Коли фізіогноміки кажуть — а вони по найбільшій часті кажуть правду, — що кождий котрий удає такого, яким не є, то на перекір своїй зручності свідчить сам проти себе, то Сарканій міг собою дати доказ, що то неправда. Хто його видів, не міг анї навіть здогадати

ся, чим він є, чим був. Його особа не викликувала ані одробини тої відрази, яку викликають гільтаї та розбишаки. Але тим він був і небезпечніший.

Хто знає, який був дитинний вік Сарканього? Певно якийсь знайда. Хто і як його виховував? В якій триполітанській порі вихував він перші роки свого життя? Хто стеріг його від тих многих недуг тамошнього страшного підсоня, що руйнують чоловіка? Певно, що ніхто не знав би що на то відповісти, може навіть і він сам. Принадок пригів його на світ; полишений принадеком, мусів жити припадками. Але в молодечім віці зумів він присвоїти собі деякого практичного образования, мабуть тому, що дотеперішне його життя змушувало його волочити ся світами, сходити ся з людьми всілякого стану, шукати собі викрутів за викрутами, хоч би лиш для того, щоб заспокоїти потреби життя. Таким способом і в наслідок всіляких обставин війшов він був вже від многих дїт в звязь з найбогатшим з домів в Триестї з домом банкира Сіляса Торонталя, котрого імя є тісно звязане з ходом нашої новісти.

Товариш Сарканього, Італієць Ціроне, був лиш одним із тих людей, що не знають ні віри, ні законів — авантюрник, готов до всякої підлоти, готов служити до всякого діла першому ліпшому, що добре йому залятить. Родом з Сицилії літ зо трийцять, був він здібний так само давати раду до злого,

як і її слухати, а головню її сповняти. Він би може й сказав, де родив ся, коли-б сам то знав. А хоч може й знав, де його батьківщина, то не радо признавав ся до того. На Сицилії жив він як волоцюга і там случайно познакомив ся з Сарканім. Оба забрали ся в світ і оба неправдою шукали свого щастя. Ціроне, хлопчисько рослий, бородатий з дуже обгорілим лицем і чорним волосем, умів лиш з трудом укривати ту вроджену йому підлоту, яку зраджували його завсїгди прижмурені очи та вічно понурена в землю голова. Хитрість свою закривав він тим, що мов язиком без кінця і міри, в прочім був він більше веселий, як сумний і о стілько його товариш щось дупив в собі, о скілько він з тим виговорював ся.

Але згаданого дня якось і Ціроне лиш мало був говірливий. Голод, видко не давав йому спокою. День перед тим програв був Сарканій в якійсь картярській норі послїдний свій грош. Отже оба не знали, що тепер робити. Могли лиш чпслити на якийсь припадок, а що випадок не спіпив ся вийти проти них на греблю, то вони постановили пійти протів него на вулиці нового міста.

Там на площях, понад каналом та по променадах по сїм і по тім боці порту, там, де у великім каналі, що перерізує Триест, є пристани для суден, жене за обчґамп 70-тисячна людність міста італіянського походження, а мова її, така сама як і у Венеції.

губить ся у тій всевітній мішанині язиків, якими говорять моряки, купці, помічники купецькі, та ремісники. Здає ся як коли-б витворив ся якійсь окремий договір, зложений з німецької, французької та славянської мови. Але хоч се пове місто і богате, то ще не всім, що ходять по його вулицях, сприяє щастє. Навіть найзручніші не встоялись би супротив тих англійских, грецьких, вірменських та жидівських купців, що запанували на триєстинській торговици, а котрих пишні палати могли би бути окрасою хоч би й самої столиці астро-угорської монархії. Хто би там счислив тих бідолахів, що від досвіта до пізнього вечера уганяють собою по вулицях повних руху торговельного, замкнених мов ті калитки згрішми зі всіх боків високими деревляними будишками, в котрих знов повно всіляких товарів! А не може бути инакше, як є в отсім вільнім місті портовім на кінці Адрійського моря, котрого положеню вже сама природа так дуже сприяє. Кілько-ж з тих, що уставили ся на греблях, де з кораблів найбільшого в Европі товариства корабельного, австрійського Льюйда, виносять масу богацтв зі всіх сторін світа, ще не снідало і мабуть не будуть обідати! Кілько-ж то на кінець бітноти, яка стрічає ся так само сотками і в Лондоні, Ліверпулі, Гаврі, Антверпії та Ліворні, мішає ся поміж тих заживних та потяжких корабельників, неда-

леко від арсеналу, до котрого приступ їм заборонений! Кілько-ж то видно з неї на площі перед біржею, котрої двері для неї не відчиняють ся, кілько її на ступенях Тергестея, красного будинку, де є бюро Льюйда і читальні, де проживає суспільність в цілком повній згоді з палатами торговельними!

Правду сказавши, то у всіх містах портових старого і нового світа живе рід нещасливих, який стрічає ся лиш по сих осередках торговельного руху. Не знати звідки вони беруть ся; ніхто не вгадав би, звідки їх вітер носить. Вони й самі не знають, де їм прийде кінець. А між ними є дуже багато таких, що зазнали лішних часів; є і багато людей заграничних. Зелізниці та кораблі торговельні полишили їх, як той ненотрібний тягар, а вони тепер не дають спокою життю публи зому, з котрого вже й поліція не може їх прогнати.

Сарканій і Ціроне пішли з греблі глянувши ще впослідне на залив аж гень туди до ліхтарні морскої, що піднімає ся на розі¹⁾ св. Тереса. Вони пустились попри міський театр вздовж парку і вийшли на велику площу звану Піяцца Гранде, де проходили ся чверть години около басену²⁾, зробленого з каменя ломаного в горах Красу,

¹⁾ Рогом називає ся високий кінчик півострова або взагалі кусень землі, що вистає в море.

²⁾ Доялівка, яма або збірник на воду.

а вимурованого при споді статуї цісара Кароля VI.

Оба завернули відтак на ліво. Ціроне дивився переходячим попри него людям в очі саме так як коли-б йому дуже хотіло ся їх обдерти. Минули відтак величезний квадрат Тергестея як раз в ту пору, коли скінчила ся біржа¹⁾.

— Вона буде незадовго так саме порожна, як і наша — відозвав ся Ціроне і усміхнув ся, хоч йому було не до сміху.

Рівнодушний Сарканій якось не конче хотів розуміти ся на лихім дотепі свого товарища, що витягав руки позіваючи з голоду.

Відтак перейшли через трикутну площу, на котрій стоїть бронзовий пам'ятник цісара Леопольда I. Ціроне свиснує — оттак як справдішний нероба — а у воздух підняло ся стадо сивих голубів, що гніздять ся під присійком старої біржі, саме так, як сиві голуби у Венеції між прокураціям²⁾ старої площі св. Марка. Недалеко звідтам тягне ся Корзо, що відділяє новий Триєст від старого.

Корзо се творить широку, але не конче елегантну вулицю з красно устроєними скле-

¹⁾ Біржею називає ся місце або будинок, де купці, банкіри, корабельники і т. д. залагоджують орудки торговельні, а відтак і сам торг. Слово біржа значить тільки шо торба або кишень.

²⁾ Муровані в каблук острішки.

памп і подобає більше на вулицю Регента в Лондоні або на Бродвей в Нью-Йорку, як на італійський бульвар¹⁾ в Паризі. Там видно дуже багато людей а також довгі ряди возів, почавши від Піяцца Гранде аж до Піяцца делле Лєня — імена що нагадують достаточнo італіянське походжене міста.

Підчас коли Сарканій опирав ся всякій покусі, не міг Ціроне перейти попри ніякий склеп, щоби не споглянути жадним оком на тих щасливців, котрих дозволяють средства заходити до них. Було там повно річний, котрі би певно й їм могли знадобити ся, а особливо у тих, що торгують поживою, та в шинках, де пиво пливе струями, більше як в кождім иншій місті австрійської монархії.

— На отсїм корзі чує чоловік ще більше спрагу і голод — відозвав ся Сициліянець, котрого бесїда в його висохлих устах подобала більше на клапане сухого дерева.

Сарканій лиш здвигнув на то плечима.

Вони зайшли в першу вулицю і виїшли відтак на беріг каналу та через него перейшли по червонім мості. Є то самоточний міст, який стоїть на стовпі на обох берегах, або обернений може стояти посеред води вздовж каналу. Відтак пішли берегом каналу. Ще троха дальше звернув Сарканій

¹⁾ Бульвар значить — вал, а відтак красна вулиця зроблена на місце валу.

на корзо, чому його товариш не противився. Дальше вулиці піднімалися так вгору по спадах Красу, що не можна було туди їхати. Ті вулиці є там так побудовані, що нема тут чого боятися того студеного, як лід, вихру, що звеся тут „бора” та віє з північного сходу. В отсім старім Триесті було обом знім голодранцям, Саркьяньому і Ціронови, далеко відраднійше, як в багатім новім місті.

Тут і мешкали вони, відколи приїхали до столиці побережжа, в малій гостинниці недалеко церви Санта Марія Маджоре. Але що вони не платили за гостинницю, а довги росли з кожним днем і властитель гостинниці не давав їм вже спокою, то оминули її; перейшли через площу і переходжувалися якийсь час доокола Арко ді Ріккардо.

Але годі було їм приглядатися через довший час снім останкам римської архітектури. А що припадок очевидно не спішився ставати їм в пригоді, то почали один за другим лізти стежками в гору майже на вершок Красу, де стоїть катедра.

— Також забавлялося чогось лізти аж сюди в гору! — замуркотів Ціроне і стягнув на собі свитину в поясі.

Але мимо того не попускався мін свого товариша і можна було з долини вже пізнати, як вони піднімалися в гору по стежинах названих не знати чому вулицями, які тільки поганяють спади Красу. В десять мітут піз-

нійше видобули ся ще голоднійші, як були, на площу коло катедрн.

З сего місяця є дуже хорошии вид на широке море та на порт, куда їздить всякі судна, пароходи, та кораблі, що приходять і відходять звіден. Одним поглядом обнимаєш ціле місто, передмістя, послідні доми що приширають до горбів та порозкида на горбах двірки. Але наших авантюришк то не займало. Вони вже не на одно надивля ся, а впрочім виїшли сюди лиш диятого, щобн не слухати, як в них книжки еварять ся Піроне, бачите, був би волів волочити ся по під богаті крами на корзі. А що вони й тут шукали лиш щастя, то мусїли довго чекати і за той час бути терпеливими.

На самім кінци стежки, котрою виходить ся на площу, недалеко візантійської катедрн Сан Джуета, було огорожене місце, де колись було кладовище, з котрого став ся тепер музей старинностей. Там вже не було гробів, лиш ще купи нагробних памятників з камя: попід пизько звисаючим галузем краєних дерев спочивали порозкидані в траві римськіobelіски¹⁾, середповічні стовпи памятників, останки з трігліфів та метопів²⁾, з всіляких часів репесалеової³⁾ до-

¹⁾ Чотиригранні стовпи з одноцілого камя, в долині ширші а в горі чим раз вузші і виходячі в кінчик.

²⁾ Трігліфами називають ся верхні плити на стовпах дорнійських, а плити, що стоять на будниках межн тими стовпами звать ся метопами.

³⁾ Доба відродження штуки.

би, та поливані посудини, в котрих видко ще було останки попелу.

Ворота, котрими входило ся до сего місця стояли отвором. Сарканій лиш їх потрутив. Він зайшов туди, а за ним Ціроне, котрий в своїй мелянхолійній задумі здобув ся на отсі слова:

— Коли-б так нам захотілось позбавити ся житя, то ось тут булоби до того найдогітійше місце!

— А щоби ти зробив, коли-б так хто тобі то казав? — спитав Сарканій глумливо.

— Я би на то не пристав, любий товаришу! Нехай лиш маю оден добрий день на десять злих.

— Будеш мати — ще й більше.

— Нехай то вислухають зеї святі італіянські, а Господь Бог знає, що їх числять тут на сотки!

— Ходи лиш — відозвав ся Сарканій. Вони зайшли в алею, що окружала півколесом ряд ури, та сіли собі на якусь велику римську розету, тесаний в цвѣти камінь, що лиш трохи виставала понад землю. Зразу мовчали — Сарканьому було то дуже до вподоби, але не так його товаришеви. Ціроне зівнувши раз, два рази, таки не вдержав та відозвав ся:

— На кров Божу! Тай припадок, на котрий ми дурні спустили ся, якось дійсно не дуже квапить ся.

Сарканій мовчав.

— Куди ми взяли ся — говорив Ціроне даліше — шукати його тут серед цих розгалин? Я чогось дуже бою ся, що ми, товаришу, збили ся з тропи! Який би чорт зобриазав ся тут до чого на сїм старім кладовищи? Навіть бідні душі не потребують його, бо вже покинули своє грішне тіло. Коли я рже раз дістану ся там під снід, то мені буде байдуже, що спізнив ся на обід, або що не маю що повечеряти! Ходи забираймо ся звідси!

Сарканій ледви що ще дихав, так був задумав ся та задивив ся.

Та ненароком понад вежами дерев появив ся голуб. Видно було, що голубови щось бракує, бо лет його не був рівний і прямий. Він мусів бути або хорній, або пострілений. Таким непевним летом він наблизив ся до Катедрн.

Голуб тратив вже очевидно посльідні сили. Чіпав ся вже встаючих примурків катедрн, при фасаді*) котрої стоїть з боку чоттирогранна висока вежа старійшого походження. Не міг вже летіти даліше, готов вже був упасти на землю і длятого спустив ся насамперед на дашок малої ниши, в котрій була фігура св. Юста; не міг вже удержатись на ногах і злетів на вершок стовпа, що сто-

*) Видка, звичайно передна часть якогось будинку, украшена орнаментами, різьбами і т. д. Фасада може бути: головна або передня, бічна і задна.

яв в куті межі фасадою будинку з вежею.

Сарканій все ще ані не рушив ся, лиш мовчав і ледви звертав увагу на голуба, але за то Ціроне не спускав його з ока. Голуб прилетів десь з півночі і був дуже змучений далекою дорогою. Видко було по нім, що хотів ще кудись дальше летіти, бо зараз знову підлетів, але зробивши такій каблук, як та куля коли летить з рушничі, мусів знов спочивати на долішній галузі якогось дерева на старім кладовищі.

Ціроне постановив був зловити птацю і підсунув ся нишком аж під дерево. За хвилю підліз аж до гузоватого пня, звідси вже легко міг досягнути рукою помеже гіл. Тут причаїв ся він тихенько як той пес, що звітрив понад собою дичину. Голуб не видів його і хотів знову підлетіти, але сили його знов опустили і він упав лиш кілька кроків від дерева на землю.

Одним скоком кинув ся Сципліянець на него і мав вже його в руках. Ніхто би не подивував ся, що він готов вже був скрутити йому голову, але нараз здержав ся, крикнув і побіг чим скорше до Сарканього.

— Почтовий голуб! відозвав ся він до нього.

— Ну та що зтого? Мабудь то була послідня його подорож, вже більше не буде літати світами — сказав на то Сарканій.

— Таки не буде — відповів Ціроне.— Тим гірше для тих, котрим він мав принести

отсю карточку що під його крилом.

— Що, карточка? — спитав Сарканій і схопив ся. — Зажди ще, не роби йому смерти! Варто ще почекати.

Сказавши то схопив він товариша за руку, що держала вже голуба за шийку. Від так взяв торбиночку, котру відв'язав вже був Ціроне, отворив її і виймив з неї шифровану¹⁾ карточку.

На карточці було вісімнадцять слів, виписаних в трьох простовисних рядках ось так:

ufoim	uəšəz	zřuqř
arnuro	trvree	mtqssl
odxnp	estlev	eeuart
aeeeil	ennios	noupvg
spesdr	erssur	ouitse
eedgne	toeedt	artuee

Хто послав ту карточку і до кого, не було на ній написано. Тих вісімнадцять слів зложенох з рівного числа букв годі чей було відчитати і зрозуміти їх значінє, не знаючи відповідного до них ключа; отже й мала бу-

¹⁾ Слово „шифра“ пішло від французького „шифр“, що значить „цифра“ — знак на число. „Шифроване письмо“ значить письмо, писане цифрами. Всі букви означає ся тогдн по порядку цифрамн і замість тих букв пише ся рядкамн. Хто хоче відчитати таке письмо, мусить знати „ключ“ до него, значить ся так само означити цифрами букви. То є найпростійший спосіб шифруваня. В повістн сій представлений спосіб т. зв. шаблянового шифруваня.

ла надія на то, хиба, що знайшов би ся хтось такий, що умів би відчитувати шифроване письмо і без ключа. Здавало ся таки, що та карточка не придасть ся до нічого, бо не можна буде її відчитати.

Сарканій зразу був дуже розчарував ся сим письмом, з котрого не міг нічого довідати ся, але відтак і дуже завернув собі ним голову. Ану-ж — думає він собі — на тії карточці містить ся якась відомість, а може й тайна, котра би когось зрадила? Той, що то писав, мусів видко, бути дуже обережним, бо так пописав, що хоч би та каточка не дістала ся до того, до кого була писана, то ніхто би її не відчитав. З того знову, що карточку посилено голубом, котрий, як звісно, має вже ту вдачу, що все вертає до давного голубника, не передавано відомости поштою або телеграмою, можна було догадувати ся, що розходить ся о якусь справу, котра вимагає великої тайни.

— Може в сих рядках містить ся якась тайна, котра нам щастє принесе — дозвав ся Сарканій.

— То хиба сей голуб був би сим випадком, за котрим ми нині до полудня досить набігали ся — сказав на то Ціроне. — А я хотів йому головку скрутити!... Але не буде з того нічого; важпійше, що маємо божого післанця в своїх руках, треба спробувати, як він смакує.

— Та бо не квап ся, Ціроне! сказав на

то Сарканій і ще раз уратував тим способом жите голубови. — Може через голуба довідаємо ся, як називає ся той чоловік, до котрого посилають сю карточку, розуміє ся, коли він мешкає в Триєсті.

— Та що з того? Він тобі чей не дасть відчитати, що там на тій карточці написано

— Не то, Ціроне.

— Та бо й незнаємо від кого вона.

— Певно, що не знаємо. Але коли з двох тих, що посилають до себе письма, знає ся одного, то можна вже з того розвідати ся і про другого. Словом, не треба голубови смерть робити, а противно, треба йому дати прийти до сили, щоби він залетів туди, куди йому назначено.

— Тай з карточкою? — спитав Ціроне.

— З карточкою, але я її насамперед собі відпишу та буду відпис доти держати, доки аж не прийде нагода зробити з него ужиток.

Сарканій виймив свій записник з кишені і почав відписувати на нім письмо олівцем. А що він знав, що в тайних письмах треба майже у всіх случаях задержати вірно таке саме упорядковане, то уважав дуже точно на то, як уложені на карточці слова. Коли вже відписав, схозав відпис в своїм записнику, а карточку вложив знову до торбиночки і привязав її голубови під крило.

Ціроне придивляв ся тому, але якось

не вірив в то щастє, яке мала їм принести ся пригода.

— А щож тепер буде? спитав він.

— Тепер доглядай ти післанця — сказав йому на то Сарканій.

Голуб був більше голодний як утомлений. Крила мав здорові і не поломані, ані не покалічені; видко, що не пострілив його ані якийсь стрілець, ані не побив каменем якийсь пустий хлопчина. Був лийн голоден і хотів пити, більше не було йому нічого.

Ціропе став шукати на землі і знайшов кілька зеренець; голуб зів їх хапливо, а від так ще й напив ся води, що лишпла ся була від дощу на черспі з якоїсь старосвітської посудини. За пів години голуб покріпив ся і відпочив та міг вже летіти дальше.

— Коли він має летіти ще далеко — відозвав ся Сарканій, — коли він десь аж поза Триестом має дім, то нам то байдуже, чи він десь в дорозі згине, бо й так щезне нам з очий, а ми за ним не підемо коли він має залетіти до якогось дому в Триесті. Але коли там його дожидають, і він там спустить ся, то внего ще на стілько силн. щоби туди залетіти, бо на то треба лиш одну або дві мінуги.

— Правду кажеш, — відповів Сициліянець. — Але чи доглянемо аж туди, де його голубник, хоч би він лиш до Триесту полетів, а не дальше?

— Будемо робити, що зможемо — ска-

зав Сарканій снокійно. Та от що стало ся:

Понад катедральну церков, з'южену з двох романських церков, з котрих одна під призванем Пречистої Діви, а друга під призванем патрона Триесту св. Юста, піднімає ся висока вежа, що стоїть на розі тїї части фасади, в котрій є велика вставлена розета; понизше сеї відчиняють ся головні двері до му Божого. Вежа панує над цілою нижньою Красу, а місто лежить під нею, як горорізьбою вироблена карта. Із сего високого місця можна було легко видіти дахи домів зі всіх сторін, почавши від снаду горбів аж до берегів залливу. Отже можна було й видіти, куди летить голуб, коли-б його пустити з тої вежі, а тогди можна би було певно розпізнати той дім, на котрім би він сів, розуміє ся, скороби лиш голуб летів до Триесту, а не до якогось иншого міста на істрийськїм півострові.

Проба мусіла удати ся, бодай не завадило би було її зробити, не треба було більше нічого, лиш пустити голуба на волю.

Сарканій і Ціроне вийшли отже із старого кладовища, перейшли через малу площу перед церквою і пустились до вежі. Одні острокаблукові двері стояли отвором — случайно ті, що були під окоповим дашком саме просто під фігурою св. Юста. Оба мушци зайшли туди і пустились крутими сходами на гору. Може за дві, три мінати вийшли аж

на сам вершок вежі під дах, де з кожного боку є по два віконця і звідки видно на всі сторони, аж на море і на самі гори. Сарканій і Ціроне станули тут при тій вікні, що виходило на північний схід просто на місто.

На годиннику старого замку, що походить з шіснайцятого століття, вибила четверта година. Отже був ще білий день. Серед густого воздуха спускало ся сонце поволи до Адрійського моря і облило свсім світлом більшу часть домів в місті з тої сторони, що була звернен: до вежі. Обставини були отже так догідні, як лиш могли бути.

Сарканій взяв голуба в руки, погладив ще його та попестив, а відтак пустив його у воздух.

Голуб розиустив крила, але й зараз почав стрілою снадати в долину. Роздразнений Сицилієць аж крикнув, так налякав ся.

— Ну, підлітає знову в гору! — відозвав ся Сарканій.

І дійсно, голуб в долишній вестві воздуха знашов собі рівновагу, закинув ключку та завернув вноперек до північно-західної части міста. Сарканій і Ціроне не спустили його з ока.

Голуб ведений якимсь дивним інстинктом, летів зовсім певно. Таки аж видно було по нім, що летить туди, куди йому назначено, а де був би прилетів вже перед годиною, коли-б не був примусово задержав ся

під деревами на старім кладовищі.

Сарканій і його товариш дивили ся майже з тривожливою увагою за голубом. Цікаві були, чи він полетить поза мури міста, бо в такім случаю з їх наміреня не було нічого.

Мали щасте.

— Я все ще його виджу! — відозвав ся Ціроне, котрий мав дуже добрі очи.

— Треба добре на то уважати — відозвав ся Сарканій — де він сяде, щоби після того можна добре осудити стан річий.

За кілька хвилин спустив ся голуб на дім, котрий своїм стромим дахом виставав понад другі. Він стояв посеред якихсь дерев в тій часті міста, де є шпиталь і публичний парк. Там заліз він в якесь мале віконце на даху, понад котрим обергала ся вітрора хоруговка з кованого заліза, котра була би певно роботи Кантена Мессіса¹⁾, колиб так Триест був в Флямандії.

Тепер вже мали вони загальний перегляд і не трудно було, маючи на оці згадану хоруговку, відшукати той дах з малим віконцем, отже й дім, де мешкав той, до кого була писана карточка.

Сарканій і Ціроне спустили ся чим скорше в долину, пішли спадами Красу та

¹⁾ Кантен Мессіс — славний бельгійський маляр; був він до 20 року життя ковалем в Антверпії і робив, кажуть, залізні прикраси на дашки над керинцею перед соборною церквою в тім місті.

кількома короткими улочками, аж вийшли на площу, звану Пяцца делля Леона. Там мусіли знову розглянути ся, щоби побачити, де тоті ряди домів, з котрих складає ся східна часть міста.

Прийшовши в то місце, де сходять ся дві найбільші вулиці в місті, корзо Стадіона і Акведотто, красна алея, котрою можна зайти до великої шварні Боскетто, не знали вони через хвильку куди брати ся, чи на право чи на ліво? Навгад взяли ся на право в тім наміреню, щоби розглянути ся по черзі по всіх домах при алеї, позаяк добачили, що вітрова хоруговка виставала аж понад верхки її дерев.

Ішли отже вздовж Акведотто та придивляли ся добре дахам всіх домів, але не могли того знайти, за котрим шукали. Так прийшли вони аж накінець алеї.

— Ось той дах! — відозвав ся накінець Ціроне та показав на хоруговку, котрою крутив вітер на залізнім дручку; понизше неї було на даху вікно з котрого вилітали голуби або залітали до него. Не було вже сумніву, що тут залетів голуб, котрого вони пустили з кладовища.

Звичайний собі дім щезав тут поза тими красними деревами Акведотта, що найбільше до него притягають. Сарканій став зараз розвідувати ся по сусідних склепах і незадовго довідав ся то, чого йому було треба.

В тім домі мешкав вже від **многих** літ

граф Володислав Затмар.

— Хто то той граф Затмар? — спитав Ціроне, для котрого се прізвище не мало ніякого значіня.

— От собі граф Затмар — відповів Сарканій.

— Можеби спитати ся...

— Не квап ся, Ціроне, пізнійше. Треба роздумати, бути спокійним, а тепер вертаймо до нашої госноди.

— А я... тепер саме й пора, щоби ті, що мають до того право, сідали обідати — сказав на то Ціроне глумливо.

— Хоч ми нині й не обідали, то поноімо собі завтра добре — відповів Сарканій.

— Та у кого?

— Хто знає, Ціроне? Може таки у самого графа Затмара.

Оба поментали ся поволи — бо й чого було їм спішити ся? — та незадовго зайшли до своєї скромної госноди, хоч ще й вона була для них за дорога, бо вони не мали чим навіть за нічліг заплатити. Яку-ж застали тут несподіванку для себе! До Сарканієго прийшов був як раз лист. В нїм було кілька банкотів на суму двіста ринських та слїдуючі слова:

„В приложї гроші, котрі Вам посилаю. На дорогу до Сицилії Вам стане. Їдьте, щоби я вже більше нічого о Вас не чув.
Сіляс Торонталь.”

— Слава Богу во вишних! — став Ціронне лікувати — той банкир станув нам в пригоді. Таки на правду не треба сунівати ся о тих нахах з біржи.

— Тай мені так видить ся, — сказав на то Сарканій.

— Отже ті гроші на то, щоби ми вніхали з Трієсту?

— Ні, на то щоби ми тут лпили ся!

Граф Матій Сандорф.

Угри або Мадяри зайшли до краю в девятім столітю після числення літ від рождества Христового. Їх ще третина цілого населеня Угорщини — більше як 5 міліонів душ. Чи вони іспанського походженя, чи египтського або варварського, чи вони походять від тих Гунів, що їх королем був Аттіля, чи від північних Фінів — гадки суперечать собі — але то не має великої ваги.

Вони уміли задержати свою віру і в почавши від одинайцятого столітя ревними католиками — в тім часі прийняли вони нову віру. Говорять також ще своєю дасною мовою, вигідною, гармонійною рідною мовою, котра убрає кождий предмет в окрасу поезії; вона так богата, як німецька, але вузлувата і енергічна, мова, котра від четирнайдцятото столітя виперла латину із законів та розпоряджень та увиділа перед собою бу-

дучність яко мова народу.

Угодою в Кралевану припала Угорщина і Семигород Австрії.

В двадцять літ опісля заявила прагматична санкція¹⁾ торжественно, що держави Австро-Угорщина є нероздільні. Наколи-б не було сина, то могла би коропа перейти також і на доп'ю після закопа прімогенітури або первородства. В наслідок сеї нової постанови вступила Марія Тереса в 1749 р. на престол свого батька Кароля VI., послідного потомка з мужеського покоління габсбургського роду.

Угорщина мусіла піддати ся силі.

В тім часі, коли розпочинає ся се оповіданє, був один Мадяр великого роду, котрий жив лиш тою надією, що поверне своему красви давню його самостійність. За молоду знав він Кошута, а хоч його походженє та вихованє не позваляли йому ділати спільно з такими у важних справах політичних, то всеж-таки мусіь він подивляти велике серце сего приятеля вітчизни.

Граф Матій жив собі в однім із комітатів²⁾ в Семигороді, у фогаранцеськім окрузі

¹⁾ „Прагматична санкція“ значить то саме, що „основні закони державні“; закони сі заведено в Австрії в 1720 р.

²⁾ Комітатами називають ся староства на Угорщині; вони ділять ся на округи.

на старім замку з фєвдальних¹⁾ часів. Той замок стояв на однім із північних кінців східних Карпатів, що відділяють Семпгород від Волощини. Побудований між скалами і дебрами виглядав він в своїй дикій красі зовсім на таке послідне забороло, в котрім заговірники могли би держати ся аж до крайности.

Сусїдні копальні, в котрих добувано залїзу та мідяну руду, давали властителяви замку Артенак дуже значний дохід. Та маєтність обнимала часть фогаранського округу, котрий має що найменше 72.000 душ. Люди тамонні, мінцани і селяни, не таїли ся з тим зовсім, що вони незмінно вірні графови; за його добродїйства для краю відплачували ся вони безмежним привязанєм. Задля того був сей замок під особливим надзором, під котрий піднадала його угорська канцелярія в Відни, що веде свої дїла зовсім независимо від других міністерств держави. Високі круги знали намірєня властителя замку Артенак і длятого вони їх непокоїли, а особа графа може ще більше.

Матїєви Сандорфу було тогди 35 літ. Його стать більшої як звичайної висоти, зраджувала велику силу мускулів. На широких плечах держалась горда голова. Трохи гран-

¹⁾ Часи, в котрих королї і князї мали право обділяти своїм людям землями. Фєвдалами називають тих, що в той спосіб прийшли до великих посїлостей.

часте лице як би нахухане живою краскою, показувало малярськи тин в повній чистоті. Його живі рухи, пузтуватість в бесіді, певний і спокійний погляд, живий обіг крові, котрий видно було по нідрях, слабе дрожане губ в кутиках і усміх з навички на устах, пехибний знак доброти та якась розважність в розмові і мінах — все то вказувало на вольнодумну і великодушну натуру.

Одною із найвиднійших черт характеру графа Сандорфа було то, що він ніколи не простив і не міг простити скорби, котрої жертвою стали ся його приятелі, хоч сам о себе зовсім не журив ся, ба, готов був навіть сміятися з того, коли його хто при якій нагоді оскорбив. Любив дуже справедливість і ненавидів всяку невірність. З того походила у него та якась особнста непримиримість. Він зовсім не належав до тих, що то здають ся на Господа Бога, щоби він когось покарав на сім світі.

Треба тут зазначити, що Матій Сандорф був дуже поважно вихований. Замість дармувати, маючи масток, любив він дуже займатися науками фізикальними і лікарськими. З того був би став дуже талановитий лікар, коли-б змушений жити з того, був би займав ся ліченням недужих. Але він вдоволяв ся лиш тим, що був хеміком¹⁾, котрого

¹⁾ Хеміком називає ся учений, котрий досліджує, з чого складають ся твори в природі.

учені дуже цінили. Пештенський університет, прешбургська академія наук, королівська академія гірнича в Шемницькій Бани, нормальна школа в Темешварі зачисляли його одна по другій до найздібніших своїх учеників. То його жите для науки скріпляло в нїм ще й природні його здібности. Воно зробило з него чоловіка в найширшій значіню того слова. Таким уважали його й всі, що його знали, особливо його професори зі всіляких шкіл та університетів в краю, що остались його приятелями.

На замку Артенак були колись веселість, жите, рух. На скалистім хребті гори сходили ся бувало мисливі з цілого Семгороду. Там відбували ся великі і небезпечні лови з нагінками, на котрих граф заспокоював свою охоту до борби, бо на полі полїтпки, видко, не мав надії до тої борби вправляти ся. Він держав ся з боку і слїдив лиш за ходом річий. Здавало ся, що він журить ся лиш сам про себе та звертає свою увагу лиш на науку та на то виставне жите, на котре позваляло йому його велике майно. Тогди жила ще графиня Рена Сандорф. Вона була душею всіх товариських сходин на замку Артенак. На пятнайцять місяців перед початком нашого оповіданя забрала її смерть в самім розцвіті молодости і краси; графови лишила ся лиш мала донечка, котрій було тепер два роки.

Для графа Сандорфа був то страшний

удар судьби. Довгий час не міг він знайти ніякої розради для себе. На замку стало тихо і пусто. Його пан жив в нїм в глибокім смутку як в яким монастирі. Нічим вже не журив ся, лиш своєю дитиною, котру віддав під опіку жінки свого управителя, Рожени Ляндок. Тота молода а добрезна жінка вїшого вже так не доглядала, як одинокої наслідниці Сандорфів і була для неї другою матірю.

В перших місяцях свого вдовецтва не виходив граф Сандорф із замку Артенак. Набирав сил із споминок з минувшости. Опісля взяла в нїм верх гадка, що його вітчизна займає в Європі лиш підрядне становище.

Французько-італійська війна з 1859 р. нанесла австрійській державі сильний удар.

То нещастє по семи роках збільшило ся ще поразкою під Садовою в 1866 р. Угорщина мусїла дивити ся, що вона ще звязана з тою Австрією, котра стратила свої італійські посїлости. Побїда під Кустоццою та Лисою не могла в очах Угорщини затерти поразки під Садовою.

Граф Сандорф розглянув ся в слїдуючїм році дуже пильно по політичнїм теренї та прийшов до переконання, що може би удало ся викликати якийсь рух, що поміг би до розділу держави.

Надїйшла хвиля діланя. Дня 3 мая, 1867 р., поцілував він свою донечку, віддав її старанній опіці панї Рожени Ляндок і по-

кинув замок Аргенак. Поїхав до Пешту, де порозумів ся з своїми приятелями і сторонаниками та поробив приготвлення; в кілька днів опісля приїхав він до Триєсту, щоби тут дождати, що стане ся дальше.

Тут мав знаходити ся осередок заговору. Звіден мали розходити ся всі нитки, котрі держав граф Сандорф в своїй руці. Проводирі заговору могли в сім місті безпечнійше працювати, бо тут менше на них звертали увагу, і на всякий спосіб мали тут більше свободи, щоби довести до щасливого кінця своє патріотичне діло.

В Триєсті жили два дуже вірні приятелі графа. Одушевлені тою самою гадкою були вони готові остати ся вірними тому підприємству аж до кінця. Граф Володислав Затмар і професор Стефан Баторий були також Мадярами з великого роду. Оба, добрих десять літ старші від графа, не мали майже ніякого майна. Перший з них мав скупенький дохід з малої маєтности в липтавськім комітаті, що лежить по тамтім боці Дунаю; другий учив в Триєсті фізики і жив лиш з того, що заробляв тою наукою.

Володислав Затмар жив в тім домі, котрий викрили Сарканій і Ціроне при Акведотто. Скромну свою домівку відступив він був до свободної розпорядимости графови Матієви Сандорфови на цілий той час, через котрий хотів він тут перебувати з далека від замку Аргенак, значить ся аж до кінця поста-

повленого руху. без згляду на то, як бп він закінчив ся. Всю службу представляв тут п'ятьдесять і п'ять літний Мадяр Боршк. Був то чоловік, що служив вірно своему панови, як управитель Ляндек графови Сандорфови.

Стефан Баторпй мав так само скромне-ньке помешканє прп корзі Стадіона, отже в тій самій частині міста, що граф Затмар. Він не дбав про нічо більше, лиш про свою жінку та свого сінка Петра, котрому було тогди вісім літ.

Баторпй не належав, що правда, в простій лінії, але все-таки до роду тих малярських князів, що в шіснайціятім столітї засідали на семпгородськїм престолі. Родина та була розпала ся і від того часу розійшла ся та певно що муєло аж дивно стати. коли почуло ся. що один з послідних потомків є скромним собі професором препібургської академії. Пеминувши то все, був Стефан Баторпй первостепенним ученим і славним із своїх праць. Одного дня спонукали його політичні його погляди, з котрими він не таїв ся, зажадати свого увільнення і тогди то осїв він в Триесті яко независимий професор з жінкою, що помагала йому щиро двигати недолу.

В помешканю Володислава Затмара сходили ся від часу приїзду графа Сандорфа всі три прпятелі. хоч Сандорф умисно на то наставляв. що найме собі помешканє в палаті Модельо, або точнійше в готели

Дельом при Пяцца Гранде. Поліції ані не снило ся о тім, що дім при Акведотто в осередком заговору, котрий має численних приклонників в більших містах держави.

Володислав Затмар і Стефан Баторий стали, не надумуючись довго, щирими союзниками графа Сандорфа. Вони виділи так само як і він, що тепер є дуже сприяючі обставини для такого руху, котрий би Мадярам надав знов таку силу в Європі, до якої вони з честилюбимости стреміли. Вони знали то досре, що можуть за той плян наложити головою, але мимо того не дались відстрашити від свого діла. Дім при Акведотто став ся отже зборним місцем найвиднійших проводирів заговору. Велике число приклонників, завізваних звідси в різних сторонах краю, діставали звідси прикази. Голубяча почта, яку тут устроєно для посилення відомостей, сполучала легко і скоро з Триєстом всі значнійші міста на Угорщині і в Семигороді, коли розходило ся о то, щоби давати поученя, котрих годі було розсилати поштою або телеграфом. Словом, заведено як найбільшу осторожність, так, що на заговорників не упало доси ні найменше підозріне.

Впрочім ведено переписку, як вже звісно, шифрованим письмом, і то після способу, що давав безусловну безпечність, позаяк його треба було лиш держати в тайні.

В три дні по тім, коли прилетів той голуб, від котрого Сарканій переймив карточку,

дня 21 мая, около восьмої години вечером, були Володислав Затмар і Стефан Баторий в кабінеті і чекали там на Матія Сандорфа, котрий мав вернути з дороги. Особисті справи були спонукали його недавно виїхати до Семигорода на свій замок Артенак. Подорож та була для него о стілько на руку, що давала йому можливість зійти ся з своїми приятелями в Ключи¹⁾), столиці провінції, та поговорити з ними, а певного дня мав він звідам вернути, давши наперед знати обом своїм союзникам, депешею, котру Сарканій переписав.

Від часу вїзду графа Сандорфа обмінювали ся ще й інші листи mezi Триєстом, а Будапештом, вислано також голубами кілька шифрованих карточок. Як-раз в сій хвили був Володислав Затмар занятий відчитуванєм такого письма, при помочи так званої „решітки”, або шабљони.

По правді сказавши були ті депеші придумані на дуже простий лад, на лад переставлюваня букв. Після того способу має кожда буква своє азбучне значінє, а значить а, о значить о і так дальше. Але букви переставляють ся по черзі, після того чи місця в решітці порожні чи заставлені. Коли тоту решітку уложить ся на депешу, то спід неї видко лише букви в тім порядку, в яким тре-

¹⁾ По німецьки: Клявзенбург, по малярськи: Кольошвар.

ба їх читати, а прочі є закриті. Таких решіток уживано вже з давен-давна, але недавно уліпнено їх після способу полковника Фляйспера; вони уважають ся досп за найліпший і найневійшній спосіб, коли розходить ся о то, щоби мати тайне письмо, котрого ніхто не годен прочитати. Всі інші способи перевертаня — все одно, за то спосіб з незмінною підставою або простий спосіб ключевий, при котрім кожда буква азбуки означає ся тою самою буквою або тим самим знаком — або чи то спосіб зі змінною підставою чи спосіб з подвійним ключем в котрих кожда буква змінє ся з азбукою так, що не дають ніякої невности. Декотрі люди можуть дуже легко відчитувати такі тайні письма, хоч при тім спускають ся лиш на сам здогад. Вони опирають ся на то, що ті букви, котрі частійше уживають ся, знаходять ся частійше в сім письмі — є в мові французькій, англійській і німецькій, а в російській, є та і в італійській і др. та доходять тим способом до того, що винаходять то значіне букв в тайнім письмі, яке вони мають у звичайнім. Буває лиш мало шифрованих сим способом депеш, котрих би при добрій розвазі не можна відчитати.

Однакож здає ся, що решітки або шифровані словарі — значить ся такі, в котрих є подані числами деякі часто уживані слова або і цілі вислови — дають повну поруку, що такого письма ніхто не відчитає. Але оба

ті способи мають одну значну недогідність: їх треба коиче держати в тайні, або зобов'язати ся до того, що тих приладів, або книжок не дасть ся нікому чужому в руки. Коли нема репітки або книжки, то не можна тих депеш ніяк відчитати, але скоро хтось украде або репітку або книжку, то вже й пілий світ зможе депешу прочитати.

Отже при помочі такої репітки, вглядно витятого грубого паперу, котрий в кількох місцях мав дірки, відчитувано переписку графа Сандорфа і його товаришів. Але вони були на стілько осторожні, що не мали би ніякого клопоту, хоч би Сандорфови або його приятелям загубили ся ті репітки, або коли-б їх хто украв, бо зараз, скоро лиш їх відчитали, то й палили. Отже ніхто не міг прийти на слід того заговору, за котрий булиби наложили головою найперші магнати Угорщини разом з репрезентантами міщанства і народу сільського.

Саме коли Володислав Затмар хотів спалити поелідну депешу заковтав хтось стіха до дверній комнати

То був Борпк, котрий привів графа Сандорфа, що прийшов був пішки з двірля залізничі. Володислав Затмар приступив зараз до него:

— А що, Матію, як повела ся вапа подорож? — спитав він чим скорше, як той, що передовсім хоче бути заспокоєним.

— Пошчестила ся, Затмаре, — відповів

граф Сандорф. — Я не потребував сумнівати ся о думках моїх семигородських приятелів; можемо напевно числити на їх поміч.

— А чи ти їм згадував о тій депеші, що прийшла до нас три дни тому назад з Будапешту? — відозвав ся Баторий. що жив з графом в такій великій дружбі, що вони аж собі тикали.

— Згадував, Стефане; вони вже все знають. Готові кожної хвилі. На перший знак підоймуть бунт. До двох годин будемо папами в Будапешті, до пів дня папами найбільших комітатів по сім і по тамтім боці Тиси, до одного дня буде Семигород і пограниче військове в наших руках. Тогди вісім мільйонів Угрів відзискають знову свою независимість!

— А правительство? — спитав Стефан Баторий.

— Наші сторонники є в більшости — відповів Матій Сандорф. Вони й утворять нове правительство, котре, возьме ведене діла в свої руки. Все піде правильно і без всяких трудностей, бо комітати що-до їх управи майже не зависять від корони, а їх начальники мають власть поліційну.

— Але заступаюча короля рада, котрої головою є палатин в Будапешті?... — перебив Володислав Затмар.

— Недопустить ся до того, щоби палатин і рада мішались!...

— А перешиски угорської канцелярії також не допустить ся?

— Також! Все пороблено, щоб наш рух пішов рівчасно, та щоби успіх був занеспенний.

— Успіх! — відозвав ся Баторий.

— Так, успіх! — відповів гр. Сандорф. У війську, все що нашої крови, що крови мадярської, стоїть за нами! Де-ж той потомок старих Мадярів, котрого серце не забгло би жпвійше на сам вид хоругви Рудольфа та Корвіна?

Матій Сандорф виповів ті слова голосом найблагороднішого одушевлення.

— Але аж до того часу — говорив він дальше — будемо старати ся всякими способами, щоб не стягнути на себе ніякого підозріння. Будьмо розважні, а станемо тим сильнійші! — А в Трпесті не чували ви нічого підозрілого?

— Ні, — відповів Володислав Зетмар. — Тут говорять лиш о роботах, які держава каже виконувати в Поли.

Вже від пятайцяти літ носило ся австрійське правительство — побоюючись утратити Венецію — що дійсно стало ся — з гадкою побудувати в Поли, отже на самім полудневім кіпчику Істрії, величезні арсенали і порт военний, щоб звідси можна панувати на цілім Адрійськім морі. Мпмо супротивлення Триесту, котрого порт став ся через то менше важним, ведено роботи з горячковим

посніхом. Матій Сандорф і його приятелі могли отже припускати, що Триєстинці будуть готові скорше поступати з ними, наколи-б розділ держави мав аж їх засягнути.

Тайну заговору в корнєть угорської самостійности стережено добре. Нічо не могло викликати підозріння поліції, що найвидніші заговорники сходять ся в скромнім домі при алей Акведотто.

Злавало ся, як коли-б все предвиджено, щоби бунт удав ся та що лиш треба дождати догідної хвилі до ділапня. Шифровану переписку межі Триєстом а більшими містами Угорщини і Семпороду ведено від сеї пори лиш рідко, або таки зовсїм єї залиплено, доки не настали би хіба аж якісь непредвиджені події. Крилаті післанці не потребували вже носити денеш, бо пороблено вже послїдні приготування. Для більшої осторожности замкнено ще й голубник в домі Затмара.

Треба ще додати, що до заговору треба так само тропити, як і до веденя війни. Єто річ дуже важна, щоби заговорникам їх не забракло, коли настане ворохобня. При сїй нагоді не могло їх забракнути нашим знакомим.

Знаємо, що Володзимлав Затмар і Стефан Баторий могли пожертвувати своє життя для незалежности свого краю, але не свого майна, бо їх доходи були дуже слупенькі. За то був граф Сандорф величезний бо-

гач і готов пожертвувати на потребу своєї справи разом з житєм і все своє майно. Він вже перед кількома місяцями взяв був за посередництвом свого управителя, Ляндека, значну позичку на свою маєтність — більше як два мільйони золотих ринських.

Ту суму треба було однакож держати завжди до розпорядимості так, щоби її можна було мати кожного дня в руках. Для того зложено її в Триєсті на його ім'я в однім банку, котрого чесність і ретельність аж до сеї пори були неспарушені та висні понад всілякі сумніви. Був то банк Торонталія, о котрім говорили Сарканій і Ціропе саме тогди, коли спочивали на кладовищі в горішнім місті.

Ся случайна обставина мала потягнути за собою небезпеки і наслідки, як то побачимо з дальшого ходу сего оповідання.

Коли граф Затмар і Стефан Баторпй почали дуже наставати на Сандорфа, сказав він їм, що піде незадовго до банкіра Сіляса Торонталія та скаже йому, щоби він звернув йому ті гроші в найкоротнім речинці.

Здає ся, що деякі події таки дійсно спонукали графа Сандорфа дати ожидааний знак з Триєсту, а то тим скорше, що можна було догадувати ся, що того вечера підглядано дім Затмара, а то могло дуже занепокоїти.

Коли граф Сандорф і Стефан Баторпй вийшли були около осьмої години на вулицю і перший з них пустив ся до свого поме-

шкани: при корзі Стадіона, а другий до готелю Стадіона, здавало ся їм, що побачили поза деревами якихсь двох людей, що ішли неоподалік за ними і так робили, щоби їх о скілько можна не побачено.

Матій Сандорф і його товариш хотіли переконати ся, з ким мають діло, і зважились приступити до тих двох підозрілих людей; але скоро ті побачили, що вони ідуть до них, щезли десь поза рогом церкви св. Антона, заким ще вони могли їх здогонити.

Банковий дім Торонтоля.

Товариського життя в Трієсті нема майже ніякого. Різнородність рас і станів має то до себе, що люди мало одні до других навідують ся. Австрійські урядники хотіли би після свого становища, яке займають в життю урядовім, грати найпершу роль. Є то пересічно поважні, добре обізнані з усім люди, але їх платня є скупецька і невідповідаюча їх становищу; вони не можуть для того рівнати ся з купцями та фінансістами. Позаяк в богатих родинах лиш рідко бувають приняття, а офіціальні сходиши майже ніколи не удаюць ся, то богачі взялись величати ся бодай назверх своїми достатками, в театрі дорогими строями та брилянтами, котрими світять їх жінки в льожах міського театру або в Армонії.

До тих богатих родин зачпеляла ся під той час також родина банкира Сіляса Торонтоля.

Голова того дому, котрого значіне під ту пору розходило ся далеко поза Азстро-Угорцину, мав тогди трийцять і сім літ. Він менкав з своєю ще о девять літ молодшою жінкою в палаті при алеї Акведотто.

Сіліє Торонталь уважав ся за великого богача і мусів ним бути. Смілі і щасливі спекуляції на біржі, оживлена звязь торговельна з австрійським Льюдом і другим великими домами торговельними, важні позички, котрих смією йому повірювано, мусіли лишити богато грошиї в його касах. Звідси то й походила та пишнота його устроєня домашнього, о котрій богато говорено.

Мимо того було можливо, як ми то вже чули з того, що оповідав Сарканій Ціроному, що інтереси Сілієса Торонтала були тогди трехи помогані — бодай під ту пору. Могло то походити з того, що він мусів видержати ті удари, які нанесли банкови непокої французько-італійнської війни, відтак підорвав його трохи спадок публичних фондів по найперших банках. особливо австро-угорських, у Відни, Будапешті, Триесті а то в наслідок кампанії, котрій Садова зробила кінець. Без сумніву наробило йому і то не мало клопоту, що він мусів сплачувати зложені в него готівкою гроші. Але то річ була певна, що він видобув ся був із всіх тих клопотів, а коли то правда, що Сарканій говорив, то він очевидно мусів взяти ся до якихсь спекуляцій, що захитали його ретельність.

Та й в самім ділі, Сіяс Торонталя був від кількох місяців значно змінив ся, бодай під взглядом моральним. Хоч і як він умів над собою запанувати, то все таки й сам не знав, як він з лиця змінив ся. Не міг вже, як бувало, над собою запанувати. Хто би був йому уважно придивив ся, був би додачив, що він вже не важив сь дивити ся людям просто в очи, як бувало давнїйше, лиш прижмурював ся і дивив ся зпід окз. То добачила і його жінка, особа вічно нездужаюча, без всякої енергїї, що піддавала ся воли свого чоловіка і так, як він того бажав, мало що знала о його інтересах.

Ксли-б так колись мав стрїтити дїм Торонталя смертельний удар, то не було би йому чого доброго сподівати ся від публичного мнїя. Хоч він як в місті так і на провінції мав багато знакомих, то все-таки міг числити лиш на мало приятелїв. Його високе мнїє о своїм становищи в житю, його вроджена сухота, якась виспїсть, яку він надавав собі у всїм не допускали до того, щоби з ним можна було навязати якісь инші відносини, як лиш торговельні. Тому то Триєстинці видїли в нїм лиш чужинця, що зайшов був з Дубровинка. Він був родом Дальматиєць. Його не вязали нїякі звязи споріднення в місті, в котрім він пятайцять лїт тому назад поклав був основи до свого щастя.

В такім то положеню находив ся під ту пору банковий дїм Торонталя. Але хоч Сар-

каній мав під еім взглядом підозрінс, то також поголоска, що інтереси багатого банкира с напправду запутані, не доказувала на ділі нічого. Для того то й граф Сандорф роздобувши готівку, не побояв ся повірити йому значну суму — котра мала бути завсїгди готова до розпорядимости, з тим зобовязанєм, що має виповісти на дваццять і чотири години передтим, коли схоче її відобрати.

Може то кого й здивус, що межі сим домом банковим, котрий зачисляв ся до найретельнїйших, могла бути якась звязь з таким чоловіком, як Сарканій. А так було, і то вже від двох чи від трьох лїт.

Тоди мав Сїяс Торонталь широкі інтереси з правительством в Тріполісі. Сарканій, що був фактором для цілого свїта і знав ся не абн як на грошевих інтересах, зумів вмїпати ся в ті діла, котрі певно не були зовсїм чисті. Тут треба було залагоджувати деякі справи, а котрі відносили ся до якихсь окремих додатків при закупнї, до двозначних поручень, не конче чесних уплат з гори, а в котрих тнїстинському банкирови не хотїло ся особисто виступати. Серед таких обставин став ся був Сарканій агентом для тих непевних комбінацій та вислугував ся банкирови ще й в инний спосіб в подібних справах. Отсе дало йому й нагоду ухати ся до банку, а радше всунути свою руку, бо від коли Сарканій покинув був Тріполїс, не переставав вимушувати від банкира гроші.

Але то ще не значить, що банкир мусів здавати ся йому на ласку і неласку, бо доказу про ті операції не було ніякого. А всеж-таки поведжене банкира було дразливе. Одно слово було би наробило йому досить неприємностей. А Сарканій знав не одно слово і для того Торонталь мусів з ним числити ся.

Платив отже. Сарканій коштував його вже поважні суми, а програвав їх по картярських порах з безвстидністю авантюриста, котрий не питає, що завтра буде. Коли тепер Сарканій удав ся до банкира таки в Триєсті, став вже він так безвстидний і так влізливий, що банкирови було вже того за багато і він постановив вже був не давати йому нічого. Сарканій грозив, але Сіляс Торонталь стояв при своїм. І мав рацію, бо той дурисвіт мусів вкінци сам зміркувати, що не маючи ніяких безпосередних доказів, не вдіє нічого.

То було причиною, длячого Сарканій і його чесний товариш Ціроне від якогось часу були вже без гроша; не мали навіть на стільки, щоби могли виїхати з міста і шукати щастя деінде. Але знаємо вже, що Сіляс Торонталь дав їм ще послідний раз за допомогу, щоби їх остаточно позбути ся. З тими грішми мали вони виїхати з Триєсту на Сицилію, де Ціроне належав до якоїсь спілки, котра непокоїла східні сторони краю та його осередок. Банкир міг сподівати ся, що вже не побачить своїх тріполітанських фак-

торів, що вже нічого не буде о них і чути. Але перечеислив ся як і під многими иншими зглядами.

Було то вечером, дня 18 мая, коли принесено до готелю, де мешкали оба авантюристи, тих двіста ринських, що післав їм був Топонталь разом з коротеньким письмом.

В пість днів опісля, отже дня 24 того-ж місяця, з'явив ся Сарканій в помі банковім Він домагав ся, щоби його пропустили за раз до банку, і то так упорно, що його остаточно пропустили.

Банкир був в своїм кабінеті, а Сарканій скопо лиш його тули завели, замкнув обачно за собою двері від него.

— Ви ще тут?! — гримнув на него Сілар Топонталь. — Чого ви сюди прийшли? Я вам вже послілий раз післяр гроші, щоби ви вивеслись з Тривесту! Більше вже не дістанете від мене, говоріть що хочете і робіть, що хочете. Чому ви не виїхали? Я вам кажу, що вже дам собі палу, щоби на булвче увільнитися від вас. Чого хочете від мене?

Сарканій був на таке повитане поготовлений і не побив собі з того нічого. Навіть якось вже й не вступав так безвстидно і зухвало, як то було послілними разами.

Був дуже поважний і вмів запанувати над собою. Присунув собі сталець, хоч його не прощено сілати: вижлав спокійно, аж банкир викричав ся і гнів його проминув.

— Ну, кажіть же вже раз! — відозвав

ся Торонталь знову, коли вже до його комнати перестали люди заходити; і він сів собі також, але все ще не міг успокоїти ся.

— Зажду, аж будете спокійні — відповів Сарканій рівнодушно, — а коли потреба то й довше зачекаю.

— То нехай вас нічого не обходить, чи я спокійний, чи ні. Питаю ся вас послідний раз: чого хочете від мене?

— Сілясе Торонталу — відповів Сарканій, — я прийшов тут предложити вам один інтерес.

— Не маю охоти говорити з вами о інтересах, а тим менше робити з вами які інтереси! — сказав на то банкир. — Не маємо ніякого діла з собою і я спускаю ся на то, що ви ще нині виїдете з Триєсту та більше вже не покажете ся.

— Певно, що виїду, але не скорше, аж заплачу довги, які у вас наробив.

— Ви хочете довги сплатити? Хочете щось мені віддати?

— Хочу вам віддати проценти разом з капіталом, не вчисляючи в то уділу в зисках...

Сіляс Торонталь здвигнув лиш плечима на то предложене Сарканього.

— Сумн. які я вам позичав, вписані на конто страт і зисків. Ми з собою вже розраховали ся, я не жадаю від вас нічого, щоб вже позбув ся клопоту.

— Але мені че хоче ся оставатись ва-
шим довжником.

— А мені не хоче ся бути вашим віри-
телем.

По сих словах подивили ся вони оба
один на другого, а тепер Сарканій здвигнув
по черзі плечима і сказав:

— Пусті слова, нічого, лиш пусті сло-
ва. Кажу вам ще раз, що я прийшов до вас
в дуже важній справі, з поважним інтересом.

— Не вже-ж так само в прикрій, як і
поважній?

— Преці то не першина, щоби ви шу-
кали моєї помочи, коли...

— Пусті слова — перебив йому банкир,
відповідаючи на повисшу зухвалу замітку
Сарканього.

— Послухайте мене — сказав Сарканій
— я вам коротко розкажу.

— То й добре зробите.

— Коли вам то не сподобає ся, що я
вам предложу, то й не будемо вже о тім го-
ворити, а я собі піду.

— Звідси, чи з Триєсту?

— І звідси і з Триєсту.

— Таки зараз завтра?

— Ще й нині!

— Добре, говоріть!

— Розходить ся о таку річ: — відозвав
ся Сарканій, але оглянувшись довкола додав:

— Чи ніхто нас тут не підслухає?

— Отже хочете конче, щоби ваша роз-

мова позістала з тайні? — считав банкір глумливо.

— Хочу конче, бо й ви і я маємо в своїх руках житє високо поставлених осіб.

— Ви може, але не я.

— Судіть самі. Я вправ на слід якогось заговору. До чого він веде, не знаю. Але від часу подій на льомбардській рівнині та під Садовою має кожний, хто не є Австрійцем, легке діло против Австрії. Маю навіть певну причину догадувати ся, що лагодить ся якийсь рух в користь Угорщини, з котрого ми могли би без сумніву скористати.

Сіляс Торонталь відповів лиш на то глумливо:

— Я не можу мати ніяких користий з такого заговору.

— А може.

— Та як?

— Та так, що зробите донесене о нїм.

— Говоріть яснїйше.

Сарканій розповів, що стало ся на старім триестинськїм кладовищи, як він зловив поштового голуба, як попалась йому в руки шифрована карточка, з котрої він зробив собі відпис, та який спосіб відшукав він дїм того, до котрого ся карточка була писана. Додав ще до того, що Цїроне і він розвідали все, що від п'ятиох днів діяло ся поза сим домом. Після того сходять ся там що вечера кілька осіб, і то все одні і тоті самі: до дому входять вони як лиш можна найосторожнїй-

ше. Пустили вже кілька інших голубів, кілька назад прилетіло; одні з них летять на північ, другі вертають звідтам. Дверий стереже старий слуга, котрий не радо їх кому небудь отвирає та все уважає, чи хто не надходить. Сарканій і його товариш мусіли з як найбільшою обережністю брати ся до діла, щоби не звернути на себе уваги того чоловіка. А мимо того побоюють ся, що він вже від кількох днів має їх в підозріню.

Сіяс Торонталь почав вже з увагою слухати оповідання Сарканього. В дупі розбирав вже, скільки правди може бути на тім, що він чує, а за що ручив колишній його фактор, та в який спосіб думає він витягнути з того якийсь зиск для себе.

Коли Сарканій скінчив оповідати і ще раз запевнив, що то розходить ся о якийсь заговор против держави, та що з викритої тайни можна би мати якийсь зиск, зважив ся банкир поставити йому такі питання:

- А деж стоїть той дім?
- То є число 89 при алеї Аквелотто..
- Чий же він?
- Якогось угорського шляхтича.
- А як він називає ся?
- Володислав Затмар.
- Хто-ж тоті люди, що туди заходять?
- Два з них то також з походження Мадяри.
- Перший...?

— То тутешний професор, Стефан Ваторий.

— А другий?

— Граф Матій Сандорф.

Коли Торонталь почув се імя, то аж троха задрожав, бо то було для него несподіванкою, а Сарканій добре то добачив. Йому і не трудно було довідати ся про ті три імена: він пішов був слідом за Стефаном Ваторим, коли той вертав до своєї хати при корзі Стадіона, а за графом Сандорфом слідив, коли той вертав до готелю Дельорм.

— Видите, Сілясе Торонталу, що я зважив ся сказати вам навіть імена тих людей, то чей же не будете гадати, що я хочу бавити ся з вами в ніжмурки.

— Коли-ж бо то все ще нічого певного — сказав на то банкір, котрий хотів ще щось більше довідати ся, заким би зобов'язав ся до чогось.

— Ще нічого певного? — спитав Сарканій.

— А вже-ж, що так. Не маєте преці ані сліду якогось очевидного доказу на то.

— А се що?

Торонталь взяв в свої руки відпис шифрованої карточки та став її оглядати з великою цікавістю. Але з сих загадочних слів не міг він нічого довідати ся, а доказу на то не було ніякого, що вони мають дійсно ту велику важність, о якій набалакав Сарканій. Ціла історія могла його лиш о стільки

інтересувати, що в ній було й ім'я графа Сандорфа, його знакомого, котрого становище супротив него могло його трохи лепокоїти, скоро би він зажадав від него сейчас виплати зложених в його банку грошей.

— Ну, нехай, — сказав він нарешті — я все таки стою при тім, що ціла ся справа не дає досі ніякої певности.

— Мені здає ся противно, що нема яснійшої справи як ся — відповів Сарканій, котрого становище банкира зовсім не налякало.

— А чи ви відчитали ту карточку?

— Ще ні, але я її відшифрую, скоро прийде час на то.

— Та як?

— Я вже заходив ся з такими річами, і з многими иншими, а мої руки відшифрували вже не одну депешу. Я вже добре приглядав ся сій депеші, і прийшов до того переконання, що ключ до неї не опирає ся ані на числа, ані на умовленій азбуці, котра би кожній букві надавала инше значінє, як вона дійсно має. В сїм писемі значить с також с, а буква р так само р, але сї букви писані в такім порядку, по собі, що їх можна відчитати лиш при помочі решітки.

Знаємо вже, що Сарканій не ошибав ся. До написаня сеї карточки ужито згаданого на послідку способу. Знаємо також, що задля того самого й трудно було відчитати, що там написано.

— Не перечу, що може й правду каже-
те — сказав на то банкир — але без решіт-
ки годі буде письмо прочитати.

— Покаже ся.

— А деж роздобудете собі решітки?

— Ще не знаю — відповів на то Сар-
каній, — але я вже її десь собі роздобуду,
будьте певні.

— На правду? Я на вашім місци, Сар-
каній, не завдавав би собі так великого труду.

— А я завдам собі всякого труду.

— Та на що вам то придасть ся? Я би
вдоволив ся тим, що дав би знати поліції
га віддав би її отсю карточку.

— Тай я їй скажу, але не лиш на сам
здогад — відповів на то Сарканій холодно.
Закри губи отворю, мушу мати дійсні дока-
зи, а то зовсім певні. Мені видить ся, що я
опаную весь той заговор і буду з него мати
зиски, з котрих половину вам предкладаю.
А хто знає впрочім, чи не ліпше буде поро-
зуміти ся з заговорниками, як доносити о
них поліції.

Така бесіда не була для Торонтала не-
сподіванкою. Він знав, до чого той інтелі-
гентний а безбожний Сарканій готов був
взяти ся. Коли він важив ся так говорити
перед триєстинським банкиром, то він знав,
що Сілясеви Торонталеви можна робити вся-
кі предложеня, бо його совість була дуже
податлива і давала ся нагнути до всїлякого
діла. Сарканій знав його преці вже від дов-

шого часу а крім того мав певну причину здогадувати ся, що положене банку від недавнього часу не було зовсім ясне. Хиба-ж виявлене тайни заговору і використане його не могло би причинити ся до поправк інтересів банкира? Сарканій так припускав і на підставі того робив свої пропозиції.

Сілас Торонталь зі своєї сторони хотів удавати перед колішним своїм фактором з Трінолісу неприступного. Коли дійсно лагодив ся якийсь заговор против австрійського правительства, котрого винувників, Сарканій, як казав, відкрив, то він би був послідним, що допустив би до него. Той дім Володислава Затмара, де відбували ся тайні наради, та шифрована карточка, та величезна сума, яку зложив в него граф Сапдорф, а котра мала бути готова кожної хвилі — то все виглядало дійсно на щось підозрілого. Могло дуже легко бути, що Сарканій добре зміркував, як стоїть діло. Але банкир хотів поки що ще більше довідати ся, зміркувати пасамперед, яку ролю грав його противник, а вілтак аж піддати ся йому. Він волів длятого відповісти з рівнодушною міною:

— А коли відчитаєте карточку — припустивши, що вам то взагалі удасть ся — то побачите, що то розходить ся лиш о приватні інтереси без ніякого значіння, з котрих остаточно не буде зовсім ніякого хісна пі вам, ні мені.

— Ні. — відповів Сарканій тоном найглубшого пересвідчення, — ні! Я внаві на слід дуже небезпечного заговору, заговору, котрий роблять високопоставлені особи, та мушу сказати, пане Сілясе Торонталю, що ви так само о тім не сумніваєте ся, як і я.

— Ну, так, що-ж хочете від мене?

Сарканій встав і сказав трохи тихим голосом, дивлячись при тім банкирови просто в очи:

— То, що я хочу — а то слово вимовив він з вагою — є: Я хочу як найскорше винайти якийсь спосіб, щоби виробити собі приступ до дому графа Затмара, а відтак вже буду старати ся позискати собі його довіре. А коли вже раз там буду, де мене ніхто не знає, то мушу шукати нагоди; щоби дістати в свої руки решітку, при помочи котрої відчитаю депешу, а тогди зроблю з неї як лиш можна найліпший ужиток в нашім інтересі.

— В нашім інтересі? — повторив Торонталь. — Длячого-ж вам захотіло ся конче і мене втягнути до сеї справи?

— Длятого, бо то оплатить ся і будете мати з того великий зиск.

— Коли-ж так, то чому ви самі до того не берете ся?

— Бо мені потреба вашої помочи.

— Скажіть то яснійше.

— Щоби дійти до ціли, на то треба мені часу. Час — то гроші, а у мене вже їх якраз нема.

— Ваше конто вже у мене, як знаєте, скінчило ся.

— Нехай, то зачнемо на ново.

— Та що-ж я на тім зароблю?

— А от що: З тих трьох мужів, про котрих я вам сказав, не має двох, граф Затмар і Стефан Баторий, ніякого майна, але за то третій — богач великий. Його маєтність в Семгороді величезна. Ви чей то знаєте, що коли власителя таких маєтностей зловлять яко заговірника і засудять, то звичайно забирають йому його маєтність, а тогди більша часть з неї припадає тим, що викрили заговор і дали о нім знати... Ви і я, Сілясе Торонталю, поділимо ся тогди.

Сарканій замовк. Банкир не відповідав нічого. Він роздумував над тим, чого жадано від него для передеденя сего діла. Він не був з тих, що то готові особисто міпати ся до таких підприємств; але він міркував то, що його агент зовсім здібний до того, щоби за себе і за него робити. Коли-б він рішив ся взяти участь в сїм тайнім підприємстві, то мусїв би старати ся звязати якоюсь умовою того, котрий гонив лиш за своїм зпском, а дозволяв рівночасно і йому поза собою скрипати ся... Але все-таки не міг якось зважити ся. А по правді сказавши, що міг він стратити? В сій поганій справі не виявив би його ніхто, за то заробив би він багато, дуже багато, бо скріпив би положене свого банку.

— Ну, що ви на то —напирал Сарканій.

— Ні, не хочу, — відповів Сіляс Торонталь; йому передовсім стало легко від того, що буде мати такого союзника, а радше сказавши, такого співвинувника, як Сарканій.

— Отже ви не пристаєте на моє пропозицію.

— Так, не пристаю! Впрочім не хочеш мені вірити, що ваші здогади успішно закінчуються.

— Попам'ятаєте-ж ви мене! — відозвався Сарканій з погрозою, і вже дав собі тепер волю.

— Я вас попам'ятаю? А то для чого?

— Для того, що я знаю деякі ваші діла.

— Виноси ся звідси! — крикнув банкір.

— Я вже дам собі з вами раду!

— Виноси ся!

В сій хвили зачував хтось злегка до дверей. Підчас коли Сарканій кинув ся чим скорше до вікна, отворили ся двері і слуга дав голосно знати:

— Граф Сандорф велить спитати, чи зволите його прийняти.

Сказавши то слуга вийшов.

— Граф Сандорф? — відозвався Сарканій.

Банкіра вразило то дуже неміло, що Сарканій буде знати о тій гостині, з другого же боку міркував вже, що з того несподіваного з'явлення ся графа буде ще мати великі клопоти.

— Чого тут хоче граф Сандорф? — спитав Сарканій очевидно як би на глум. — То ви стоїте в звязи з заговірниками в домі Затмара? Отже то я звернув ся до одного з них?

— Ідїть собі раз звідси!

— Ні, Сілясе Торонталю, не піду; мунгу насамперед знати, чого прийшов граф до вас.

Ледви що Сарканій вимовив ті слова, як і зараз скочив до сусідної комнати і лиш занавіса над дверми затрясла ся за ним.

Сіляс Торонталь хотів вже когось закликати, щоби викинув Сарканього з його дому, але відтак надумав ся инакше:

— Ні, може ліпше — сказав собі в душі — нехай Сарканій чує, о що тут розходиться ся.

Банкир задзвонив на слугу і велів йому запросити зараз графа Сандорфа.

Матій Сандорф увійшов до кабінету, але мало зважав на дуже уклінне повитане Торонталю — такої, бачите був вже вдачі. Відтак сів на крісло, котре підсунув слуга.

— Я не сподівав ся вашої гостини, пане графе, бо думав, що вас нема в Триесті — сказав банкир. — Завсїгди то честь для дому Торонталю, що можу вас у себе повитати, пане графе.

— Я лиш один із тих найменших, що з вами орудують, пане Торонталь — відповів Матій Сандорф, — як знаєте я не спекулюю. Але всеж таки я вам вдячний за то, Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа. — 3

що ви охотно прийняли мої гроші, котрі я якраз мав до розпорядимости.

— Але ви собі, пане графе, чей пригадаєте — сказав на то Сіяс Торонталь — що заші гроші зложені у мене на біжучий рахунок, то й будете знати, що вони приносять вам проценти.

— Я то знаю, мій пане, але я вам пригадую, що я хотів їх зложити у вас лиш на сховок.

— Припустім, що й так — сказав на то Сіяс Торонталь. — Коли-ж бо тепер гріш дорогий і для того було би лиш зовсім справедливо, щоби й вам не лежав дармо. Здає ся, як коли-б в цілім краю мала настати фінансова криза. Внутрішнє положенє є дуже непевне. У всіх інтересах настала застоя. Кілька банкрств найзначнійших банків застрашили публику, а можна ще й дальших сподівати ся.

— Але ваш банк, пане Торонталь — відповів на то Матій Сандорф — преці солідний; я знаю о тім з доброго жерела, що ті банкротства лиш дуже мало на вашім банку відбили ся.

— Дуже мало — відповів Сіяс Торонталь з найбільшим спокоем. Торговля на Адрійськім мори забезпечує нам завсїгди позаморські інтереси, котрих віденські і будапештські банки не мають; нас для того криза дуже мало засягнула. Нам нема чого

ще жалувати ся, пане графе, тай не хочемо того.

— Можу вам лиш погратулювати, пане Торонталь — сказав на то граф. Я хотїв би лиш знати, чи при сїй крізі не говорено slučajно о якихсь внутрішних запутанинах?

Хоч граф Сандорф висказав ті слова, не кладучи на них, як здавало ся, ні найменшої ваги, то все-таки Торонталь дивив ся на него з як найбільшою увагою. Могло преці бути, що то питанє стояло в якійсь звязи з тим, що довідав ся Сарканій.

— Не знаю нічого, пане графе, і не чував нічого, щоби австрійське правительство було під сим взглядом в якимсь клопотї. А може ви, пане графе, маєте яку причину припускати, що вже надходить якась подїя?

— Не маю ніякої — відповів Матїй Сандорф. — Я спитав ся лиш, бо у високих кругах фїансових знають вже о подїях, коли публицї о них ще й не снить ся. Можете на моє питанє відповісти, як хочете, все одно чи скажете так, або ні.

— Я таки на правду не чував нічого такого, пане графе, тай було би то зовсім несправедливо не сказати правди такому знакомому, як ви, котрого би інтереси могли через то потерїти.

— Дякую вам, пане Торонталь — відповів Сандорф, — я так само думаю як і ви, ще нема чого побоювати ся алї у внутрі анї із заграниці. Буду мусїв незадовго виїхати з

Триєсту і вертати до Семигорода, де мене ждуть важні справи.

— То ви хочете від'їзджати, пане графе? — спитав Сіляс Торонталь живо.

— А вже-ж, і то найпізнійше до чотирнайцяти днів.

— Але відтак вернете знов до Триєсту?

— Ледви чи верну — відповів Матій Сандорф. — Але захи відіду, мушу ще сказати упорядкувати всі рахунки з замку Артенак, котрі в дуже великім неладі. Мій управитель повисилав мені множество всіляких квітів, рахунків з чиншу посесійного, з доходів лісових, а мені самому трудно то все позаписувати. Може знаєте якого книговодця, а може позволите котрому з ваших помічників, щоби мені залагодив то діло?

— Дуже радо, пане графе.

— Я вам буду за то дуже вдячний.

— А на коли потреба вам такого чоловіка?

— Хоч би й зараз.

— А де він має вам представити ся.

— У мого приятеля, графа Затмара; він мешкає при алеї Акведотто, в домі під числом 89.

— Добре, то він туди прийде.

— Робота потягне ся може десять, дванайцять днів; скоро лиш будуть упорядковані мої папери, то зараз поїду до замку Артенак. Будьте отже так добрі і прилагодьте мені зложені у вас гроші.

Сілясем Торонталем аж трохи кипуло, коли він почув таке жаданє, але граф того не добачив.

— Коли маю доставити вам гроші, пане графе? — спитав він.

— Осьмого на слідуючий місяць.

— Будуть точно готові до вашої розпо-
вешности.

Граф Сандорф встав по сих словах, а банкір відвів його аж до дверей передної комнати.

Коли Сіляс Торонталь вернув до свого кабінету, застав вже там Сарканього, котрий не сказав більше нічого, лиш отсе.

— До двох днів мусите мене завести до дому графа Затмара яко книговодця.

— Так мусить конче бути — відповів Торонталь.

Шифрована карточка.

В два дні пізнійше був вже Сарканій в домі Володислава Затмара, як у себе дома. Граф Сандорф приймив його на припорученє Сіляса Торонтала. Стрічаємо його отже знову яко добре забезпеченого співвиновника банкіра і яко його агента для задуманого ними діла. А цілюю того діла було: викрити тайну, за котру могли би проводирі заговору наложити головою; а користь з того: заплата за донос маєтком, котрий би в одній частині дістав ся до кишені авантюрика, а в

другій часті до каси банкира, котрїй дійшов вже був до того, що не міг вже честним способом сповнити того, до чого зобов'язався.

Не треба їей того додавати, що Торонталь і Сарканїй зробили умову між собою, щоби предвиджений зиск припав їм по рівній часті. Сарканїй мусїв ще крім того дістати до своєї розпорядимости тільки гроший, щоби разом з своїм товаришем, Ціроном, міг жити в Триестї, як пристало на людий знатнїйших, та щоби мав чим оплачувати маючі дальше предприняти ся кроки. За то мусїв він віддати банкирови відпис тої карточки, о котрїй вже той не сумнівав ся, що вона скриває в собі тайну заговору.

Сказав би хтось, що Матїй Сандорф був неосторожний. Могло то бути дійсно дуже нерозважно приймати серед таких обставин чужого чоловіка в дім, де вели ся такі важні справи, а до того ще і впередодень ворохобнї, до котрої міг був вийти знак кожної хвили. Граф ділав так лиш під великим напором конечности.

Насамперед хотїв він конче, щоби його особисті справи були упорядковані в тїй хвили, коли він возьме ся до небезпечного діла, при котрім міг би і житем заплатити, а що найменше міг сподівати ся прогнаня з краю, коли-б якась неўдача змусила його спасатись бігством. Відтак здавало ся йому, що введене чужого чоловіка до дому мусить зов-

сім природно відвернути від него всяке підозріне. Йому здавало ся від кількох днів — а ми знаємо, що він в тім не ошибав ся, — що по алві Акведотто волочать ся шпігуни, а то не був хто инший, лиш Сарканій і Ціронє. Не вже-ж триєстинська поліція звернула на то свою увагу, що робили він і його прчятелі? Граф Сандорф міг того догадувати ся і мусів того побоювати ся. Коли то місце, де доси сходили ся заговорники, а котре було доси для всіх без виімку замкне-не, почало стягати на себе підозріне, то не було ліпшого способу до усуненя того підозріня, як лиш дати вільний приступ до него книговодцеві, котрий не мав більше нічого робити, як лиш вписувати до книг рахунки. Хиба-ж присутність книговодця могла бути як небудь небезпечна для Володимира Затмара і його гостей? Очевидно, ні. Межи Триєстом а другими містами Угорщини не обмінювано вже ніяких шифрованих депеш. Пороблено вже всілякі приготавленя, а нових не треба було ніяких. Граф Сандорф потребував лиш дати знак, коли-б прийшла до того відповідна хивля. Введенє книговодця до дому здавало ся йому зовсім догідним до того, щоби відвернути всяке підозріне, на коли-б хтось дійсно остеріг правительство.

Таке розумованє було без сумніву оправданє, а осторожність певно добра; на нещастє лиш, що тим книговодцем був Сар-

капій, а Сіляс Торонталь тим, що за него ручив.

Сарканій, що умів, як рідко хто, удавати нишого, як був ним на ділі, міг тішити ся з того, що мав таку поверховність, такі черти лица і такий вигляд, що кождий міг уважати його за чесного і без претенсій чоловіка. Граф Сандорф і його приятелі дали ся на то легко зловити і дійсно зловили ся. Молодий книговодець показав ся дуже пильним, совісним і зручним в веденю рахунків, які йому предложено. Та й нічо не могло в нім викликати підозріння, що він служить проводирям заговору, котрий ставив собі за задачу вивиспити мадярську расу попад німецьку. Здавало ся, що кілька разів зйдуть ся Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володислав Затмар, то вони не займають ся нічим більше, лиш штуками і науками. О якійсь тайній переписці, о тім, щоби там були якісь тайні сходини, не було вже нічого ані слухати, ані видати. Але Сарканій знав, з ким і з чим має діло. Чекав нагоди, щоби о всім довідатись.

Вступленє Сарканього в дім Затмара мало лиш ту одну ціль: роздобути репітку, котра би послужила до відчитання тайного письма. Позаяк тепер не приходили вже шифровані депеші до Триєсту, то могло дуже легко бути, що задля осторожности знищено репітку. Сарканій дуже того побоював ся і не мав спокою, бо все то, що він задумав

був зробити, опирало ся лише на тім, що йому удасть ся прочитати ту карточку, котру він переймив у голуба і собі її відписав.

Підчас коли він впорядовував рахунки графа Сандорфа, мав бачне око на все, на все дивив ся, за всім слідив. Приступ до бюро, де бувало сходили ся Володислав Затмар і його товариші, був для него зовсім свобідний. Він не раз навіть лиш сам один там працював. Але тогди занимали ся його пальці зовсім иншим ділом, а не списуванєм чисел. Перевертав між паперами, та отвирав шуфлядки витрихами, що їх зробив йому власноручно Ціроне, котрий знав ся дуже добре на злодійськїм ремеслі. Однакож за кождий раз стеріг ся він дуже Борика, котрого прихильности не міг собі якось ніяк позискати.

В перших п'ятьох днях були пошукування Сарканього зовсім безуспішні. Кожного дня рано приходив він з надією, що йому пощастить ся; кожного вечера вертав домів до готелю з тим, що не роздобув нічого. Коли-б розходило ся о заговор — а о тім годі було йому сумнівати ся, — то він міг би вибухнути кожного дня, заким би ще його викрито і зроблено о нім донос.

— Заким припало тобі зовсім заплата за донос — говорив йому Ціроне — то може було би ліпше, щоб ти й без доказів випередив поліцію та віддав їй відпис карточки.

— Певно, що так — сказав на то Сар-

каній — і я зроблю так, скоро того буде потреба.

Розуміє ся, що він доносив Сілясови Торонгалеви о всім, що дїє ся, але лиш з великим трудом міг здержати нетерпеливість банкира.

Припадок мав стати йому в пригоді. Вже раз ставув він йому в пригоді, коли дав йому в руку шифровану карточку; сим разом мав він йому допомогти відчитати її.

Було то в послідний день місяця мая. Була може четверта година, а о пятій виходив Сарканій звичайно із Затмарового дому. Він зажурив ся був як тим, що ще так само як першого дня, не міг дійти до нічого, так і тим, що кінчила ся вже робота, до котрої наймив був його граф Сандорф. По скінченій роботі були би йому подякували, дали гроші, а тогди вже не було би ніякої розумної причини заходити й дальше до сего дому.

В сій хвили не було Володислава Затмара і його обох приятелів дома. Крім Борика, що порав ся десь там у прнсподі в якійсь комнаті, не було нікого в цілім домі. Сарканій міг отже спокійно робити, що хотів, і він рішив ся зайти до комнати графа Затмара — а доси не мав до того ніякої нагоди — і все там добре перешукати.

Двері були замкнені на ключ. Сарканій отворив їх витрихом і увійшов до комнати.

Межи двома вікнами, що виходили на

вулицю, стояв столик до писаня, а любитель старих меблів був би зрадував ся його старосвітською формою. Спущені боки не дозволяли заглянути, що там в нім в середині.

Сарканій мав перший раз нагоду перешукати сей мебель, а він був як раз тим чоловіком, що не перепускав нагоди марно. Щоби перешукати всі шуфляди, потребував лиш силою підіймати боки. Він і зробив так за помочію витрихів так, що на замку ані сліду не лишило ся.

В четвертій шуфляді, котру Сарканій перевернув з горн аж до споду, знайшов він межі паперами, що були йому зовсім непригожі, якусь правильно подіравлену картку, котра зараз звернула його увагу.

— Оси і решітка! — подумав він собі. Тай не ошибнув ся.

Зразу хотів її взяти, але відтак надумав ся і прийшло йому на гадку, що коли-б карта десь щезла, то викликало би то підозріне графа Затмара, скоро би він то доглянув.

— Дуже добре — сказав він сам до себе. — Міг я зробити собі відпис з депеші, то можу зробити і відбитку з решітки; Торонталь і я можемо відтак читати карточку, коли нам схоче ся.

Решітка складала ся з простого шість центиметрів довгого, грубого паперу або картону і була поділена на 36 чотирикутників, з котрих кожний був може на центиметр великий 3 тих отже 36 чотирикутників, уло-

жених і жінок, а нести по-
земних, значить ся картон
був на ютирокутників девять
разів в

Сарканій мати передовсім пасам-
перед точну решітки, а відтак: по-
ложене девятьма порожніх квадратів.

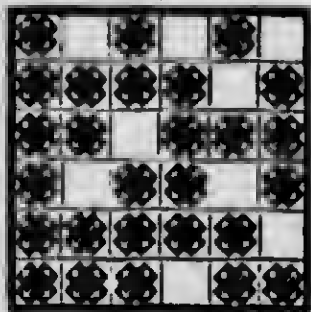
Величину визначив він собі в той спо-
сіб, що поставив собі картоник на білий па-
пір і повів олівцем по нім доокола картони-
ка. При тім і не забув зазначити то місце, де
був зроблений чорнилом малий хрестик, ко-
трий видко, означував горішний крайчик
решітки.

Поділ квадратиків визначив він на тім
самім папері в той спосіб, що означив точ-
но шпилькою порожні квадратикки — на пер-
шій лінії квадрати 2, 4, 6-ий; на другій лінії
один квадрат на п'ятім місці, на третій так
само на третім місці; на четвертій квадрати
2 і 5-ий; на п'ятій на шестім місці, а на ше-
стій на четвертім місці.

Слідуюча фігура представляє нам вірну
копію решітки¹⁾, з котрої Сарканій в спілці
з банкіром Сілясем Торонталем мали зроби-
ти незадовго так погубний ужиток. Кілька
хвиль вистало першому з них, щоби зроби-
ти ось такий рисунок:

¹⁾ На с'ім рисунку представляють білі квадратикки
вирізані місця в решітці

+

Зробивши собі таку копію решітки, був Сарканій вже певний, що буде міг відчитати карточку, котрої відпис дав Торонталеви. Сховав отже решітку знову межі шапери, під котрими лежала, вийшов з комнати, а відтак і з дому Замара та пустив ся чим скорше до готелю.

В чверть години опісля побачив його Ціроне, як він з виразом тріумфу на лиці увійшов до хати. Ціроне не міг вже витримати і відокремився голосно до него:

— Гей, товаришу, а то що стало ся? Стережи ся! Ти умієш ліпше укрити свою неудачу як радість, а то можна дуже легко зрадити ся, коли так робить ся.

— От мовчи ліпше, Ціроне — сказав Сарканій — не тратьмо часу, а берім ся до діла!

— Таки ще перед вечерою?

— А вже-ж!

Сказавши то, взяв Сарканій кусник тонкого картону, викраяв собі з него такий кусник, як була решітка, зробив і хрестик

там, де він повинен був бути, а відтак при помочи лінії поділив його на 36 квадратиків.

З тих 36 квадратиків зазначив він собі девять тих, що були на тім самім місци, як і на Затмаровій решітці, та вирізав їх ножиком так, що крізь них видко було букви, коли сю решітку поставило ся на письмо.

Ціроне сидів против Сарканього і дивив ся з цікавостію, що він робить. Ся робота інтересувала його тим більше, коли він вповні зрозумів той спосіб, якого ужито до сего тайного письма.

— Отсе славна річ, отсе нам допоможе. Коли собі подумаю, що кождий такей порожний квадратик варт! Хоч би й мільон...

— Навіть і більше.

Сарканій злагодив собі решітку, встав і сховав її до кишені.

— Завтра досвіта піду до Торонталю.

— А гляди на його касу!

— Хоч він і має карточку, то у мене ключ до неї.

— А тепер він хоч-нехоч буде мусів піддати ся.

— Таки піддасть ся.

— Можемо тепер іти на вечеру?

— Ходім!

Ціроне, що мав завсїгди добрий апетит заїдав і тепер дуже смачно.

На другий день 1. червня, зайшов Сарканій о осьмій годині до банку, а Сіляс Торонталь, казав його зараз просити до себе.

— Ось вам і ключ — сказав Сарканій та показав картоник, котрий вечером перед тим був собі приладив. Банкир взяв його до рук, оглянув та покивав недовірливо головою.

— Все-таки можемо спробувати — сказав Сарканій.

— То спробуймо!

Сіляс Торонталь виймив карточку із шуфлядки та поставив її на бюро.

Як звісно, було на карточці написано 18 незрозумілих слів, з котрих кожде складалося з шести букв. Було ясно, як на долони, що кожда з тих букв відповідала одному квадратикови в решітці, все одно, чи він був прорізаний, чи ні. Можна отже було вже з гори знати, що треба було при помочи ключа відчитувати перших шість слів, котрі склалися із 36 букв. І на самім ділі — а то можна було легко зміркувати — вирізані квадратики були так зручно підобрані, що крізь них було видко по черзі всі букви аж тогди, коли решіткою обернулося чотири рази, що раз в инший бік, а як то було, то зараз побачимо; пригадаймо собі лиш ті слова, що були виписані на шифрованій карточці. Там було 18 слів, уложених в трьох рядках, а в кождім шість слів, ось так:

ihnalz

arnuro

odxhnp

zaemen

trvree

estlev

ruiopn

mtqssl

eenart

aeecil
spesdr
eedgnc

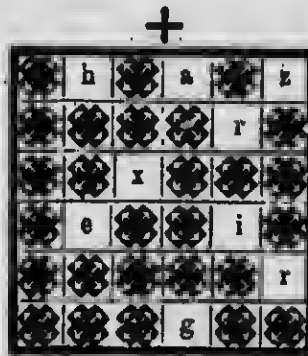
ennios
erssur
toeedt

noupvg
ouitse
artuee

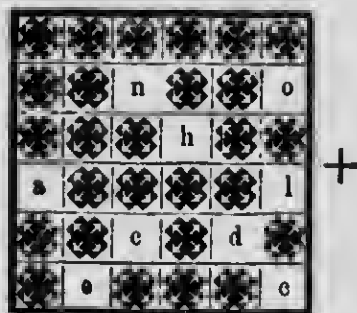
Треба було відчитати насамперед тих шість слів, що в першій рядку. Сарканій виписав їх для того на куснику паперу так, що кожда буква припадала під один квадратик решітки, а букви були для того так розложіні:

i h n a l z
a r n u r o
o d x h n p
a e e e i l
s p e s d r
e e d g n c

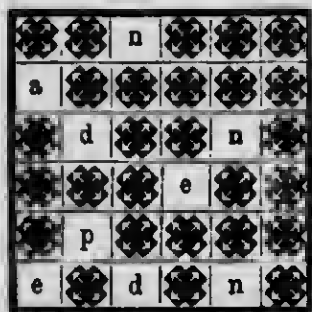
На ті букви поклав він відтак решітку, так, що вона була обернена до гори тим боком, котрий був означений хрестиком. Решітка закрила тоді 27 букв а крізь вирізані в ній квадратики виглядали слідуючі букви:

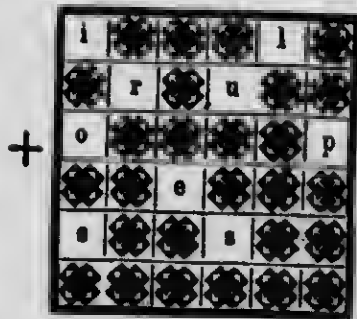
Сарканій обернув відтак решітку другий раз, хрестиком на правий бік, а тогди показалися крізь вирізані квадратики отсі букви:

Коли обернув решітку третій раз, в долину, показалися знов такі букви:

Сіляса Торонтоля і Сарканього лиш то дуже дивувало, що слова, які з тої зміни решітки виходили, були зовсім незрозумілі. Вони гадали, що будуть могли вже відразу відчитати, обертаючи решітку раз-по-раз, а то показалося, що нові слова так само незрозумілі, як і шпфрована карточка. За четвертим оберненням решітки, хрестиком на ліво показалися такі букви:

Ані сліду якогось зрозуміння, та сама неясність! Слова, які вийшли з того оберта-ня решітки, були такі:

hazrxeirg
nohaledec
nadperedn
ilguopess

а то не значило зовсім нічого.

Сарканій аж вже не знав, що собі ро-бити, такий став лютий. Банкир кидав лип головою і відозвав ся:

— Видко, що то не той спосіб, якого у-живали заговорники до своєї переписки.

Сарканій кинув ся на то і сказав:

— Читайте ще дальше!

— То читайте! — відозвав ся банкир.

Сарканій, успокоївшись трохи, взяв ся відчитували в той сам спосіб другий рядок слів. Чотири рази прикладав решітки до них, а все обертаяв її иншим боком, аж на-конець вийшли з того так само незрозумілі чотири слова:

amnetnore

velessuot

etseirted

zerrevnes

Сарканій кинув решіткою об стіл і став клясти, як який моряк. Сіляс Торонталь противно — був зовсім спокійний. Він від само початку розбирав ті слова і думав над ним.

— Чорт би взяв ту решітку і тих, що її видумали! — крикнув Сарканій і сховив ся.

— Але-ж сядьте собі! — сказав Сіляс Торонталь.

— Що, я маю сідати?

— Сідайте та читайте далше.

Сарканій видивив ся на Торонталья. Сів відтак, взяв знову ключ до рук, прикладав його до послідних шести слів на карточці та дочитав ся ось чою:

uonsuoveu

qlangisre

imerpuate

rptsetuot

Із сих слів був він так само мудрий, як і з попередних. Так вже був лютий, що хотів подерти карточку, але Сіляс Торонталь здержав його.

— Успокойтись! — сказав до него.

— Ба, ще що! — крикнув Сарканій. —

А що-ж мені прийде із тих загадочних слів?

— Пишіть їх одно по другім! — відповів банкир спокійно.

— Та на що?

— Побачимо на що!

Сарканій послухав; списав всі слова одне за другим так, що вони держали ся всі купи, а з того ось що вийшло:

hazrxeirgnohaledeenadnepednilruopessamnetn
orevelessuotetseirtedzerrevnesuonsuoveuqlangisreime
rpuaterptsetuot.

Ледви що списав ті слова, коли Сіяс Торонталь вже й впрвав йому з рук папір; він став читати і нараз крикнув, бо несподівався того, що там вичитав. Тепер вже і він став неспокійний. Сарканій мало вже не думав, що банкір з розуму зійшов.

— Читайте-ж! — відозвав ся Сіяс Торонталь і подав Сарканьому папір — читайте-ж самі!

— Та як читати?

— Хиба-ж не видите, що ті, що писали сю карточку до графа, заким ще уложили слова при помочи решітки, переклали ціле реченє на французьку мову а відтак списали так, що треба все чичати з заду?

Сарканій взяв папір і став читати від послідної букви:

„Tout est pret. Au premier signal, que vous nous enverrez de Trieste, tous se leveront en masse pour l'independance de la Hongrie. Xrzah.”

(Все готово. На перний знак, якій нам дастьте з Триесту, повстануть всі масою за независимість Угорщини. Xrzah).

— А що-ж значить тих послідних п'ять букв?

— То умовлена шифра — відповів Сіляс Торонталь.

— Аж тепер їх маємо.

— Але поліція ще їх не має.

— О то вже я постараюся.

— Але чей будете поступати з найбільшою тайною?

— Розумієся. Ніхто не буде більше знати лиш губернатор Трієсту, як називаються ті патріоти, що убили в самім зародку заговор против австрійського правительства.

Коли він так говорив, то по голосі і рухах того падлюки видко було аж занадто добре, що він удавав патріота, що говорив так лиш на пустий вітер.

— Отже не треба мені вже більше нічим журити ся? — спитав банкир холодно.

— О ніщо, хіба лиш о ту часть зарібку із сего інтересу.

— А коли?

Як тим трьом здоймуть голови з плечий, за котрі нам прийде більше як мільон.

Сіляс Торонталь і Сарканій розійшлися. Коли хотіли скористати з тайни, що їй случайно вислідили, коли мали зробити донос на заговорників, заки ще ворохобня могла явно вибухнути, то мусіли скоро ділати.

Сарканій вернув тимчасом знову до дому Володислава Затмара і взяв ся там так само як давнійше до списування рахунків, що

доходили вже до кінця. Граф Сандорф подякував йому сам дуже сердечно за його пильність, внаслідок котрої за вісім днів мала скінчити ся вся його робота. Для Сарканього значило то, що в сім часі вийде певно з Трієсту ожидааний знак для всіх більших міст на Угорщині. Він уважав отже дуже шильно на все, що діяло ся в домі Затмара, не звертаючи ніяк підозріння на себе. При тім показував ся він так інтелігентним, так повним свободолюбних гадок, так удавав, що дуже ненавидить Німців, що граф Сандорф думав вже о тім, як би то його зовсім привязати до себе тогди, коли Угорщина через ворохобню стане краєм свобідним. Лиш один Борик не хотів пізнати ся на його вартости; він від самого початку якось не довіряв сему чоловікови.

Сарканій отже осягнув свою ціль.

Дня 8 червня мав граф Сандорф після умови з своїми приятелями дати знак до ворохобні і той день надійшов. Але й донос був вже зроблений.

Вечером того дня, около осьмої години, обступила триєстинська поліція дім Володслава Затмара. Всякий опір був неможливий. Арештовано графа Сандорфа, графа Затмара, професора Баторого, навіть Сарканього, котрий впрочім против того не протестував, а відтак і Борика, і ніхто не знав о тім нічого, що вони вже дістали ся під ключ.

Перед, підчас і по розправі.

Істрия, котру в силу договорів з 1815 р. прилучено до австро-угорської монархії, творить майже трикутний півостров, котрий тягне ся від триєстинської затоки аж до кварнерської, а вздовж сих сторін є богото портів. Межи иншими є тут на самім полудневім кінчику догідний для кораблів порт в Поли, з котрого під ту пору хотіло правительство зробити первостепенний арсенал морський.

Ся істрийська провінція є особливо на західнім побережю звичаями і мовою зовсім італіянська або ліпше сказавши венеціянська. Правда, що там борють ся з собою елементи славянські з італіянськими, але й то річ певна, що там може лиш з трудом удержати ся межи тими елементами елемент німецький.

Кілька більших міст на побережю і в краю розбудили житє в сях сторонах, котрих обливаеть води північної часті Адрійського моря. Так Капо д'Істрія і Пірано, де люди тамопні працюють майже виключно у великих салінах при устю ріки Різано і Корна Лунґа: в Паренцо є осідок правительства і єпископа; Ровіньо є богате продукцією оливи; Поля, де подорожні люблять оглядати величаві памятники з римських часів, є найважнішим портом воєнним вздовж цілого Адрійського моря.

Але ніяке з тих міст не має права називати ся столицею Істрії. Лиш одпо Пізіно, що лежить по середині сего трикутника, має претенсію до сего титулу і туди повезено вязнів без їх відомости зараз по їх таємничім арештованю.

Перед домом Володимпра Затмара чокав вже віз почтовпй. Всі чотпри сіли до воза, а коло них присіли ся і два австрійські жандарми — ті, що то так знаменито стережуть безпечности подорожних в австрійських сторонах. Їм було строго заказано хоч би словом до себе говорити, щоби не порозуміли ся, як мають спільно поступати. Аж перед судом мали відповідати.

Попереду поїхала ескорта з двайцять жандармів на конях під проводом одного офіціра, а за возом, котрий рушив в десять мінут опісля, та по його боках їхали також жандарми. Борика замкнено такп самого одного у вязниці в Триесті.

Куди-ж везли тих вязнів? В котрій з австрійських кріпостей мали їх замкнути, коли вже цитаделя в Триесті не була зовсім безпечна? Матій Сандорф і його приятелі мали велику охоту то вгадати, але не могли ніяк того збагнути.

Ніч була темна, ледви що світло від ліхтарень при возі доходило аж до переднього ряду ескорти. Їхали борзо. Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володимир Затмар сиділи мовчки в своїх кутках. Сарканій не

важив ся також відозвати ся, ані запротестувати против свого арентованя, ані спитати ся, для чого його арештовано.

Коли віз виїхав з Триесту, завернув в поперек на побереже. Графови Сандорфови здавало ся, що він посеред того тупоту коний та бренькоту чує, як десь далеко шумить море, розбиваючись об скалисті береги. На хвильку заблиснули світла серед ночи, але й зараз погасли. То було містечко Мудія, через котре переїхав віз, але там не задержав ся. Графови здавало ся відтак, що віз викотив ся знову гостинцем в поля.

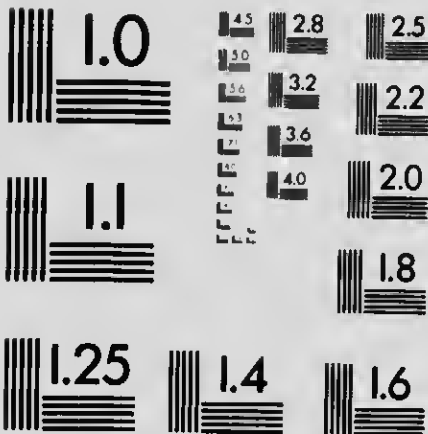
О одинайцятій годині станув віз, бо треба було перепрягати коні. Коло якогось самотного хутора стояли вже коні в упряжи. То не була стація постова. Видко, що хотіли виминути пошту в Капо д'Істрія, щоби там не міняти коний.

Ескорта рушила знов дальше. Дорога йшла помежи виноградниками, де виноград лине ся по галузях морвових дерев, а відтак спускали ся чим раз більше в долину так, що могли вискочити. Літьма була ще тим більша, що досить сильний і теплий вітер з полудня насунув був на небо густі хмари. Хоч від часу до часу спускано вікна від воза, щоби напустити до середини трохи свіжого воздуха — а ночи в червню є в Істрії горячі — то все таки не можна було нічого розізнати хоч би лиш на кілька кроків. Граф Сандорф, Володислав Затмар

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

і Стефан Баторий завжди дуже швидко на все, навіть і на то, з котрої сторони віяв вітер, коли вони виїжджали, та кілька минуло часу з тої пори, а все-таки не могли зміркувати, куди жене віз. Видко, що правительство хотіло, щоби розпрага відбула ся тихцем, десь в якимсь місци, про котре би ніхто не знав.

Около другої години рано міняли ся знову коні, але й тепер перепрягане не тревало довше, як пять минут. Графови Сандорфови здавало ся, що він видить серед темноти десь край дороги якісь доми, ніби кінець якогось передмістя. То була Буя, окружене місто, може яких двацять миль на полудне від Мудджи.

Коли запрягано свіжі коні, шепнув щось офіцир від жандармерії почтиліонови і віз покотив ся гальопом.

Около пів до четвертої години мало світати. В годину пізнійше могли були ваяні пізнати по сонци, куди їх везуть, чи на північ, чи на полудне. Але в сій хвили приказав офіцир заслонити вікна і у возі зробило ся темно, Граф Сандорф і його приятелі не могли вже тепер нічого бачити; допитувати ся не могли також, бо був би їм ніхто нічого не сказав. Не було отже иншої ради, лиш чекати.

В годину або дві пізнійше — то було трудно означити — пристанув віз послідний раз; то було місточко Візінада, де ще раз

перепражено коні. Від сєї пори і з можна вже було нічого видіти, нічого зміркувати, як лиш то, що дорога ставала дуже неприємна. Почтилїон то накликавав на коні, то лускав з батога, а коні дзвонили голосно підковами по скалистій дорозї, що ішла по горах. Два чи три рази чули вони, що хтось грає на сопілці. То були пастухи, що пасли череди чорних кіз та вигравали. Але з того не можна було ще нічого доміркувати ся, куди вони їдуть.

Так зробило ся може пів до девятої рано, коли віз поchtовий взяв ся нараз в зовсім иншу сторону. Можна було добре зміркувати, що вони їдуть в долину, минувши найвисше місце дороги. Дорога видко була дуже спадиста, бо кілька разів треба було віз гальмувати, щоби де не було якогo нещастя.

В самім ділі, дорога підоймившись високо аж в ту горбисту сторону, понад котрою панує гора Монте Маджоре, спускала ся косо аж до Пізіно. Хоч се місто лежить досить високо понад морем, то все таки лежить воно ще в долині, коли возьме ся на увагу ті гори понад ним. Заким ще доїде ся до міста, видко вже дзвіницю, що підймає ся живописно понад ряди домів, що стоять по зубочах одні понад другими.

Пізіно є столицею округа і має около 25.000 мелпканців. Воно лежить майже по серединї півострова і длятого легко тут

сходити ся Морлякам та всяким племенам славянським, а навіть Циганам на ярмарки, на котрих буває дуже оживлена торгівля.

Столиця Істриї, то старе місто, що задержало ще зовсім свій февдальний характер. Пізнати його по тім укріпленім замку, що панує понад кількома будинками військовими з новійших часів; в них містять ся адміністраційні власти австрійського правительства.

На подвірю того старого замку станув 9-го червня около десятої години рано поштовий віз по п'ятнадцять годинній дорозі. Граф Сандорф, його оба товариші і Сарканий мусіли тут злізти з воза. За кілька мінут замкнуто кожного з них окремо до склепеної келії; але щоби зайти туди, усіли ще іти сходами п'ятнадцять ступенів в гору. Тут аж страшно було сидіти так самому одному.

Хоч Матій Сандорф, Володислав Затмар і Стефан Баторий не сходили ся з собою, навіть не могли з собою порозумівати ся, то все таки була у них одна і та сама думка: Яким способом викрито тайну заговору? Чи то припадок навів на сліди його? Преці неможливо було, щоби щось дістало ся до публичної відомости. Межи Триестом а другими великими містами Австро-Угорщини не вела ся вже ніяка переписка. Хто ж то міг бути зрадником? Преці то й годі було подумати, щоби коли небудь якесь

письмо могло було дістати ся в руки чогоось шпігуна, бо всі документи зараз палено. Можна було перешукати всі кутки в домі при Акведотто, а не знайшлась би була ані одна підозріла буква. І так в самім ділі. Урядники поліційні не знайшли нічого, хіба лиш одну решітку, котрої граф Затмар не знищив, бо думав, що вона йому ще колись придасть ся. А той ключ до тайної переписки був якраз обтяжуючим доказом; не можна було собі його шаким пояснити, як хіба лиш тим, що він служив до відшифрування тайного письма.

А головна річ була в тім — чого арештовані очевидно не знали — що Сарканій в змові з Сілясем Торонталем дали губернаторови копію карточки, переписавши її зрозумілим письмом. Та на нещасте вже то вистало, щоби можна було поставити заговорників перед суд за ділане против безпечности держави. Більше й не треба, щоби графа Сандорфа і його приятелів поставити перед суд воєнний, що мав їх судити як у війні.

Був зрадник, і то недалеко. Але через то, що він, несказавши ані слова, дав ся арештувати, брати з себе протоколи ба й засудити, умів він відсунути від себе всяке підозріне. Ось туди закрутив Сарканій і умів піддержати, ту крутанню своїм поважним поступованєм, удаючи при кожній нагоді чоловіка статочного і чесного.

Граф Сандорф, когрого сей злочинсець обманув — а хто би на його місци не дав ся був обманути — рішив ся був навіть робити все, що можна, щоби доказати, що сей чоловік нічого не винен. Він думав, що йому не трудно будо доказати, що Сарканій не брав ніколи участи в заговорі, що він був лиш звичайним помічником банковим, когрого лише що недавно приведено до дому Володислава Затмара, та що він мав лиш полагодити особлсті справи графа, котрі не стоять в ніякій звязи з заговором. На случай потреби покликав би він на свідка банкира Сіляса Торонталя, що молодий помічник нічому не винен. Він і не сумнівав ся, що коли-б і против Сарканього піднесено жалобу, то його увільнили би й від спільної вини в головній справі і від того, що він знав о всім, а не дав знати.

На всякий случай знало австрійське правительство з цілого руху ворохобничого лиш заговірників з Триесту. О тих, що знали о нїм на Угорщині і в Семигороді, не знало воно певно нічого. Не було преці нічого, що могло би було дати доказ, що й вони брали в тім участь. Матій Сандорф, Володислав Затмар, і Стефан Баторий не потребували в сїм взгляді нічого побоювати ся. Що до них самих, то вони готові були всему перечити, де не було фактичного доказу на заговір. Коли-б же знайшов ся доказ, то могли тогди і головою наложити. В такім

случаю могли би були знайти ся другі, що були би вели дальше неудавший ся рух. Справа незалежності була би знайшла собі скорше чи пізнійше своїх проводирів. Коли-ж би їм доказано, то були би не скривали ся з своїми надіями; були би отверто сказали, до якої стреміли ціли, а котра скорше чи пізнійше мусить бути осягнена. Готові навіть були не шукати нічиєї оборони перед судом і закінчити гордо програму справу.

Граф Сандорф і його приятелі могли припускати, що діяльність поліції в їх випадку могла бути дуже обмежена. В Букарешті, в Ключи та в других містах, в котрих мала вибухнути ворохобня на даний знак з Триєсту, шукано надармо за слідами якогось заговору. З тої причини й арештувало правительство так тихцем всіх трьох приятелів. Замкнене їх в пізінській кріпости мало на ціли, щоби ніщо не дістало ся до публичної відомости, заким западе рішене; впрочім власти сподівали ся, що якась slučajна обставина зрадить того, що писав ту шифровану карточку, котра була адресована до Триєсту, а не знати лиш було, звідки її вислано.

Була то пуста надія. Сподіваного знаку не дано і не міг його ніхто дати. Ворохобню здержано бодай на хвилю. Правительство мусіло отже обмежити ся на то, що обжалувало графа Сандорфа і його спільні-

ків о головну зраду держави.

Через слідства в сій справі проминуло все-таки кілька днів і переслуханє обжалованих могло розпочати ся аж 20 червня. При протоколах не ставлено обжалованих собі до очий і вони побачили ся перший раз аж перед своїми судіями.

Правительство передало судженє триєстицьких проводирів заговору окружному судови. Звісно, яке то буває сумаричне постановачє в справах, що їх передадуть такому надзвичайному судови, та як скоро переводить ся розправа і наступає вирок. А в сїм случаю ось як було:

Дня 25 червня зібрав ся окружний суд в одній із низьких саль пізінського замку і того самого дня станули персх ним обжаловані. Розправа не могла довго тягнути ся і бути сензаційна, бо не можна було сподівати ся, щоби підчас неї стало ся щось незвичайного. Вона розпочала ся о девятій годині рано. Граф Сандорф, граф Затмар і професор Стефан Баторий, а відтак ще й Сарканій, побачили ся тепер перший раз, від коли їх замкнено до вязниці. На лаві обжалованих подав граф Сандорф своїм обом приятелям руку і вони стиснули ся, як би на знак і на нове увіренє, що їх одушевляють ті самі чувства, що й далїйше. Володислав Затмар і Стефан Баторий дали графови Сандорфови знаком зрозуміти, щоби він боронив їх перед трибуналом, та що

вони вповні спускають ся на його оборону. Ані рін, ані тамті другі не домагали ся, щоб їх боронили адвокати. Що граф Сандорф робив доси, було добре; що тепер скаже перед судіям, скаже певно також добре.

Розправа вела ся публично, значить ся, при отвертих дверех; але на розправі явило ся лиш мало людей, бо ширша публіка не знала о ній нічого. Було всего що найбільше двацять осіб і то майже виключно таких, що проживали в замку.

Насамперед справджено тожсамість обжалованих. Відтак снитав граф Сандорф председателя трибуналу, де його і його товаришів привезено і де ставлять їх перед суд, але не дістав ніякої відповіді на то питанє. Так само справджено і тожсамість Сарканього, але той не сказав нічого, що могло би відділити його справу від справи тамтих других.

Відтак предложено обжалованим відписи карточки, що дістала ся зрадливим способом в руки поліції. Коли президент їх снитав, чи вони признають ся, що дістали оригінал предложеного їм відпису, відповіли, що суд повинен їм поставити за то доказ.

На ту відповідь показано їм решітку, котру знайдено в комнаті Затмара.

Граф Сандорф і його приятелі не могли тому заперечити, що та решітка була в їх посіданю. Та й не робили того. На той оче-

видний доказ не можна було нічого сказати. Позаяк лиш при помочі тї решітки можна було відчитати тайне письмо на картоцці, то й очевидна річ, що вони муїли її дістати. Аж тепер зрозуміли вони, яким способом викрито тайну і на якій основі опиралося обжалованє. Від сеї хвилі були вже питання та відповіді короткі й вузлуваті.

Граф Сандорф не міг вже перечити. Він промовляв отже в імені своїх приятелїв. Сказав, що вони лагодили ворохобню, котра мала довести до відділення Угорщини від Австрії та до заведеня наново самостійного королівства старих Мадярів. Коли-б так їх не були арештували, то ворохобня була би вже вибухла і Угорщина була би відзискала свою незалежність. Матїй Сандорф признав ся, що він є головою заговору і хотїв всю вину взяти лиш на себе та казав, що його приятелї грали в сїй справі лиш поменшу роллю, але тамтї другі спротивились тому, бо хотіли, щоби так само, як мали честь бути його спільниками в провинї, мати честь ділити спільно і його судьбу.

Розправа ся могла довго тягнути ся. Коли президент спитав обжалованих, чи вони мають ще якихсь союзників, не хотіли вони на то нічого сказати. Не подали ані одного імени.

— Наші три голови у ваших руках і

тих вам нехай вистане — відповів граф Сандорф спокійно.

Лиш три голови, бо граф Сандорф старався зараз по тім представити Сарканього, яко чоловіка невинного, котрий вступив до дому Володислава Затмара яко молодий книговодець, котрого прислав був банкир Сіляс Торонталь.

Сарканій мусіи потвердити зізнанє графа Сандорфа. Він не знав нічого о якімсь заговорі. Для него була то може найбільша несподівана новина, що в тім спокійнім помешканю при Акведотто лагодився заговор прстив безпечности держави. Він лиш для того не протестував спершу против арештованя, бо не знав зовсім, о що розходить ся.

Ані графови Сандорфови, ані йому не було трудно пояснити справи під сим взглядом, а видко що й суд вже був рішив ся, бо на внесене прокуратора відступлено від осжалованя против Сарканього.

Около другої години по полудни скінчила ся розправа і закінчено нараді трибуналу оголошено вирок.

Графа Матія Сандорфа, графа Володислава Затмара і професора Стефана Баторого засуджено за голови зраду проти держави на кару смерти. Засуджені мали бути розстрілені на подвірю кресту, а вирок мав бути виконаний до сорочесім годен.

Сарканього увільнено від в'язниці, але він мав ще пересидіти у в'язниці, доки не буде

виготовлений сине арештантів, а то мало стати ся аж по страчено засуджених.

Тим самим вирокom сконфісковано всім тром засудженим і їх посілости. Ошеля відведено Сандорфа, Затмара і Баторого знову до в'язниці.

Саркап'юго завели до келії, що була в глибині подовгасто-кругля сінни на другім поверсі банні. Графа Сандорфа і його обох приятелів замкнуто на послідні години їх життя в досить обширній келі на тім поверсі, але аж на самім кінці найдоввшої си тої сінни, яку творив коритар. Тепер же не замикано їх окремо; аж до часу страчення могли вони бути разом.

Та ласка була для них потіхою; вони аж зраділи, коли побачились самі і могли тепер висказати собі свобідно, що їм лежало на серци. Перед судом виступали вони мужественно, але тепер настала в них зміна; коли побачились самі, кинулись один другому на шию і взаїмно обняли ся.

— Мої приятелі — відозвав ся граф Сандорф — то я став ся причиною вашої смерти; але чей не потребую просити вас, що би ви мені простили, бо то розходило ся о независимість Угорщини. Наша справа була справедлива. Боронити її було обовязком. Буде й чесно, коли віддамо життя за ню!

— Матію, — відозвав ся на то Стефан Баторий, — противно, ми тобі дякуємо за то,

що ти взяв собі нас за союзників в сім патріотичнім ділі, що було задачею цілого твого життя.

— Ми останемось так само й при смерті твоїми товаришами — додав Затмар холоднокровно.

Відтак замовкли на хвильку і всі три стали оглядати понуру келію, в котрій мали прожити послідні години свого життя. Вузке вікно, зануцнене в грубих мурах банні може чотирь або пять стін в горі понад помостом, освітляло її лиш слабо. В келії були три зелізні ліжка, кілька стільців, стіл та кілька полчок прибитих до стіни, на котрих стояли деякі потрібні до ужитку річи.

Підчас коли Володислав Затмар і Стефан Баторий сіли та думали, ходив граф Сандорф по келії то сюди, то туди.

Володислав Затмар, що був самісепський па світі і котрого не вязала родина, не потребував розважати. Не було нікого, хто би по нім заплакав, хіба лиш один Борик, його старий слуга. Инакше було зі Стефаном Баторим. Смерть постигла би не лиш його самого. Він же мав жінку і дитину, для котрих його судьба була би тяжким ударом. Ті дороги йому особи могли від того й смерті пожити. А хоч би його й пережили, яка-ж ждала їх судьба! Яка-ж будучність чекала його жінку, що не мала ніякого маєтку, та ще й лишила ся з осьмилітнім хлопцем! А хоч би

він і мав якийсь маєток, то чи по сім вироку, котрий разом з його смертю наказував і конфіскату всего майна, був би ще по нім лишив ся?

Графови Сандорфови станула живо перед очима вся його минувшість. Йому прийшла на гадку його померша жінка і ледви дволітна його дитина, котру він лишив зовсім на опіку і вихованє своему управителеви. Він же був той, що ще й своїх приятелів віддав на поталу. Розважав тепер, чи то він добре зробив, чи не поступив дальше, як йому наказував обовязок супротив вітчизни, коли тепер кара стрітила не лиш його самого, але ще й людей невинних.

— Ні, ні! Я сповнив лиш свій обовязок — повтаряв він собі заєдно. — Вітчизна передо всім, передо всім!

О 5 годині вечером увійшов до келії сторож і поставив засуджепим обід на стіл, а відтак вийшов, не відозвавшись ані словом. Матій Сандорф хотів би був довідати ся, де він знаходиться ся, в якій кріпости його замкнено. Але коли вже президент суду окружного не хотів відповісти на то питанє, то тим менше можна було сподівати ся, що відповідь на то сторож, котрий мусів точно держати ся принципів.

Засуджені майже й не рушали принесеної їм страви. Дальші години дня зійшли їм на тім, що обговорювали всілякі справи і

потішали ся тим, що ворохобня, котру вони підготовляли, колись таки вибухне. Відтак по кілька разів звертали в бесіді на то, що діяло ся підчас розправи.

— Тепер бодай знаємо, за що нас арештовано, та що поліція довідалась о всім через ту карточку, і все викрила.

— Без сумніву, що через ту карточку — відповів граф Сандорф — але в чії руки дістала ся вона насамперед і хто міг зробити з неї відпис?

— Але як можна її було відчитати без репітки? — додав Стефан Баторий.

— Хтось мусів нам її викрасти, хоч би навіть лиш на хвилю — сказав на то граф Сандорф.

— Викрасти! Та хто-ж би її викрав? — відозвав ся на то Володислав Затмар. Того дня, коли нас арештовано, була вона ще в бюрку в моїй комнаті, де її знайшов відтак урядник.

То була для них загадка. Мусіли наонець конче здогадати ся, що хтось переловив голуба і відв'язав йому карточку, та відписав її, що відтак викрито дім, де був той, до котрого вона була писана. Але що можна було відчитати карточку без потрібного до неї приладу, того не могли поняти.

— А все-ж таки — відозвав ся граф Сандорф знову — не можна було відчитати карточки инакше, лиш за помочию репітки.

Вона то навела поліцію на сліди заговору і на ній оперло ся ціле обжалованє.

— По тім, що стало ся, вже то все одно, як то було — сказав Стефан Баторий.

— Противно, — сказав на то граф Сандорф — то річ дуже важна. А може нас хто зрадив! А колп є який зрадник... годі знати...

Граф Сандорф притих. Йому насунув ся нараз на гадку Сарканій; але він не хотів о тім навіть і думати, та длятого не сказав свого здогаду і своїм товаришам.

Матій Сандорф і оба його приятелі розмовляли ще дальше о тім невиясненім для них доси арештованю і засуді, аж наконець запала й ніч.

На другий день рано пробудив їх з твердого сну сторож, що увійшов був до келії. Розпочав ся їх передпоследний день. В двайцять і чотири годин опісля мали їх відтак стратити.

Стефан Баторий спитав того чоловіка, чи не дозволили би йому ще раз видіти ся з своєю родиною.

Сторож відповів, що він не одержав в сїм взгляді ніякого розпорядження, що має робити. Впрочім видко було, що правительство не конче позволить засудженим сеї последної потіхи, бо цілу справу держано аж до самого засуду в тайні і навіть не сказано, як називає ся та кріність, що була признана на вязницю для злочинців.

— А може би ми могли бодай написати

листи до родини і чей вони її дійдуть? — спитав граф Сандорф.

— Я вам принесу папір, перо і чорнило — відповів сторож — та підойму ся подати ваші листи самому губернаторови.

— Дякуємо вам, приятелю, за вашу ласку — сказав на то граф Сандорф — бодай робите, що можете. Ми вже вам за то...

— Мені стане і вашої подяки, панове — відповів сторож, кожрий вже не міг утаїти свого жалю.

Добрий сей чоловічесько поприносив їм, що було потреба і засуджені списували цілий час свою послідну волю. Граф Сандорф, яко дбалий батько, давав ради своїй донечці, що мала тепер лишитись круглою спиріткою на світі; Стефан Баторий пращав ся з повною любовію яко муж і батько з своєю жінкою і сином, а граф Затмар написав лиш тільки, що може написати добрий пан своему старому слугі.

Але хоч і як вони були заняті своєю роботою, то все таки що хвиля надслухували, скоро лиш найменший шелест поніс ся по подвірю бапні. Нераз здавало ся їм, що ось-ось отворять ся двері від їх келії і вони побачать ся, один з своєю жінкою та з синком, другий з своєю донечкою. Була би для них бодай послідна потіха. А може то було й ліпше, що видано так строгий заказ, бодай не було би тої розриваючої серце розлуки.

Двері не отвірались. Не було й сумніву, що ані жінка Баторого та його син, ані управитель Ляндек, котрому граф Сандорф віддав під ошіку свою донечку, не знали, де поділи ся вязні по їх арештованю; так само не міг знати й Борик, що все ще сидів в арешті в Триєсті. Годі й було припускати, щоби вони всі знали, як судьба стрітила проводирів заговору. Видко, що так було вже призначено, щоби засуджені не побачились з своєю ріднею перед виконанем вироку.

Оттак проминули їм перші години дня. Граф Сандорф розговорював з своїми приятелями, то знов кожний сидів тихесенько та думав. В таких хвилях ставала їм дуже живо перед очима ціла минувшість. В таких хвилях чоловік навіть забуває, що то вже все минуло, йому здає ся, що все тепер дїє ся. Чи то вже чоловік перечуває ту вічність, яка має ся перед ним отворити, чи то та незміримість всего на світі, котру чоловік називає безконечностию? Хто то може знати!

Підчас коли Стефан Баторий і Володислав Затмар лиш роздумували самі над собою не сходила Матїєви Сандорфови лиш одна гадка з голови. Він був того певний, що хтось їх зрадив. Але для такого чоловіка, як він, умирати не підстившись на зраднику, хто би то й не був, значило подвійно умирати. Хто би то міг бути той, що переловив карточку, перечитав її і дав, а може і продав поліції, котра відтак на підславі тої

карточки викрила заговірників і арештувала їх?... Ся загадочна справа мучила графа Сандорфа так дуже, що він мало що аж не дістав горячки від того.

Підчас коли його приятелі писали, або сиділи та роздумували, ходив він попід стіни келії як той лев, що його замкнули у клітку.

Аж на конєць якесь дивне з'явище, котре однакож можна було зовсім пояснити правилами акустики¹⁾, мало йому вияснити тайну, котрої провідати він вже не мав надії.

Коли він так ходив попід стіни і пристав в тім куті, де сходила ся середна стіна зі стіною від коритаоя, злавало ся йому, що чуте тут саме коло дверей якийсь шепіт, ніби такий, як коли-б хтось розмавляв. Зразу він на то не зважав. Але нараз почув він тут, що хтось вимовив таки його власне імя і він став тепер вже добре підслухувати.

Вилко, що тут проявлялось таке саме з'явище, яке буває нараз по перквах, що мають еліпсоїдальне (половгасто кругле) склепінє. Звук голосу переходить вздовж муров аж на другий конєць еліпси не затривуючись нігде по середині. Таке з'явище стрічає ся в

¹⁾ Акустиккою називає ся наука о голосі.

крипті¹⁾ Пантеону²⁾ в Парижі, у внутрі бані в церкві св. Петра в Римі, таке саме і в так званій „звінкій галерії“ в церкві св. Павла в Лондоні. Серед даних умов мож-на якесь слово, виговорене хоч би й дуже слабо і тихо на однім кінці такого склепіння почути зовсім добре на другім його кінці.

Не було ніякого сумніву, що то розговорювали двох або й кількох чоловіків десь чи на коритарп чи може в якійсь келії, що була аж на другім його кінці та що тут, саме коло дверей келії, в котрій сидів Матій Сандорф, було то огнище еліпси, в котрім збігали ся звуки голосу і передавали зовсім докладно виговорені десь подальше слова.

Він дав знак своїм товаришам, а ті підійшли до него. Всі слухали тепер з цілою увагою. До їх ушних доходили виразно слова якоїсь розмови, хоч би лиш дуже трошки віддаляли від того місця, котрого положенє викликувало се дивне з'явище. Вони зачули в поодиноких відступах слідуєчу розмову:

¹⁾ Крипта (грецьке слово) означало первісно гробницю або місце під престолом в церкві, де спочивали моші якого святого. Замість тих гробниць будовано пізнійше каплиці під церквами, котрі називано також криптами.

²⁾ Пантеон (грецьке слово) означало первісно поганську святиню присвячену всім богам. З римського пантеону зроблено церкву присвячену всім святым. Паризький пантеон був первісно церквою св. Геновефи, а тепер є то публичний будинок, де хоронять заслужених мужів французьких.

„Завтра по страченю, пустять вас на волю”...

„Маєтність графа Сандорфа розділять відтак на дві рівні частини”...

„Без моєї помочи може би ви й не могли були відчитати карточки”...

„А коли-б я її не був голубови відв'язав, то вона би не була ніколи дістала ся у ваші руки”...

„На всякий случай не може нас ніхто підозрівати, що то поліція від нас довідала ся”...

„А хоч би засуджені тепер щось і підозрівали”...

„До них не допустять нікого, ані родини, ані приятелів”...

— До побачення завтра, Сарканій...

— До звиданя, Сілясе Торонталю...

Голоси ніби віддаляли ся від себе, а незадовго дало ся почути, як би хтось замкнув двері.

— Отже то Сарканій і Сілясе Торонталь!
— сказав тогди граф Сандорф.

Він аж поблід і дивив ся на своїх приятелів. На хвильку як би корч його вхопив, що аж серце перестало бити ся. Очи йому як

би огнем засвітили ся, шия почервоніла, а голова як би межі плечі запала: все то вказувало, що його взяла була вже крайна лють.

— Отже то вони, ті падлюки! — відозвав ся він мало що не криком.

Але зараз і стямив ся, розглянув ся до окола і став борзо ходити по келії.

— Треба втікати! — сказав він, мусимо таки втікати!

І той чоловік, що ще перед кількома хвилями готов був відважно заглянути смерті в очи, що навіть не думав ратувати свого життя, той сам чоловік не думав тепер о нічім, лиш щоби жити, щоби пімстити ся на зрадниках, щоби покарати Торонталя і Сарканього.

— Нема що, мусимо пімстити ся! — відозвали ся тепер також Стефан Баторий і Володислав Затмар.

— Пімстити ся? Ні! Зробимо собі лиш справедливість.

Цілий характер графа Сандорфа проявив ся в отсих словах.

Пізінська башня.

Пізінська кріпость належить до найдивогляднійших будівель середновічної, кріпостної архітектури. Вона представляє ся своїм фєвдальним виглядом дуже живописно. Її довгим склепцєним комнатам не стає лиш

лицарів та в острокаблуквих вікнах пань замкових в довгих, вишиваних сукнях і в мережаних чіпцях на голові; не став лучників на вершках зубчастих мурів і при отворах до стріляня на її галеріях; нема лиш зводжених мостів при її вилазах. Камінний будинок стоїть ще доси ненарушений, але на губернаторі в австрійським уніформі, на воляках в новочасних мундурах, на сторожах і воротарах ні сліду давної по половині жовтої, по половині червоної ноші; вони якось дуже не годять ся до сих пишних останків з минулих віків.

З башні сеї кріпости постановив був граф Сандорф втікати в послідних годинах перед своїм страченієм. Нерозважна гадка, бо вязні не знали навіть, як виглядає вежа, в котрій вони сиділи, а до того не знали ще й краю, через котрий мусіли перебирати ся по своїй втечи.

Може то й добре було, що воли нічого не знали. Коли-б так були знали, то може були би налякали ся трудности, ба, просто неможливости такого діла. Не длятого, щоби може через Істрию було трудно втікачам перебрати ся, бо вони могли би куда небудь за кілька годин дістати ся, де би схотіли, над море. Не длятого, що може вулиці в місті Пізіні були строго стережені, так, що можна було боятися, що їх кождої хвилі зловлять. Але втеча із сеї кріпости, а особливо з тої її башні, в котрій була вязниця, уважала ся

таки зовсім неможливою. Навіть нікому не прийшло би то було на гадку.

А положенє пізінської башні і її вигляд зверху були ось які: Вежа та стоїть по тій стороні горба, котрою місто тут нараз кінчить ся. Коли перехилити ся через забороло на сій терасі, то видко широку і глибоку пропасть, котрої стрімкі стїни, зарослі всіляким буряном та хабузем, спадають простісенько в долину. Нічо не перериває їх гладкої площі. Не видко ніяких ступенів, котрими можна би по ній злізти, нема за що іміти ся, ані о що оперти ся. Видко лини денедє гладкі біляві смуги в місцях, де косо полупані скали. Словом, маємо перед собою пропасть, котра потягає до себе око, придержує його, але з котрої вже не видобуде ся, хто там раз дістане ся.

Повисше тої пропасти підоймає ся одна з бічних стїн вежі; денедє в ній є вікна, котрими заходить світло до кель на поодиноких поверхах. Коли-б який арештант вихилив ся через котре із сих вікон, то певно зі страху відскочив би зараз назад, наколи-б не дістав нагло завороту голови та не повалив ся у пропасть. А де-ж би він там дістав ся, коли-б упав? Або забив би ся на смерть, упавши на сам спід у пропасть, або пірвала би його бистриця, котрої струя є страшно рвуча по зливах в горах.

Ту пропасть називають там Буко: В ній збирає ся підчас повени вода потока, що на-

зиває ся Фоїба. Потік той пливе крізь якусь печеру, що зробила ся поволи в скалах, і в ню впадає він з такою силою як яка велика ріка. Куди-ж він пливе понід місто? Ніхто не знає. Де випливає з неї? Також ніхто не знає. Взагалі ніхто не знає, як та печера чи радше кавал, за довга і за широка, куди вона тягне ся. Хто знає, чи там в ній розбиває ся вода об сотки вистаючих скіпів та цілий ліс стовпів, що двигаются на своїм цілє місто і його кріпость. Коли одного разу вода в потоці була не конче велика, але й не замала, то пустились були туди відважні дослідителі нечер на легкім човенці і хотіли вислідити, куди пливе Фоїба сею нечерою; але незадовго стала печера так низька, що вони не могли вже ніяк плисти дальше і мусіли вертати ся. Не довідались, як впадає ця підземна ріка. Може бути, що вона щезає десь в якімсь місци під землею, котрого не видно, а котре лежить понизше уровня Адрійського моря.

От така тота пропасьть Буко, а граф Сандорф навіть і не знав, що там є така пропасьть. Позаяк можна було втікати липи віконом, що виходити над ту пропасьть, то ся втеча значила так само нехибну смерть, як і смерть через розстріленє.

Володислав Затмар і Стефан Баторий чекали липи, коли настане хвиля ділання; вони були готові, коли потреба, липити ся і стати своїм пожертвованєм графови Сан-

дорфови в пригоді, але так само мали відвагу іти за ним, скоро би тим не перешкодили йому втікати.

— Будемо разом втікати — відозвав ся Матій Сандорф — але розлучимо ся, скоро видобудемо ся на світ.

В місті вибила осьма година. Засудженим на смерть лишало ся ще лиш дванайцять годин життя. Стала вже ніч западати; здавало ся, що буде темна. Почали насувати ся густі, чорні хмари і збивали ся так, що здавало ся як би вже мали повиснути в однім місці. Царний, душний воздух був переповнений електричністю і надходила сильна гуча. Ще лиш перелітали блискавки з тих мракових мас, що були уставлені мов ті аккумулятори¹⁾, але не задовго загуркотів глухий гук громів по горах, що окружують Пізіно.

Серед таких обставин було би як-раз добре втікати, коли-б не та пропасть в споді, о котрій втікачі зовсім нічого не знали. Серед темної ночі не було її видно, серед гуркоту грому не було чути, що там в споді діє ся.

Граф Сандорф зміркував вже був спершу, що не можна куда инде втікати, хиба лиш вікном. Виважити міцні, дубові двері,

¹⁾ Аккумулятори або збирачі, є то прилади, котрі збирають в себе силу електричну, а відтак, коли потреба, можуть її віддати з себе назад. Аккумуляторів уживаєсь до порушування возів, човнів, машин фабричних і т. д.

оббиті залізною бляхою, була річ неможлива. А до того ще й було чути, як ходив по кам'яних плитах на коритарі вояк, що стояв на варті. Але хоч би й удалося втечи дверми, то можна було заблудити в кріюсті і не видобути ся з неї. Та як відтак ще й дістатися через то забороло, той мур, що окружав кріюсть, і через той зводжений міст, котрого певно добре стерегли вояки? З тої сторони, де була пропасть, певно не стояв ніхто на варті, але за то вона стерегла бапні ліпше, як би й цілий ряд вояків.

Граф Сандорф став отже оглядати вікно, чи не можна би ним вилізти. Вікно було може три і пів стопи впоке, а дві стопи широкі: З середини було воно заложене впоперек грубим залізним дрючком, запущеним в стіни. З надворку перед вікном не було деревляної скрині, що то отвєрта липи з гори, куди світло заходить до вікна; її тут і не було потреба, бо вікно було в втакім місци, що з него не можна було виглянути на пропасть. Треба було лиш вповати ту понеречку в вікні, а можна було легко вилізти вікном. Але як відтак спустити ся по гладкім мурі в долину? Драбинкою із шнурів? Коли не було ніякої. Може вжити простирал до того? Та коли бо й тих не було: вони мали лиш голубі ровняні копи повстелені на сінниках а сінники лежали на залізних ліжках, покочаних по стіни. Було би таки неможливо втікати вікном, як би не то, що граф Сандорф

доглянув на стіні з надвору грубий дріт, по котрім можна було спустити ся на долину.

А той дріт то був від громозвода, уставленого на самім вершкку даху на вежи і сходив в долину аж у пронасть.

— Видите той дріт — відозвав ся граф Сандорф до своїх приятелів — мусимо по нїм спустати ся.

— Відвага вже у нас знайде ся — сказав на то Володислав Затмар — але чи стане сили до того?

— Та що з того, як не стане? — відповів йому Стефан Баторий. — Коли нам сил не стане, то згинемо кілька годин скорше.

— Не потребуєте гинути, Стефане — сказав на то граф Сандорф. Послухайте лиш, та й ви Володиславе, що вам скажу. Коли би так був пінур, то ми би його привязали десь коло вікна і спустили ся ним на долину, хиба-ж може не так? Ну, добре; а той дріт значить більше, як пінур, бо він не буде гоїдати ся на всі сторони. Та річ невна, що він як і всі кондуктори від громозводів прикріплений до муру залізними гаками. Кілько там тих гаків, тільки разів будемо могли на них і спочити, спираючись на них ногами. Не потребуємо також бояти ся, що нам голова закрутить ся, бо то чорна ніч і не будемо видіти, що висимо так високо у воздуху. Отепм вікном при трохи холодній воли та відвазі, можемо видобути ся на волю. Але може бути, що й життя позбавимо ся. Але хоч

і мала надія, щоби ми щасливо видобули ся, то все таки то щось значить супроти того, що завтра рано, коли нас лиш побудять сторожі, чекає нас вже нехибна смерть.

— То втікаймо! — відозвав ся Володимир Затмар.

— А де-ж той дріт може кінчити ся? — спитав Стефан Баторий.

— Може бути, що в якійсь керничі, але на великий случай по за башнею, а більше нам не треба. Я лиш то одно знаю і виджу, що на кінці того дрота жде нас свобода.

Граф Сандорф таки добре казав, що той дріт є причіплений зелізними гаками до муру; вони були дійсно вбиті в стіну в певних відстунгах від себе. По них можна було досить вигідно спускати ся в долину, як по щелях драбини. Але того вони не знали, що той дріт звисав почавши від вершка скали, на котрій стояла бання, зовсім свобідно і сходяв аж у воду Фоїби, котра під ту пору була значно прибула від послідної зливи. Там, де вони сподівали ся станути на твердій землі, там було плесо, котрого вода з шумом і гуком впадала до печери Буко. А чи було би то їх відстрапило від втечі, коли-б вони були то знали? Ні, певно що ні!

— Смерть чи сяк, чи так! — сказав Матій Сандорф — згинемо. але насамперед будемо все робити, що лиш можна, щоби виратувати ся від смерти.

Передовсім треба було зробити собі до-

рогу через вікно. Треба було виважити зелізний дручок, що стояв на заваді. Але чи то можна було зробити без зелізної ваги, без кліщів та без всяких знарядів? А вязні не мали навіть ножа.

— Все инше чей не прийде трудно — сказав Матій Сандорф — але се мабуть не дасть ся зробити. Берім ся до діла!

Сказавши то, підоймив ся граф Сандорф аж до вікна; захопив одною рукою за зелізний дручок і зміркував, що удасть ся його виважити може і без великого труду.

Зелізний дручок держав ся дійсно досить слабо в мурі. Камінь, що його придержував, ставив лиш слабій опір. Видко, що дріт від громозводу, заким його направлено, мусів бути в лихім стані і не проводив добре електричності. Зелізний дручок у вікні притягав тогди електричну іскру і вона біла тогди об мур, а звістно яка то, так сказати би, безмежна сила електричної іскри. З тої причини був мур попуканий в тих місцях, в котрих були зашпунені кічці дручка, а камінь був так вже покрипнени, як коли-б його подїравили мільони електричних іскор.

Стефан Баторій оглянув вікно і зараз пояснив, длячого дручок і штаби лиш слабо держать ся та чому мур коло них так крипить ся. Але тут не розходило ся о наукові поясненя, лиш о скорі діланє, бо кожда хвиля була дорога. Коли-б удало ся видовбати каміне, в котрих поперечка і штаби були за-

пущені, і тим способом їх звідтам видобути, то може було би можна виважити й ціле вікно та кинути його в долину. Від гуку громів, що били один по другім, не було би чути, як воно упаде на землю.

— Та чей голими пальцями не відовбаємо каміня — відозвав ся Володимир Затмар.

— Певно що ні — сказав на то граф Сандорф. — Нам треба конче якогось заліза, якогось вістря.

Щось такого було би здало ся, бо хоч і як мур кришив ся на тих місцях, то все-таки можна було поломити собі нігті та поздерати собі пальці аж до крові, заким можна би зрушити каміне. Треба було мати конче хоч би якийсь цвях, коли мало ся щось вдіяти.

Граф Сандорф став розглядати ся при слабім світлі, що добувало ся помежи двері а одвірки, по келії. Сував рукою по стінах, чи не знайде де вбитого якого цвяха, але не міг нічого знайти. Відтак прийшло йому на гадку, чи не далось би відломити ногу від залізного ліжка, прикованого до стіни. Всі три взяли ся до роботи, але незадовго перешкодив їх роботі Стефан Баторий, відозвавшись тихим голосом до своїх товаришів. Скоба на одній із тих штаб, що на перехрест творила дно ліжка, попустила і треба було лиш повернути нею кілька разів то на право, то на ліво, щоби її відорвати. Во-

ни зробили то в одній хвили і граф Сандорф мав тепер п'ять цалів довгий і на цаль широкий знаряд, котрий на однім кінци обвив хусточкою, щоби можна його ліпше держати в руці; вернув відтак до вікна і став довбати в тім місци, де була знапущена поперечка.

Розуміє ся, що та робота не могла вестися тихо. На щасте так гриміло, що не було чути, як він довбає. Коли переставало гриміти, то й граф Сандорф перестав довбати, коли-ж стало знов гриміти, то він брався з тим більшою силою до роботи. Стефан Баторий і Володислав Затмар стояли під дверми та підслухували, щоби йому дати зараз знак, скоро лиш варта підійде до дверей.

Нараз відозвав ся Володислав Затмар: „Пс!“ і довбаня вже не було чути.

— Що там такого — спитав Стефан Баторий.

— Слушайте! — відповів Затмар.

Він підсунув своє ухо під місце еліпсоїдального склепіння і знов той голос, що виявив був засудженим тайну зради. Підслухуючі могли почути в коротких перервах ось такі реченя:

„Завтра... пустять... на волю...”

— „Так... спис в'язнів... готовий... і..”

„По страченю... відтак зійду ся з моїм товаришем Ціроном на Сицилії, де він має мене ждати...”

„Ви би так довго не ендїли... в башни...”

То розмавляв очевидно Сарканій з котримсь із сторожів. Сарканій згадав ще про якогось Ціроне, котрий видко, належав також до спілки в сїм ділі; Матій Сандорф запам'ятав собі добре то імя.

На нещасте вязні не дочули послїдного слова, котре було би їм дуже придало ся. Під koniecь послїдного реченя вдарив страшений грїм, а коли іскра електрична збігала по громозводї в долину, перескочили частинки з неї і на ту скобку, яку держав граф Сандорф в руці. Як би не то, що та скобка була завита на олнім кінци в повкову хвосточку, то була би іскра електрична на місци його убїла.

Отже пїлчас того удару грому не дочули вони, як називає ся та башня в котрій їх замкнули. Коли-б були довідали ся, як називає ся та крїпость, були би знали, через котрий край прийде ся їм втікати, та чи будуть добрі вигляди на втечу, котру розпочали серед так товчних обставин.

Граф Сандорф розпочав знову свою роботу. Впловбав був вже три дїни, на стїлько, що залїзні дрочки можна було вигідно витягати: почав довбати ще четверту, а блискавки безустанно присвічували йому при сїй роботї.

Около пів до олинайпятої години все вже було готове. Вікно можна було висвугути

отвором; треба було лиш добре його потиснути, щоб воно упало поза мур на долину. Так і стало ся, скоро Володислав Затмар почув, що вояк на варті в сінях поступив ся ляльпе під дверий. Вікно полетіло на другу сторону і щезло.

Як раз в сій хвили було на дворі досить тихо. Граф Сандорф слухав уважно, коли се тяжке вікно упаде на землю і якого наробить лоскоту, але не міг нічого почути.

— Видко, що вежа мусить стояти на вписокій скалі понад долиною — відозвав ся Сандорф Баторий.

— А що-ж нам вадить висота? — сказав на то граф Сандорф. Преці дріт від громозводу мусить десь доходити до землі, бо инакше не мав би він ніякого значія. Спустимо ся і ми по ній аж до землі, та не потребуємо побоювати ся, що попадаємо.

Взагалі був то не злий здогад, але в сім случаю показував ся він о стільки хибний, що кінець дрота сходяв у плесо Фойби.

Вікно стояло отвором і надійшла хвиля втечі.

— Послухайте-ж приятелі, як маємо робити — відозвав ся граф Сандорф. — Я з вас наймолодшій і мені видить ся, найдужчий. Я буду насамперед спустати ся по дроті від громозвода. Коли-б щось стояло на перешкоді, а чого годі тепер предвидіти, і я би не міг спустити ся аж до землі, то може ще стане мені на стільки сил, що вилізу зно-

ву до вікна. В дві мінати пізнійше, полізеш ти за мною, Стефано, а в дві мінати по нїм, ви, Володиславе. Коли станемо всі три при споді башні, то відтак порадимо ся, що дальше робити.

— Послухавмо тебе Матію — сказав на то Стефан Баторий. — Будемо робити, що скажеш, підемо, куди нас поведеш, але не хочемо, щоби ти сам лишень виставляв себе на всю небезпечність...

-- Наше жите не тільки варте, що ваше, Матію, — додав граф Затмар.

— В виду того, що маємо сповнити діло справедливости, воно дуже богато варте — відмовив граф Сандорф — а хоч би лиш один з нас лишив ся при житю, то він буде тим, що довершить то діло справедливости. Обниміть же мене, приятелі!

Всі три мужі обняли ся сердечно і здавало ся, як би вони по тїм обнятю набрали ще більшої відваги

Підчас коли Володислав Затмар станув під дверми келії, поліз граф Сандорф у вікно. За хвилю висів він вже над пропастию. Обняв ся колінами кріпко дрота від громозводу, ловив ся ра-по-раз руками за него і спускав ся в долину, а ногами шукав гаків, на котрих на хвилинку міг спочити.

Буря лютила ся страшенно. Дощу не було, але дув страшений вітер. Блискавки перелітали одні за другими. Проміне їх бігало зикзаковатими лініями, доокола башні,

котра стоячи високо сама одна, притягала їх до себе. Кінчик громозвода світив ся білим світлом, яке розналив був на нім ток електричний в виді китички з проміння, а дручок під ним хитав ся від вітру на всі боки.

Можна уявити собі, яка то була небезпечність держати ся проводу, по котрім біг безустанно ток електричний аж до води в Буко. Коли-б той громозвід був в добрім стані, то не було би великого страху, щоби грім міг убити, бо залізо і взагалі металъ може далеко лекше і скорше переводити електричність, як людське тіло, і дріт мусів би хоронити від смерти того смілого, що ліз по нім. Але скоро би кінчик громозвода був лиш трошка притушений, скоро би десь дріт був прірваний, або коли-б десь настала якась перешкода його здібности до переводу, то могло би й так стати ся, що оба токи електричні, позитивний і негативний, злучили би ся разом, хоч би й не заблісла блискавка, отже лиш в наслідок нагромадженої електричності в лихім громозводі, і тогди вона могла би убити¹⁾.

Граф Сандорф знав добре, на яку він виставив ся небезпечність. Але охота до життя додавала йому відваги. Він спускав ся поволи дальше, хоч електричні токи окружали

¹⁾ Коли в 1753 р. Рішман перервав в дроті громозводу ток електричний, то хоч стояв віддалік від него, перескочила з дрота іскра електрична, так завелюка, як мулак, і убила його на місци.

Його зі всіх сторін. А ногами все шукав гаків і спочивав на хвильку. Коли відтак заблисла знов блискавка, глянув він в долину, але надармо старався добачити, як то ще за глибоко.

Коли Матій Сандорф вчинився може на яких шістдесят стіп понизше вікна, почув під собою якусь крішку опору. То був примурок, що виставав на кілька цалів поза мур від фундаментів. Дріт тут ще не кінчився, ішов ще дальше в долину, але звідси вже — чого однакож втікач не міг знати — не був прикріплений гаками, лиш або прилятав до скали, і сунувся по ній, або звисав свободно у воздуху, коли де пришпав до каменя, вистаючого із скали.

Граф Сандорф станув тут, щоб віддихнути. Ногами сперся на примурку, а руками держався дрота. Догадував, що був вже при споді вежі, але не міг зміркувати, в якій висоті стоїт вона понад долиною в споді.

— Мусить ще бути дуже глибоко — подумав собі.

Великі птахи, вистрашені разячим світлом блискавок, літали попри него, але замість підоймати ся в гору, спустилися в долину. З того догадав ся він, що під ним мусить бути якась пропасть.

В сій хвили почув ся в горі коло дрота якийсь шум. При скоро проминаючим світлі блискавки доглянув Матій Сандорф, що по мурі суне ся щось чорного.

То був Стефан Баторий, котрий тепер спустився також з вікна; він вхопився так само дрота і сунувся по ним в долину до графа Сандорфа. Той чекав вже на него опершись дооре о примурок. Там мав Стефан Баторий трохи постояти, а його товариш мав тимчасом спускати ся дальше.

За кілька хвиль стояли вже оба побіч себе опершись на примурку. Скоро прогудів останній грім, могли вже оба порозуміти ся з собою.

— А де-ж Володислав? — спитав Сандорф.

— За мінуту буде вже тут — відповів Стефан Баторий.

— Може там на горі стало ся щось недоброго?

— Де-ж там, нічого не стало ся.

— Ну, добре! Я уступлю ся Володиславу, а ти, Стефано, будеш чекати, аж він спустить ся до тебе.

— Нехай і так буде.

В одній хвили обняла їх величезна блискавка. Електричність, що бігла по дроті, розійшла ся і по них так, що їм здавало ся, що вже їх розірве.

— Матію, Матію! — крикнув Стефан Баторий, бо вже зі страху не міг видержати.

— Лиш трохи холодної крові! Я спускаю ся, а ви відтак за мною! — відповів граф Сандорф.

Вже вхопився був за дрот і хотів спу-

скати ся аж до найблизшого гака, та зачекати там на свого товариша, коли нараз з гори, з башні роздав ся голос тривоги. Вилко, що він ніс ся з вікна від келії. Опісля почув він виразно слова:

— Ратуйте ся!

То був голос Володислава Затмана. Рівночасно заблпе з муров яскравий огонь і роздав ся острий ляскіт без гомону. То не була блискавка що засвітила в темпоті, то не був ляскіт від грому, що ніс ся по воздухі. То був вистріл з карабіна, вилко на осліп, десь з якогось отвору до стіляня в башні. Чи то стіляв хтось на знак сторожам, чи може за втікачами, все одно — але втечу викрито.

Вояк, що стояв на вапті в сінях, почув дійсно якийсь пілозтілий шелест, дав знати і з п'ятьма чи шістьма сторожами війшов до келії. Розуміє ся, що зараз побачили, що нема десь двох в'язнів. По вікні було зараз пізнати, де вони поліли ся. Володислав Затман, зяким ще його здержали, перехилив ся борзо через вікно і остеріг своїх приятелів.

— Непасний! — відозвав ся Стефан Баторий. — Чи маємо його покинути, Матію, чи маємо розстати ся з ним?

Роздав ся другий вистріл, а рівночасно і загриміло.

— Господь Бог нехай має його в своїй опіці! — відповів граф Сандорф. — Миємо втікати, хоч би лиш для того, щобш помістити ся за него. Втікаймо, Стефане, втікаймо!

Був вже найвищий час, бо на долішнім повереї отворили ся другі вікна і роздалось знов кілька вистрілів. Було також чути, як там голосно розмавляли. Може втісаючим заступили сторожі дорогу, підходячи до них сподом бапні, може й котрого з них поцілила якась куля пущена за ними з других сторін бапні.

— Втікаймо! — крикнув Матій Сандорф ще раз і став чим скорше спускати ся по дроті в долину, а Стефан Баторій пустив ся відтак за ним.

Вони побачили тепер, що дріт не був тут побитий, і понизше примурка звисав свободно в долину: не було вже гаків, на котрих можна би було оперти ся і відпочити. Дріт гоїлав ся на всі боки і різав їм руки: вони держались стиснувши його колінами і спускали ся дальше, а кулі, пущені за ними, лиш свистали раз-в-раз коло них.

Таким способом спустили ся в одній мінуті може на яких вісімдесять стіп в долину; їм злавало ся, як коли-б та пропасть, в котру гнали, дна не мала. Вже чути було, як шуміла розбурхана вода. Аж тепер стало їм ясно, що дріт сходив очевидно в якусь рвучу воду. Та що було діяти? Були би може пробовати вертати назад в гору, але вже не мали сил до того, хоч би лиш підлізти до примурка під бапнею. А що чи сяк, чи так, смерть їх ждала, то воліли вже таки згинуть

тут у тій пропасти.

Як раз тепер роздав ся страшенний удар грому і посипались електричні іскри. А хоч грім не ударив в сам кінчик громозводу на вершку башні, то все-ж таки напружене електричності було так сильне, що цілий дріт аж білий став, так розпалює ся зовсім так як то розпалюєсь платиновий дріт від електричної батерії.

Стефан Баторий аж крикнув від болю і пустив ся дрота. Матій Сандорф видів, як він летів попри него з розложеними руками в долину. Але й йому пошк дріт руки, та й він мусів пустити ся і упав з висоти може яких шість сажнів в плесо Фоїби, в отверте горло печери Буко.

Плесо Фоїби.

Була одинадцята година в ночі. З густих і чорних хмар пустив ся дощ як з ковчегу, а разом з дощем став падати густий град та лопотів по воді і скалах. З отворів башні перестали вже стріляти. Та й по що марнувати порох подармо? Коли хто дістанеть у Фоїбу, то воно вже не випустить його живцем, коли взагалі ще випустить.

Ледви що граф Сандорф пірнуз у воду, як вже якась непоборима сила тотягнула його в печеру Буко. Ще перед хвилиною було в пропасти від спльного світла електричного так ясно, що аж за очі ловило, а тепер стало зовсім темно. Вже не чути було, як

Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа — 5

били громи, лиш вода шуміла. Незнана доси нікому печера не пускала до середини ані ніякого голосу, ані світла.

— Ратуй! — роздав ся голос. То відозвав ся Стефан Баторий. Від холодної води він отямив ся, але не міг удержати ся верх води і був би пішов під евід, коли-б не вхопила його була сильна рука як-раз в хвили, коли він вже поринав.

— Я тут, Стефане, не бій ся нічого!

Граф Сандорф держав його одною рукою, а другою старав ся плисти підсунувшись ближче до свого товариша. Їх положення стало дуже прикре. Стефан Баторий ледви ще міг рушати ногами, і руками, так сильно поразила його була електричність. Поранені руки у воді не дуже боліли, але не міг ними рушити. Коли-б граф Сандорф був його пустив хоч би лиш на хвильку, то Стефан Баторий був би зараз пішов під воду, а Сандорф мав і так досить з себе, щоби самому ратувати ся. До того ще й новий клопіт, бо не знав, куди його вода несе; не знав, в котру сторону краю вона пливе, чи просто до моря, чи десь до якоїсь ріки. А хоч би Матій Сандорф і знав був, що та бистриця то Фоїба, то все-таки не було би йому нічо прийшло з того, бо ніхто не знав, куди пливе та бистриця. На воду пускано заткані фляшки, але вони не випливали нігде на якусь ріку на істрийським півострові — може де розбивали ся, а може вода заносила їх десь

в якусь розколину в землі.

Вода несла втікачів дуже скоро і для того було їм тим легше удержатись верх неї. Стефан Баторій став вже був зовсім без пам'яті, а Сандорф держав ще в своїх руках лиш мертве тіло. Він мусів тепер за двох робити, а вже чув, що і його сили опускають. Вода могла дуже легко кинути ним де об вистаючу скалу. А була ще більша небезпечність: він міг дуже легко дістати ся де в який із тих вирів, що творять ся там, де вода відбиваючись нагло від скали вижолоблює плесо і крутить ся по ній. Може яких дваїцять разів заносила вода графа Сандорфа і його товариша на таке плесо і крутила ними довкола; аж коли вир проривав ся, добували ся вони з него.

Так бороли ся вони пів години і що мінути, що секунди грозила їм смерть. У Матіа Сандорфа брала ся звідкись надприродна сила. Майже рад був з того, що Баторій був зімлів. Коли-б він так був почув в собі той інстинкт, що заставляє чоловіка ратувати своє житє, був би кидав ся; треба би було з ним дуже намучитись, щоби дати йому раду. Граф Сандорф мусів би був або його пустити, або були би оба потонули.

Але недовго мало так бути. Матіа Сандорфа почали сили таки на добре вже опускати. Нераз пішов таки з головою під воду, а все таки старав ся удержати Стефана

над водою. Ба, вже й духу в нім не стало. Пішов під воду і вже здавало ся йому, що топить ся; добував вже послідних сил, щоби удержатись на воді. Кілька разів мусів навіть пустити свого товариша, котрого голова зараз пішла під воду; але за кожний раз він ще його схопив, а то все діялось серед струї, котра місцями в дуже вузьонькім руслі страшно гуділа і розбивала ся об скали.

Незадовго зміркував граф Сандорф, що такн прийшлось вже йому погибати. Тіло Стефана Баторого вирвало ся йому таки зовсім з рук. Добув ще послідних сил і хотів його вхопити, але вже не міг його знайти і сам пішов під воду, а за ним лиш зашуміли замісненні філі бистриці.

Нараз ударило його щось дуже сильно в плечі. Він витягнув інстинктивно руку. Його пальці іміли ся за якесь коріне, що звисало у воду. То було коріне від якогось пня, що його вода наднесла. Матій Сандорф вхопив ся пня з цілої сили і видобув ся знову на верх водп. Коли так держав ся одною рукою за пень, шукав другою за своїм товаришем.

За хвильку вхопив Стефана Баторого за руку і по довгих заходах удадо ся йому витягнути його на пень та положити побіч себе. Бодай на якийсь час була надія, що не утоплять ся, але судьба її була звязана з тим деревом, що його бистриця занесла в печеру.

Граф Сандорф аж став був на хвилю без пам'яті від пререликої втоми, але скоро знову опам'ятав ся, старав ся передовсім примістити Стефана Баторого на пни так, щоби він не зсунув ся; він ще й сам підсунув ся під него так, що міг його підперти, коли-б того було потреба. Тепер міг він вже глянути трохи наперед себе. Коли-б хоч трішки де було показало ся світла, то він би був міг його добачити і придивитись станови воді в долішнім її бігу. Але не було ані сліду, щоби десь кінчав ся сей підземний канал.

Положене втікачів було тепер значно ліпше. Пень був може яких дванайцять стіп довгий, а його коріне ставило зараз опір, скоро лиш де показала ся якась нагла перешкода. Мимо того, що дно бистриці було дуже нерівне, то всеж-таки могло воно видержати кожний удар, а пень плив з водою так само скоро, як і вода, може яких три милі на годину.

Матій Сандорф відзискав був знову всю свою холоднокровність. Старав ся для того привести знову до життя свого товариша, котрого голова спочивала йому на колінах. Він переконав ся, що серце в нім все ще било ся; нахилив ся йому над уста, щоби випустити йому до легких трохи воздуха. Може бути, що то були лиш перші ознаки смерті і вони ще не викликали невилічимого розстрою в його тілі.

Стефан Баторий зараз по тім трохи по-

рушив ся; наконець і відозвав ся:

„Жінко моя!... Сину мій!... Матію!”

В сих словах пробивало ся все, що його вязало з життям.

— Чуєш мене, Стефане? Чуєш мене? — спитав граф Сандорф, котрий аж мусів кричати, щоби серед того ревоту води в печері можна було почути його слова.

— Ми вже далеко від неї. Там будуть думати що ми отгуть в сій печері вже давно потопили ся, та ніхто й не подумає о тім, щоби нас здоганяти. Куди нас отся бистриця і не понесе. чи десь до моря, чи до якої ріки, а все-таки ми дістанемось туди живцем. Не трать лиш відваги, Стефане! Я не дам тобі загинути! Зпічни ще собі та набери сили, котрої тобі незадовго буде треба. За кілька годин виратуємо ся! Вийдемо на волю!

— А Володислав? — прошептав Баторий.

Матій Сандорф не сказав на то нічого.

— А башня Матію?

— Чую, чую!... Говори, говори!... Дай руку!

— Вже не така велика небезпечність, Стефане, відповів граф Сандорф. Нас несе вже дерево. Куди? — не знаю, але вже його не дустимо ся.

Та й що-ж міг на то сказати? Володиславо-ви Затмарови не дали вже втечи; йому ще лиш удало ся крикнути до них через вікно

і остеречи їх. Тепер, коли його вже певно добре стерегли, не могли його приятелі нічого вдіяти для него.

Але Стефан Баторий спустив знову голову в долину; ще не мав в собі тої сили волі, котра могла би перемочи його хвиливу одеревілість. Але за то Матїй Сандорф пильнував його, навіть готов був пуститись дерева, скоро бп воно де спинило ся на якій перешкодї, котрої серед темноти годї було оминути.

Було може около другої години рано, коли вода стала вже плисти поволїйше, а з нею плало так саме вже й дерево поволї. Печера очевидно ширшала, а вода, що вже ширше розпливалася меж стїнами, плала спокїйнїйше. З того можна було також здогадувати ся, що вже недалеко до виходу спід підземної печери.

Але коли так стїни розходили ся, то за-то спускало ся склепїне печери очевидно чим раз низше. Граф Сандорф мїг, коли підніс руку в гору, відломлювати кусники лупків, що виставали із скали понад його головою. Від часу до часу чув він також, як щось шелестїло, як би терло ся об скалу горою; то було корїне пня, котрий обернув ся і зачіпав ним об склепїне. Внаслідок того вода кпдала пнем, він відбивав ся і плив поволїйше. Вода захопила його відтак з заду і стала ним так вертїти, що втікачів аж страх взяв, щоби

не поспалили з него.

Коли вже й та небезпечність, котра кілька разів показувала ся, проминула, то остала ся ще инша, котрої наслідки Сандорф також добре розважив. А та небезпечність могла бути в тім, що стеля печери готова би ще стати так низькою, що аж досягала би до води. Вже й тепер була вона так низька, що він мусів схилити ся за кожний раз, коли піднесеною рукою досягав звисаючої скали. Ану-ж прийде ся ще поринати у воду? Та ще й тогди він би впержав, але що мав зробити зі своїм товаришем, котрого підпирав плечем? А коли-б до того ще той канал на довгий простір знизив ся, чи можна би тогди вийти живцем з него? Ні, аж тогди прийшлось би йому загинути, хоч доси удало ся йому уйти щасливо тільки всіляких ролів смерті.

Хоч і як Матій Сандорф був енергійний, а так брав вже його великий страх, бо видів, що наближається послідна хвиля. Корінь пня терло ся чим раз сильнійше об скали печери, а хвилями ішло так під воду, що розбурхані філії так зовсім його заливали.

— Вихід із сеї печери мусить таки вже десь недалеко бути — сказав Матій Сандорф сам до себе і роздивив ся на всі боки, чи не побачить де світла. Мусіло вже бути так пізно, що на дворі чей зачинала нітьма поволі розступати ся. А може й блискавки освітлювали то місце, що по другім боці Бука?

Але в сїм случаю зайшло би світло певно й до каналу, котрим вже Фоїба ледви що могла перенливати.

Коли бо ані слїду того всего! Вся однакова та пїтьма, вода все ще так само шумїла, все так само чорїли ся ще її филї.

Нараз дав ся почути сильний удар! Дерево зачепило перелним кінцем об скалу, що звисала із стелї аж в саму воду, ним ударило так сильно, що воно аж перевернуло ся, але Сандорф таки не пустив ся його. Оіною рукою, як той, що вже потанас, вхопив ся його за ковнї з другою захопив ше якраз в пору Баторого, коли вода вже його несла. Відтак пустив ся разом з ним під воду, що розбивала ся об скеленце. Все то діяло ся може мінуту, а Сандорфови здавало ся, що вже прийшло ся йому загнїбати. Майже несвідомо запер дух в собі, щоб задержати бодай ту дрібку воздуха, що ше була в його грудн. У водї нараз здавало ся йому, хоч він мав замкненї очн, як би показало ся якесь сильне світло. То як раз заблисло, а зараз потїм роздав ся сильний гуркіт грому.

Преці раз світло!

Фоїба таки наравду виплила з підземного каналу і плила вже дальше отвертим місцем. Куди гнала ся її вода, до котрого моря, то ше годї було знати, що все ще значило або жите або смерть.

Дерево виринуло знов на верх води. Матїй Сандорф все ще держав Стефана Ба-

того, а сам сів собі позад него.

Опісля розглянув ся доокола себе. Якась чорна маса піднімала ся поза ним над би-стрицею. То була величезна скала Буко, котрою кінчила ся нечера, а з котрої впливала Фоїба. На дворі вже свитало, а на небі було видко так слабій відблеск світла, як ті небесні мраквини, котрих ледви що можна добачити серед погідної, зимової ночі. Від часу до часу освітляли долішню часть овиду ясні блискавки, але гук грому ставав вже чим раз слабший. Туча віддаляла ся або розходила ся поволи, зужиткувавши всю електричну матерію, яка призбирала ся була у воздуху.

Матій Сандорф не без страху оглядав ся то на право, то на ліво. Вже міг добачити, що ріка плила поміж двома стрімкими стінами, але все ще гнала дуже скоро. То все ще була та сама рвуча вода, але бодай простір над ними розходив ся і не було вже того склепіння, що спускало ся в долину і грозило їм кожної хвилі тим, що розібють собі голови об него. Але не було ніякого хоч би й стрімкого берега, на котрім би могли стати; не було навіть горба, на котрий би можна вийти. Дві високі а стрімкі і скалисті стіни замикали Фоїбу; вона плила все ще вузким каналом з простовисними стінами по боках, котрі вода гладко вимила, лиш що з гори не було стелі з каменя.

Коли Стефан Баторий послідний раз пі-

шов був під воду, то від того знову якось прийшов до пам'яті і став рукою шукати за Сандорфом. Той схилив ся і шепнув йому: йому: — Ми вже виратували ся!

Не вже-ж міг він то так naprawdę сказати? Вони ніби то вже виратували ся, а то він навіть не знав, куди пливе та ріка, яким краєм перепливає, ані коли буде можна пустити ся того дня. Але у него була така сильна воля, що він вихопив ся на цень і тричі крикнув:

— Виратували ся! Виратували ся! Виратували ся!

Хто-ж то мав його почути, що він так викрикує? На тих стрімких скалах, де зовсім не було урожайної землі, а котрі складали ся лиш з самих верстов лупка і кременя, де не міг навіть ніякий корчик рости, не було певно ані живого духа. Та й в сторонах, що по за тими скалистими берегами, ледви чи скортіло би кого там перебувати. Є то дуже сумний той кусень землі, по котрім пливе Фіоба, замкнена гранітовими стінами, як би в каналі. Ані один потік не впадає там до неї; ані одного птаха не видно там, щоби літав понад нею, навіть риба не важить ся пуститись в її воду. Денеде лиш виставало з неї величезне каміне, котрого сухі верпки вказували на то, що вода в ній прибула лиш в наслідок послідних злив. В звичайній порі була вода у Фіобі, як в кождім гірськім потоці.

Вже не було чого побоювати ся, щоби десь пень ударив об такий камінь. Він сам їх виминав і плув рівно з похватом води, що його несла. Але їй задля того самого було **трудно вирвати його з того похвату, або зменшити його скорість, щоби причалити до берега, в місци, котре було би догідне, щоби там десь вийти на беріг.**

Серед таких обставин минула година і ані разу не було потреба подумати о тім, щоби ратувати ся від грозячої небезпечности. На далекім овиді пролітали ще послідні блискавки, а туча давала знати о собі ще лиш глухим гуркотом грому, що відбивав ся у високім валі хмар, котрі довгою смугою тягнули ся сподом овиду. Вже провиднювало ся чим раз ліпше і по нічній тучи показувало ся ясне небо. Стефан Баторий спочивав, похилившись на плече Сандорфа, котрий і за себе і за него сторожив.

Тепер роздав ся здалека якийсь гук, що ніс ся як би десь з полудневого заходу.

— Що то може бути? — подумав собі граф Сандорф. — Може то вистріл з цупки? То може дають знак, **щоби порт отворити.** В такім случаю мусимо бути вже десь недалеко побережа. Щоби то був за порт? Може Трпест? Ні, бо тут де має сходити сонце, то всхід. То може Поля, що лежить на самім полудни Істрії. Але тогдє...

Роздав ся другий раз гук, а відтак ще й третій.

— Чи то може не з пушок стріляють?— став собі розвабати Матій Сандорф. А може то скорше дають знак кораблям на широких мори, що порт замикають. Хто знає, чи то не стоїть в якій звязи з нашою втечою.

Таки міг того побоювати ся. Власти певно ужили всяких способів, щоби зловити втікачів знову, а могли принускати що вони передовсім будуть втікати на побереже.

— Господи Боже ратуй нас! — подумав собі Сандорф. — Ти ще лиш один можеш нас виратувати!

Стрімкі береги по обох боках Фоїби ставали чим раз низині і почали відходити від себе, але все ще не було видко краю поза ними. Впсокі горби окружали овид, а через то видко було лиш на кілька сот кроків до-окола і годі було зміркувати, що то за сторони.

Широке, але все ще пuste русло бистриці було причиною, що похват води був тут вже слабший. Кілька пнів, що вода десь в горі впрвала була з корінєм, плили тут вже поволійше. Поранок червневий був дуже холодний. Втікачі мокрі, цілі, аж дрожали від студени. Був вже найвисший час, щоби десь випукати собі якусь кргівку і обсушити ся троха на сонци.

Було вже около пятої години рано, коли поза горбамн показали ся низькі береги і видко було понад ними рівні царини. Фоїба впадала тепер, певно на доброї пів милі ши-

роким руслом в якусь лягуну¹⁾), а то значило то саме що й море. В глубні на заході показали ся поодинокі чайки, з котрих деякі були привязані, а другі при легкім вітрі, що дув від сторони краю, лагодили вже вітряла і вибирали ся на море. По тих чайках можна було нізнати, що та лягуна, то лини глибоко входячий в край лиман. Море було отже недалеко і було порадно, як найскорше до него дістати ся. Сховати ся у котрогось з тамошних рибаків було би небезпечно. Такий рибак, довідавшись о втечі, був би ще готов дати знати жандармам, котрі під ту пору певно вже слідили по цілім краю.

Матій Сандорф не знав тепер, що робити аж нараз нень, на котрім вони сиділи, зачепив корінем в якийсь наль під водою і так замотав ся, що аж станув і підсунув ся до борта якогось човен, що його прив'язуть.

Горб Сандорф вийшов осторожно на берег: хотів насамперед розглянути ся, чи їх

¹⁾ Лягунами називаємо ті місця коло морського побережя, де є не конче великі а мілкі заливи. Коли вода морська наносить перед такі заливи каміне та пісок і тут їх лишає ся, то побить з них довгі лави що вистають понад воду, а рівночасно впадають до такого заливу і ріки, що такожносять землю, то в заливі творить ся багато більших і менших островів і то називаємо лягунами. Коли яка лава, усипана морем сполучить ся з краєм і творить тогди довгий, а дуже вузький півостров, то називаємо його язиком. Найславніші лягуни є ті, на котрих лежить місто Венеція, в котрім замість вулиць є каналы.

хто не видить. Як далеко глянув оком, не видів нікого, ані п'якого селянина, ані рибака, всюди лиш багна.

А все-ж таки може на яких двіста кроків від них лежав на землі чоловік, що з того місяця міг втікачів добре доглянути.

Граф Сандорф, що уважав ся зовсім безвечним, вернув ся назад і зліз з берега в долину; звів свого товариша з ния та положив його на піску, не знаючи ані, де він опинив ся, ані куди йому тепер брати ся.

А по правді сказавши, то тота широка вода, в котру впадає Фоїба, то ані море, ані лягуна, лиш справдішний лиман, т. є. широке усте ріки до моря. Той лиман називають каналом Леме, котрий на західнім побережю істрийського півострова, межі містами Ровіньо і Озера, стоїть маленьким проливом в звязи з Адрійським морем. Але о тім ніхто не знав, що вода Фоїби, прибувши по великих зливах, гнала тепер через печеру Буко аж в отсей лиман.

Кілька кроків дальше стояла колиба якогось стрільця. Матій Сандорф і Стефан Баторий сховали ся до неї, там скинули з себе мокру одіж і розложили її на сонце та чекали, аж висхне. Рибачькі чайки вплили тимчасом з каналу Леме і як далеко було глянути оком, не було нічого, лиш пустий край.

Тепер підоймив ся той чоловік, що лежав на землі і все видів, та підійшов під ко-

либу, щоби ще ліпше всему придивити ся, а відтак пустив ся на полудне і щез десь нараз в якімсь ярі.

В три години нізнійше могли вже Матій Сандорф і його товариш убрати ся знову в суху свою одіж. Треба було іти дальше.

— Годі зам сидіти тут дальше в отсій колибі — відозвав ся Стефан Баторий.

— А чи чуєш в собі силу, що зможеш іти дальше — спитав його Матій Сандорф.

— Я такий голодєн, що ледви на ногах держу ся.

— Мусимо якось старати ся, щоби дістати ся аж на саме побереже. Там може роздобудемо дещо їсти а може і дістанемо ся на якийсь корабель. Ідїм, Стефане!

Вони вийшли з колиби очевидно більше зголоднілі, як помучені.

Граф Сандорф хотїв пустити ся здовж полудневого берега каналу Леме і тим способом дістати ся до моря. В сих сторонах не проживає ніхто, але ними перенливало багато потоків, що широкими устями виідали до каналу. Від їх води була тут вся земля лиш пустим болотом, по котрім годі було перейти. Вони мусїли взяти ся длятого на скіс в полудневім напрямі, а по підоймаючим ся чим раз висше сонци можна було легко брати ся в ту сторону. Так ішли вони дві години і не стрітили ані одної людської оселї та й не могли заспокоїти голоду, котрий їх вже мучив.

Відтак прийшли на менше сухі поля. Показав ся гостинець, що ішов від сходу на захід; при нім стояв і стовп мильовий але на нім не було виписано, що то за сторона, котрою граф Сандорф і Стефан Баторий ішли тепер на осліп. Кілька рядів морвових дерев, а відтак і поле, засеяне просом, дали їм нагоду не так заспокоїти свій голод, як трохи себе задурити. То просо, що його гризли, і ті ягоди морвові покрили їх бодай на стілько, що вони не поміли би з голоду, заким би дійшли аж до моря.

Але що тут на сих полях видно вже було роботу людської руки, то можна було сподівати ся, що десь недалеко будуть також і люди.

Так зробило ся полудне. На гостинци показало ся пять чи шість люда. Матій Сандорф мав розум, коли не хотів, щоби його хтось видів. На щасте побачив він може на яких пятьдесят кроків дальше на ліво якийсь розвалений хутір. Заким ще міг хто їх добачити, забігли вони оба до тих розвалин і сховали ся там в якімсь темнім льосі, що виглядав ніби на якусь пивницю. Коли-б хтось із переходячих туди людей і зайшов до того хутора, то певно би їх там не викрив, хоч би вони там мусіли і до вечера сидіти.

Люди, що туди переходили, то були селяни і робітники з копалень соли. Декотрі гнали цілі стада гусей, очевидно на продаж до міста, або до якогось села, що мусіло бу-

ти десь недалеко від каналу Леме. Чоловіки і жінки були убрані так, як носять ся селяни в Істрії; мали на собі всілякі прикраси, наміста на шиї, ковтки, хрестики і т. ин. Робітники з копалень соли були простійше убрані: мали на плечах лиш мішка, а в рукаках палиці. Вони ішли до сусідних копалень, може аж до тих великих, що в Станьон або Пірано, в західній стороні краю.

Коли декотрі з них підійшли аж до розваленого хутора, станули там на хвилю, ба далі й посідали собі на порозі. Почали голосно з собою балакати, а навіть досить живо, хоч говорили лиш про звичайні річи, що дотикали їх званя.

Втікачі, що причаїли ся були в кутику слухали. Ану-ж може ті люди знають що о тім, що вони втекли з башні і будуть о тім говорити. Може з їх бесіди буде можна почути щось такого, з чого граф Сандорф міг би догадати ся, в котрій стороні Істрії він і його товариш знаходять ся. Але не могли нічого такого підслухати; люди розмавляли лиш о найзвичайніших річах.

— З того, що селяни не згадують ще нічого про нашу втечу — відозвав ся Матій Сандорф — видко, що вона ще не дійшла до їх відомости.

— Був би то доказ — відповів Стефан Баторий, — що ми вже десь далеко від кріпости. Та й не диво, коли зважить ся ту скорість, з якою несла нас вода попід землю

більше як яких шість годин.

— Та й не може бути инакше — сказав на то граф Сандорф.

Але в дві години опісля чули вони, як робітники з копалень соли, що ішли попри хутір, розповідали собі щось о якимсь відділі жандармів, котрий стрітили під містом. Під яким містом? — вони того не казали. Коли втікачі то почули, не мали вже тепер спокою. Скоро жандарми нишпорять вже по краю, то певно їх вислали за ними.

— А мимо того слідять за нами — відозвав ся Стефан Баторий — хоч ми втекли серед обставин, з котрих можна би скорше догадувати ся, що ми погибли.

— Вони би хйба аж тогди повірили, що ми померли, коли-б знайшли наші трупи — сказав на то Матій Сандорф.

Не було таки сумніву, що поліція вже рушала ся і слідила за втікачами. Вони постановили отже пересидіти в розваленім хуторі аж до ночі. А хоч і як їх голод мучив, не важили ся рупитись з відтам. Та й добре зробили.

Около пятої години сполудня розлав ся на гостинци тупіт коний: то громадка їздців доїзджала до хутора.

Граф Сандорф, що виліз був рачки аж до воріт обійстя, вернув чим скорше назад до свого товарища і зятягнув його в найтемнійший куттик льоху. Там зарили ся вони в купі листя і сиділи тихенько.

Гостинцем надіхало шість жандармів під провозом вахмайстра та їхали цесь на захід. Граф Сандорф не без страху подумав собі, чи не хочять вони стати коло хутора. Коли-б їм захотіло ся перенукати обійсте, то певно знайшли би там втікачів.

Вахмайстер так на правлу казав тут стати своїм людем. Він сам і двох жандармів зліз з коней, а другі лишили ся на конях. Сім посліднім приказав він поїхати по полях над каналом Леме, а відтак вертати назад до хутора, де буде чекати на них аж до сестої години.

Чотирьох жандармів поїхало дальше. Вахмайстер і оба жандарми привязали свої коні до поломаних птахет, що окружали ціле обійсте. Відтак посідали собі на дворі і стали балакати. Втікачі могли з своєї криївки все чути, що вони говорили.

— Нині вечером вернемо до міста, де дістанемо розказ до нічної служби. — відповів вахмайстер, коли його поспитав один із жандармів. — Телеграф може приніс щось нового з Триєсту.

Отже тото місто, то не Триєст; граф Сандорф запам'ятав то собі добре.

— А хіба-ж не може і так бути — сказав другий жандарм, — що коли ми тут шукаємо за втікачами, то вони вже ртекли на тамту сторону над Кварнейський залив?

— Та й то може бути — відозвав ся на

то другий жандарм, — бо остаточно можуть там бути безпечніші, як тут.

— А хоч би і так зробили — сказав тогди вахмайстер — то й там їх знайдуть, бо вздовж цілого побережа, від одного кінця до другого, стоїть варта.

От і друга важна річ, котру треба було собі добре запам'ятати: граф Сандорф і його приятель були, видно, на західнім побережю Істрії, значить ся, над берегами Адрійського моря, а не на березі заливу з тамтого боку півострова, ще тягне ся аж до Фіюми¹⁾ і глибоко в край.

— Мені видить ся — почав вахмайстер знову говорити — що будуть також шукати і в салінах в Паріні та Каподістрії²⁾. Там можна дуже легко сховати ся, а відтак захопити де яку чайку та переплисти нею по Адрійськiм морі до Ріміні або Венеції.

— От ліпше би були зробили, коли-б були сиділи в арешті — відозвав ся на то один із жандармів з філософічним спокоєм.

¹⁾ Фіюме, по славянськи Река, лежить над затокою рецькою, котра є частиною Кварієського заливу, що всуває ся в глибину краю межі побережем Істрії а Хорватії.

²⁾ Піраіо і Каподістрія, міста на північнім побережю Істрії над триєстинським заливом. Каподістрія або Капо д'Істрія, по словенськи Копер, по хорватськи Копер, було в давних часах столицею Істрії і звідси його латинська назва Caput Istriae, з чого зробила ся повисша їйська назва. Тут є великі саліни, в котрих виробляють сіль з морської води.

— Таки й так — докинув другий жандарм — бо скорше, чи нізнійше, то все-таки їх зловлять, коли не винесе вода з Бука їх трупів. А се було би ліпше, бо все би відразу скінчило ся і нам би не потреба волочити ся по краю в таку спеку.

— А хто знає, чи не прийшов вже їм кінець? — відозвав ся на то вахмайстер. — Може Фоїба вже давно їх потопила; ті арештанти, втікаючи з башні в Пізіні, не могли вибрати собі гіршої дороги до своєї втечі, як ту, котрою пустили ся, коли ще й вода прибула.

Отже то той потік, що ніс графа Сандорфа і Стефана Баторого, називає ся Фоїба. Отже то їх завезли були до пізіньської кріпости, там їх замкнули і засудили на смерть. Там були би їх і розстріляли. А вони як-раз утекли із башні тої кріпости! Граф Сандорф знав дуже добре місто Пізіно; отже довідав ся чого йому було потреба, і не мусів вже тепер навздогадь втікати півостровом, коли взагалі можна було втікати.

Більше вже не балакали жандарми нічого, але з отспх кількох слів довідались втікачі все, чого було їм потреба; не знали ще лиш, як називає ся то місто над Адрійським морем, що недалеко каналу Леме.

Тимчасом вахмайстер встав і перейшов ся по обійстю виглядаючи своїх людей. Два або може три рази зайшов він і до розваленної хати, та розглядав ся по кімнатах, але

лиш от так собі, бо не підозривав нічого. Приступив навіть до дверей від льоху і був би певно викрив тут втікачів, коли-б не та темнота, яка тут була. Зайшов навіть до середини і шаблею рушив купу листя, але на щастє не діткнув ся нею того, що сидів там укритий. Якого страху наїли ся граф Сандорф і Стефан Баторий, в сїй хвили, трудно описати. Але вони й готові були до всего, коли-б їх викрито. Були би кинулись на вахмайстра та видерли від него шаблю і були би або його та його обох товаришів убили, або були би дали ся самі їм убити.

Але заким ще до того прийшло, закликали вахмайстра знадвору, і він вийшов з льоху, не добачивши нічого підозрілого. Вислані на розвідки чотири жандарми вернули були до хутора. Мимо того, що уважно всюди шукали, не знайшли ані слїду по втікачах в тїй сторонї, що межі гостинцем і каналом та побережем. Але не самі вернули. З ними прийшов ще й якийсь чоловік.

Був то Іспанець, що ходив бувало на роботу до сусїдних салїн. Він вертав як-раз до міста, коли його стрїтили жандарми. Коли він їм сказав, що ішов сторонами, положеними межн містом а салїнами, постановили вони ставити його перед вахмайстра, щобн той розпитав його. Чоловік той пристав на то.

Вахмайстер спитав його, чи робїтники в салїнах не видїли яких двох чужих людей?

— Ні, пане вахмайстер — відповів Іспанець; — але я сам видів нині рано, може в годину по тім, коли виїшов з міста, двох людей, ще на самім кінци каналу Леме виїшли були на беріг.

— Двох людей, кажені? — спитав вахмайстер.

— Двох. Але що тут у нас думали, що страчених ві було ся нині рано в Піані, і для того, що у нас ще не знали нічого о тім, що заслужені повтікали, то я не конче, зважаю на тих двох чоловіків. Тепер, правда, вже знаю, що треба було мені зобачити. Мені би й не дивно було, коли-б тоті оба були втікачами.

Граф Сандорф і Стефан Катоний чули в своїй кріівці кожнеєне слово з тої розмови, котра була для них так великої ваги. Отже то їх все-таки хтось видів в тій хвили, коли вони виїшли на беріг каналу Леме.

— Як тобі на імя? — спитав вахмайстер.

— Карлена¹⁾: я зваричем в тутешній саліні.

— А чи ти би пізнав тих обох людей, що ти їх видів нині рано на тім місци?

— Може би й пізнав.

Добре, то вертай до міста; там подаш

¹⁾ Карлена називає ся також гора в Італії на західнім полудни від маленької республіки Сан-Маріно.

до протоколу, щось видів, і ставив ся на поліцію.

— Добре, іду.

— А чи знаєш, що той, хто викрне тих втікачів, дістане п'ять тисячів ринських нагороди?

— П'ять тисячів ринських!

— А той піде до криміналу, хто би їх укривав.

— Перший раз то від вас чує.

— Ци-ж! — сказав вахмайстер.

Зізнанє Іспанця мало бодай то доброго, що жандарми собі пішли. Вахмайстер казав своїм людям еїдати на конї, і хоч то була вже ніч, постановив ще раз об'їхати береги каналу. Карпена пішов тим часом до міста; по дорозі думав лиш о тїм, що коли йому пощастить ся викрити втікачів, то дістане так значну нагороду; з маєтностей графа Сандорфа стане ще на заплачене такої дрібниці.

Матій Сандорф і Стефан Баторий сиділи ще довго укріті. і аж опісля зійшли з того темного льоху, в котрім їм так добре було сховати ся. Тепер вони знали, що жандармерія вже за ними пильно слїдить, що їх виділи, а може й пізнали, та що їм вже небезпечно перебувати в істрийській провінції. Треба було втікати як найскорше з того краю і старати ся переобратись до Італії, отже на другий бік Адрійського моря, або через Далмацію та Пограниче військове втікати з австрійської монархії,

В першій напрямі було значно догіднійше, скоро би лиш втікачам удало ся дістатись на якийсь корабель, або підмовити якого рибака з побережа, щоби їх перевів на італійський бік. Воліли отже вибрати сю дорогу.

О нів до осьмої, коли вже досить було темно, вилізли вони з розваленого хутора та пустились на захід, щоби дістатись над море. Мусіли іти гостинцем, щоби не попасти в багна каналу Леме. Але держатись тої дороги значило іти до міста, що удержує звязь з серединою краю і виставляти ся на найбільшу небезпечність. Певно, що так, але коли бо не було нішого виходу.

Ішли так може годину, аж побачили може на чверть милі перед собою невизначні черти міста, що відбивали ся на темній глибині. Видко було лиш купу домів, що піднимали ся в гору на величезній, масивній скалі. Та скала виставала високо понад море; під нею тягнула ся пристань, повставша в той спосіб, що вода займила спорий кусень берега.

Матій Саидорф постановив був не заходити до міста, бо там були би зараз довідали ся, що прийшло якихсь двох чужих людей. Розходило ся о те, щоби обійти мури міста і дістати ся десь над саме море.

Втікачі так і зробили, але не знали того, що вже від самого початку ішов за ними слід в слід здалека той чоловік, що то їх видів вже над берегом каналу Леме — той сам

Карпена, котрого зізнання перед вахмайстром від жапдармерії вони підслухали. Його кортіло дістати визначену пагороду і він, ідучи домів, сховав ся при дорозі, щоби мати лішше на оці гостинець; його щастє, а нещастє тамтих, хотіло, що він як раз внає знову на слід втікачів.

Майже рівночасно був би їм зайшов до рогу відділ поліціянтів, що вийшов був з одної брами міста. Вони мали ще на стілько часу, що взяли ся на бік і пустили ся бігцем поїд мури пристапи до моря.

Там стояла мала хатчина рибака; у вікнах видко було світло а двері стояли отвором. Коли-б Матій Сандорф і Стефан Баторпий не могли сховати ся, коли-б їх тут не приймили, то вони би таки пропали. Але забічи до сеї хати і тут сховати ся значило здавати ся на волю судьби. Та годі було вже довго надумувати ся.

Граф Сандорф і його товариши вбігли в двері і станули на порозі. В хаті сидів якийсь чоловік при корабельній лямпі та направляв невід.

— Чоловіче добрий, зробіть ласку та скажіть нам, як називає ся отсе місто!

— Ровіньо.

— А хто господарем в отсїй хаті?

— Рибак Андрій Феррато¹⁾).

¹⁾ Феррато називає ся також ріг на всхіднім побережу полудневої части острова Сардинії, щ оналежить до Італії.

— А чи Андрій Феррато приймив би нас на ніч?

Андрій Феррато глянув на увійшовших; підійшов до дверей і побачив відділ поліції, котрий як-раз заходив поза ріг муру, від присташи. Він очевидно догадував ся, хто то ті чужі люди, що просять ся на ніч, і зміркував, що вони би пропали, коли-б він їх не пустив до хати.

— Просимо ближше! — відповів він.

Але втікачі якось не квапили ся переступити через поріг.

— Слухайте, чоловіче, визначено пять тисячів ринських нагороди тому, хто зловить засуджених, що втекли з башні в Пізіно.

— Я-то знаю.

— Я то знаю.

— А кримінал для того, хто бп їх приймив у хату.

— Я то знаю.

-- Можете нас зловити...

— Я вже вам казав: заходіть ближше — відповів рибак.

Сказавши то замкнув Андрій Феррато двері як-раз в тій хвили, коли вже поліція переходила попри його хату.

Хата рибана Феррата.

Андрій Феррато був Корсиканцем, родом з Санта Мацца¹⁾), малого порту в окруаї

¹⁾ Або: Санта Манца; там є затока Санта Манца.

Сартене, що лежить поза вистаючою частию полудневого рога на острові Корсика. Сей порт, як і порт міста Бастні та Порто-Веккіо — то одинокі порти на східнім побережжю острова, котрі попроривала вода **многі** тисячі літ тому назад, а тепер, підмиваючи їх безустанно, надала їм більше правильний вид; філі позмулювали роги, повшиповняли заливи, розширили малі затоки та позносили прірви.

Там в Санта Мацца, на тім вузкім морі, що межі Корсикою а італійським півостровом, часом також посеред підводних скал в проливі¹⁾ межі Боніфачіо а Сардинією, шукав Андрій Феррато свого щастя, що ловив собі рибу.

Двайцять літ тому назад оженив ся він був з молодою дівчиною з Сартени. В два роки пізнійше привела вона йому на світ дочечку, котрій дали на хресті імя Марія. Риболовство, то гіркий заробок, особливо же, коли хтось понині то займає ся виготовлянням кораблів. **Щоби добувати з води коралі²⁾**

¹⁾ Пролівом називаємо вузку часть моря, що межі двома землями н. пр. двома островами сполучає а собою два широкі моря. Такий пролив є межі ост. овами Корсикою, що належить до Франції, а Сардинією, що належить до Італії; пролив сей називає ся від міста І малої кріпости на Корсиці, Боніфачіо, — проливом Боніфачія.

²⁾ Коралі ростуть на дні моря виключно лиш в морях Середземнім і Адрійськім. Є то маленькі звірятка, що ростуть на підводних скалах, як малі деревця. Пень-

треба шукати за підводними лавами на споді моря в найнебезпечніших місцях проливу. Але Андрій Феррато був чоловік відважний і сильний та не любив дармувати, а при тім і знав добре обходити ся ? неводом та волоком. Йому вело ся несогірне.. Його жінка, також рухлива і оглядна, вела йому в Санта Мацца мале господарство так порядно, як він того лиш собі бажав. Обое були досить образовані, бо уміли читати і писати, а то щось значило, коли зважить ся, що на тих 260,000 людей, які живуть на Корсиці, є 150,000, отже більша половина, таких, що не уміють зовсім ні читати, ні писати.

Крім того був Андрій Феррато — може й ддятого, що був чоловіком письменним — отвертий в своїх поглядах і своїх чувствах, а тим наробив собі в своїм окрузі деяких ворогів. Округ сей, положений на самім полудневім кінчнку острова, далеко від осідків властий правительственных та судейських, ддя всего, що не італіянське або не корси-канське^{*)}), дуже неприступний; аж нові покоління можуть тут довести до якоїсь зміни в поглядах і відносинах.

ки і галузки тих деревець є з рогової маси та вапна і мають червону краску; лиш ті, що лежали довго в намулі, бувають чорні.

*) Корсика належить до Франції але людність її є переважно італійська, котра не любить Французів, голов-но же тих, що родом не з Корсики.

Отже як сказано і родина Ферратів мала своїх більше або менше явних ворогів. У Корсиканців від ворогованя до ненависти не далеко, а від ненависти до злочину ще ближше. Деякі обставини довели скоро до отвертого роздору. Одного дня не стало вже Ферратови терцю і він так був улютив ся, що убив одного таки великого палюку, котрий йому не раз відгрожував ся. Мусів отже втікати.

Але він не був з тих, що то втікають в корсиканські ліси і дебри та живуть в безустанній бсрбі з поліцією та товаришами і приятелями погибшого і доводять до тих безконечних наслідків мести крови, котра остаточно найбільше даєсь в знаки їх родині. Він постановив був вивандрувати з острова і покинув тихцем Корсику та переніс ся на сардинське побереже. Його жінка продала все, що мала, відступила другим, попродала меблі, чайку та сіти і пішла за ним з донькою. Він постановив був не вертати вже в рідні сторони.

Убийство, якого допустив ся Андрій Феррато, хоч по правді сказавши, стало ся лиш в справедливій обороні себе самого, лежало йому важко на совісти, гризло його дуже. Ті забобонні повірки, які він виссав з матерньої груди, заставляли його спокутувати то убийство. Він думав, що аж тоді збуде ся того гріха, коли уратує жите комусь з нараженєм свого власного життя на небезпеч-

ність. Готов був таки зробити так, скоро би лиш прийшла нагода до того.

Але Андрій Феррато, покинувши Корсику, перебув лиш короткий час на Сардинії, бо там могли би були його пізнати. і відшукати. Він був відважний і енергічний та певно не побоював ся сам о себе, але йому ходило о його родину, котра від того, що там мстить ся родина на родині, була би мусіла багато терпіти. Він виждав догідної пори, щоби можна вибратн ся не стягнувши на себе підозріня і виїхав вітак до Італії. В Анконі лучила ся йому нагода перепести ся через Адрійське море до Істрії. Він скористав отже з тої нагоди.

Оттакі були обставини, що привели сего Корсиканця до малого порту в Ровіньо. Від сімнайцяти літ займав ся він знову риболовством та й знову вело ся йому несогріше. В девять літ по його приїзті народив ся йому син, на імя Люіджі, але померла мати, що привела його на світ.

Відколи Андрій Феррато повдовів, жив лиш з донькою і сином. Марії було тепер вісімнайцять літ і вона була хлопцеві, що розпочав був осьмий рік, другою жатірю. Коли-б не великий жаль по страті своєї вірної подруги, то ровінський рибак був би так щасливий, як лиш може бути той, що працює і знає, що совістно сповняє свої обовязки. Його всі в місті любили, він був для кожного учинний і кождому добре порадив.

Знаємо вже, що зовсім справедливо уважали його всі за зручного чоловіка в своїм званні. Серед під одних скал, що тягнуть ся далеко вздовж істрийського побережжя, не потребував він жалувати за ловлею риби в затоці Санта Мацца та в проливі Боніфачіо. На сих водах, де такою самою мовою говорять як і на Корсиці, дав він собі борзо раду. До зарібку, який приносили йому сі багаті в рибу води, причиняли ся ще й доходи з того, що він провадив кораблі від Полі аж до Триесту, значить ся був лацманом. До його хати заходили нераз бідні люди, а його донька помагала йому після своїх сил, в ділі добродійности.

Але рибак із Санта Мацца не забував чаго, що сам собі прирік: жите за жите! Коли одному чоловікові жите відобрав, то хотів за то другому жите уратувати. Коли отже зайшли втікачі до його жати, то се було причиною, що він, хоч знав, хто вони і на яку небезпечність себе виставляє, відозвав ся до них: „Пробсимо близше!“ та й зараз додав: „Нехай Господь Бог вас стереже!“

Його хата стояла поза містом, може на яких пять сот кроків від муру по тамтїм боці порту на верстві скал, що виставала понад беріг. Недалеко звідтам било об скали берегів море, що безконечною площею десь далеко ніби сходило ся з морем. На полудневий всхід виставав в море слабим хвоблу-Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа. — 6

ком ріг і творив малу пристань роїнську на Адрійським морі.

Звичайний собі домок, зложеної з чотирох комнат, з котрих дві були зпереду, а дві з заду, шона, покрита гонтами, де ховав прибори до ловлі риб — от і вся маєтність Андрія Феррата. Його судном була на трицять стіп довга „балянцеля”, з чотиригранним задом на котрім був великий мапшт з одним поздовжнім вітрилом — до ловлення риб волоком дуже догідна лодка. Коли її не уживано, то затягано її межі скали і наповнювано водою; малим човенцем, котрий витягали на беріг, можна було до неї підплисти. Поза домом було ще нівокругле місце, де помежи морвами та оливними деревами і виноградом росла всілякого рода огородовина. Від сторони потока, широкого може на пять або шість стіп, був ще пліт, що окружав ціле обійсте і творив границю від поля.

Оттака була та скромна, але гостинна домівка, до котрої завело втікачів провидіне Боже: оттакий був той гостинний господар, що жертвував власну свободу, піднявшись укрити їх в своїй хаті.

Скоро лиш двері замкнулися, розглянулися Матій Сандорф і Стефан Баторий по команаті, в котрій їх рибак спершу прийняв. Була то найбільша комната на цілу хату, а чистенька в ній обстава давала доказ, що господиня знає всему лад і красу.

— Перш усього вам би попоїсти — сказав Андрій Феррато.

— Ой коби! Ми вже ледви дихаємо, такі голодні — відповів граф Сандорф. Від дванадцяти годин ми нічогоїсенько й в губах не мали.

— Чуєш, Марія? — відозвав ся рибак.

Марія вмить накрила стіл білою скатертю та внесла трохи вудженини, сугнену рибу, хліб та фляшку домородного вина і винограду, а відтак ще й поставила на стіл дві склянки і два тарелі. В комнаті світив ся „веліоце”, то є каганець з оливою і трома гнотами.

Граф Сандорф і Стефан Баторий присіли ся зараз до стола; вже сил не мали, такі були голодні.

— А ви не сідаєте? — спитали вони рибака.

— Ми вже вечеряли — відповів Андрій Феррато.

Оба зголоднілі їли, ба ні, таки набирали повні роти не чекаючи, аж їх будуть просити, та змітали всі страви одна по другій, котрі їм подано з щирим серцем. Але хоч і їли, то всетаки не спускали з ока рибака, його доньки та сина, що сиділи в куті і дивили ся на них, але ані словом до них не відзпвали ся.

Андрієви Ферраови могло бути сорок і два роки; він виглядав поважно а може навіть і сумовито; його обгоріле лице з чорни-

ми, живими очима, проявляло виразисті черти. Одіж мав на собі таку, яку носять рибаки над Адрійським морем, а під нею можна було догадувати ся здоровенного, жиластого тіла.

Марія, що ростом і поставою нагадувала рибакови його покійну жінку, була високого росту, хорошої стати і не так ніжна як красна; очи у неї світили ся, волосє мала бруняве, а личко більше як румяне, нагадуюче її походженє з корсиканської крови. Призвичаєна вже з малку сповняти поважно свої обовязки, проявляла своїми рухами та своєю поставою спокій розважної натури. Все в ній вказувало на енергію, котрої би її ніколи не забракло, хоч би вона й не знати в яким знайшла ся положеню. Уже не один з молодих рибаків в тамошних сторонах сватав ся до неї, але її досі й не в голові було віддати ся. Жила цілим житєм лиш для свого батька та для братчика, котрого дуже любила.

Люіджі (Людвик) знов був сміливий хлопчина, уважний і охочий до роботи та навик вже був до життя на мори. Він ходив бувало з Андрієм Ферратом на рибу, або нероз таки простоволосній їздив з ним серед бурі та вихрів, коли треба було проводити кораблі. Можна було сподівати ся, що він виросте на сильного, здоровенного і відважного та смілого мушину, котрий не злякає ся ніяких бур та невгод. Він любив свого

батька, а без сестрички такн й не міг жити.

Граф Сандорф приглядав ся добре тим троїчко людинам, еполученим з собою так щирою любовю. Вже не еумнівар: ея, що знайшов ся ееред чеених люднй, перед котрими міг звірити ся.

Коли вони повечеряли, ветає Андрій Феррато і підйшов до графа.

— Лягайте спати, панове! — сказав він епокійно. — Ніхто й не догадує ся, що ви тут ночуєте. Завтра розважимо, що дальше робити.

— Ні, Андрію! — відповів Матій Сандорф. — Ми вже покріпили ся і прийшли знову трохи до сил; підемо звідси, бо коли будемо у вас перебувати, то буде для вас і для вашої родини дуже небезпечно.

— Таки підемо собі — додає Стефан Баторній. — Нехай Господь Бог заплатить вам сторицею за то, що ви для нас зробили.

— Ні, таки конче лягайте спати! — відповів рибак. Сего вечера стережуть. ціле побереже. Веї порти наказано позамякати. Сеї ночі не дасть ея нічого вдїяти.

— Та нехай вже й так буде, як кажете! — відповів Матій Сандорф.

— Таки так кажу!

— Ще одно вас спитаю ся: Від коли пішла тут чутка, що ми повтікали?

— Від ніяї рана. Але вас спділо преці чотирох в пізінській башни, а тут вас тепер

лиш двох. Третого кажуть, мають пустити на волю...

— Сарканього! — крикнув Матій Сандорф, котрого аж лють взяла і не міг вже витримати, коли нагадав ся прокляте імя.

— А четвертого?... — спитав Стефан Баторий, але не мав вже відваги докінчити реченя.

— Четвертий ще жие — відповів на то Андрій Феррато. — Страчене його відложили на пізнійше.

— То він ще жие! — крикнув Стефан Баторий.

— Так, так, — сказав на то Матій Сандорф іронічно — хоче зачекати, аж нас зловлять, щоби нам було веселійше разом вмирати.

— Маріє, — відозвав ся Андрій — заведи наших гостей задними дверми до хатчини, що від обійстя, але без світла. Не треба, щоби сего вечера виділи там світло у вікні. Сама лягай також спати, а я та Люіджі ще посидимо.

— Добре, тату, — відозвав ся хлопець.

— Ходіть за мною, панове -- сказала молода дівчина.

Граф Сандорф і його товариш стиснули сердечно руку рибакowi. Пішли до тої хатчини і там застали два сінники, випхані добре шумилиною, та раді були, що набідувавшись тільки, будуть могли бодай тепер добре собі спочити.

Андрій Феррато вийшов тимчасом з своїм сінком на двір. Хотів роздивити ся, чи не крутить ся хтось коло хати, на березі, або по тамтім боці потока. Не видів нікого. Втікачі могли отже спокійно спочивати аж до самого ранка.

Ніч минула без всякої пригоди. Рибак виходив ще кілька разів з хати, але не видів нічого підозріного.

На другий день, а то було 18 червня, пішов Андрій Феррато, коли ще його гості спали, аж до міста та на портові греблі, щоби там дещо провідати. Місцями стояли люди громадками та щось собі розповідали. О нічим так не говорили, як о тих плікатах, що їх досвіта розлілено по місті, а котрими подано до відомости втечу і загрозу та нагороду для тих, що зловили би втікачів. Люди гуторили, розповідали собі всілякі новини, та повтаряли всілякі поголоски без ніякого значіння. Ніхто не говорив о тім, щоби десь видів графа Сандорфа та його товариша коло міста. Але около десятої години, коли вахмайстер вернув з своїми жандармами з нічної партулї, розійшлась чутка, що над берегом каналу Леме виділи якихсь двох чужих людей. Перешукано за ними цілу околицю аж до міста, але нігде ані слїду. Годї було знати, де вони поділи ся, куди пішли. А може їм удало ся дістатись аж над море та захопити тут якусь лодку і перебрати ся в якусь иншу сторону Істрії, або може на-

віть аж поза австрійську границю? Все могло бути.

— От, бодай лишать ся тих пять тисячів ринських, що мав їх заплатити скарб державний — сказав хтось.

— Гроші здадуть ся на щось ліпшого, як платити за підні доноси.

— Певно, коби лиш вони утекли!

— Коби утекли? Куди чи взяли ся! Та-ж вони вже давно на другім боці Адрійського моря і вже безпечні.

З отаких розмов, які заводили між собою селяни, робітники та міщани, постававши купками перед плякатами, виходило, що публичний голос ставав рішучо по стороні засуджених — були за ними бодай славянські та італіянські жителі Істриї. Австрійські урядники не могли отже числити на то, що хтось із тих людей зробить донос. Але вони й не занедбували нічого, щоби втікачів дістати знову в свої руки. Вся поліція і пикадрона жандармерії уганяла ся від самого до світка по цілій околиці, а межі Ровенем, Пізіном і Триєстом обмінювали ся безустанно депеші.

О одинайцятій годині вернув Андрій Феррато домів і розповів новини, котрі скорше були добрі, як злі. Граф Сандорф і Стефан Баторий скінчили були як-раз снідати в тій комнаті, де спали. Тих кілька годин сну, добрий поживок та старанність, з якою

доглядала їх Марія, вернули їм назад їх дав-
пу силу.

— Що чувати, приятелю? — спитав
граф Сандорф, коли увійшов Андрій Фер-
рато і замкнув за собою двері.

— Мені видить ся, що бодай в сій хви-
ли не маєте чого бояти ся — відповів рибак.

— А що-ж говорять в місті? — спитав
Стефан Баторий.

— Та говорять дійсно о якихсь двох
чужинцях, котрих виділи вчера рано, як во-
ни виходили на беріг каналу Леме... А ко-
ли то про вас бесіда... мої панове...

— Таки дійсно про нас — відповів
Стефан Баторий. — Нас видів якійсь чоло-
вік, робітник із салін, і дав знати жандар-
мам.

Вони розповіли відтак Андрієви Ферра-
тові все, що діяло ся в розваленім хуторі
тогди, коли вони були там сховали ся.

— А не знаєте, хто то той доносчик? —
спитав Андрій, бо конче хотів знати.

— Ми його не виділи, лиш чули, як він
розповідав, — відповів Матій Сандорф.

— То зле — сказав йому на то Андрій
Феррато, — але то річ важна, що згубили
слід за вами; я впрочім думаю, що хочби й
було підозрінє, що ви укриваетесь у мене,
то не потреба би вам бояти ся якогось до-
носу. В Ровіньо та цілій околиці люди об-
стають за вами.

— Я так собі й думав — відповів граф

— бо люди в сих сторонах дуже треба числити ся з австрійськими ми, котрі певно будуть старати ся силами дістати нас в свої руки.

— На ваше заспокоєнє панове — відозвав ся рибак знову — мушу вам сказати, що всі загально думають, що ви утекли вже давно поза Адрійське море.

— Дав би то Бог, щоби так стало ся — докинула Марія, що зложила була руки як до молитви.

— Таки так буде, дорога дитино — відповів Матій Сандорф з виразом найглубшого переконання — чей то Господь Бог ще допоможе до того!

— Та й я вам поможу — докинув Андрій Феррато. Я тепер возьму ся до моєї звичайної роботи; люди, бачите, увикли вже до того, щоби нас впідти, як ми направляємо на березі сіти, або зливаємо напту балянцелю, а то не добре, щоби настала якась зміна. Лиш сидіть в хаті і не показуйте ся! Щобн такн не було ніякого підозріння, то отворіть ще й вікно, що виходить на обійстя, але самі не ставайте у вікні. За годину, за дві я назад верну ся.

Андрій Феррато вийшов з сном з хати, а Марія як звичайно, поралась на дворі. Берегом ішли то вертали рибакн. Андрій Феррато задля більшої осторожности хотів ще з ними побалакати, заким розложить свою сіть на землі.

— Настав дуже догідний східний вітер
— відозвав ся один.

— А вжеж — відповів Андрій Феррато
— бо опогданна бури добре прочистила во-
здух.

— Коби лиш під вечер не хотіла на
стати туча — відозвав ся другий — та щоби
щоб й бора¹⁾, не схотіла вміпати ся.

— Тогди був би вітер від берега, а во-
да поміж скалами була би спокійна.

— Побачимо, що то буде.

— Чи вибираєш ся пині на рибу, Ан-
дрію?

— Може, коли буде погода.

— Коли бо, бачу наказали випливати
на море.

— То лиш великим кораблям, але не
малим, бо вони, що не відходять далеко від
берега.

— Чим ліпше; кажуть, що з полудня
іде тунчик росм; треба мати готові сітн.

— Добре, — сказав на то Андрій Фер-
рато — ще не запізно.

— Хибаж так?

— А вже-ж що ні; коли виїду сеї ночі,
то буду ловити бонітів коло берегів Орзени
і Паренца.

— Як хочеш; а ми запустимо неводи

¹⁾ Студенний сильний вітер з північного сходу, ко-
грий часом дуже лютить ся в Істрії та Дельмації і ро-
бить дуже велику шкоду.

коло скал.

Андрій і Люїджі принесли відтак сїти, що лежали під шоною, розстелили їх на піску та сушили на сонці. В дві години опісля вернув рибак знову до хати, а синьви наказав прилагодити гаки, котрим ловить ся бонітів, рибу з темнє червоним мясом, що належить до рода тунчиків.

В десять мінут опісля, пакнувши собі ще кілька разів з люльки на порозї, зайшов Андрій Феррато до своїх гостей до кснати, а Марія все ще поралась коло хати.

— Пане графе, вітер дує від берега, а мені видить ся, що море сеї ночі неконче буде спокійне. Я гадаю, що то буде найліпше, коли я вас перевезу і за вами ані слїду не лишить ся. Коли пристанете на то, то лагодьте ся на десяту годину. В ту пору пійдете попід скали аж до самої води, а ніхто вас не побачить. Моїм човном підпливете аж до балянцелї і пустимо ся зараз на море, а на то ніхто не зверне уваги, бо всі знають, що я сеї ночі вибираю ся на рибу. Коли буде дуже сильний вітер, то попливемо відтак вздовж берега аж поза австрійську границу, минаючи устє Котару.

— А коли не буде сильного вітру, то що думаєте зробити? — спитав граф Сандорф.

— Тогди пустимось на широке море і попливемо впоперек Адриї; я би вас тогди

висадив де на беріг коло Ріміні, або де коло
р'єтя ріки Паду.

— А чи ваше судно видержить таку да-
леку дорогу? — спитав граф Сандорф.

— Чому би ні? Моя лодка добра, пів-
крита, а я з сном випробували її вже нераз
навіть підчас дуже сильної бурі. Певно, що
без якоїсь небезпечности не обійде ся.

— Та й не може бути пнакше; ми, що
важимо житєм, мусимо й виставляти ся на
небезпечність — відповів граф Сандорф.
Але що ви, мій друже, важите своїм житєм...
коли беру ся вас ратувати.

— То вже моє діло, пане графе, — від-
повів Андрій: — я сповняю лиш обовязок,

— Та який обовязок?

Андрій Феррато розповів тепер ту при-
году із свого життя, в наслідок котрої мусів
покидати Санту Маццу на Корсичі, та що він
сидим добрим ділом, котрого підймає ся, хоче
лиш направити то зло, якого наробив.

— Благородне-ж у вас серце! — ска-
зав на то граф Сандорф, тронутий оповіда-
нем рибака. А відтак говорив дальше:

— Все одно, чи ви нас висадите десь
коло Котару, чи на італіянське побереже, то
все-таки треба вам буде везти нас довгий
час і вас довго не буде в Ровіньо, а то мо-
же впасти в очи вашим приятелям. Я би не
хотів, щоб ви вас арештовано, коли вернете
домів, за то лиш, що ви нам допомогли ви-

добути ся на волю.

— Не бійтесь нічого, пане графе. Я липаю ся нераз і пять або шість днів на морі, особливо тогди, коли ідуть великі рої риби. В прочім мушу вам ще раз сказати, що то вже моя діло. Як кажу, так і буде, робім так, а не инакше!

Годі було противитись рибакowi. Проект Андрія був очевидячки найліпший і найлегше можна було його виконати, бо на баянцели — так він бодай казав — не було чогс бояти ся на морі. Ніч, здавало ся, буде темна, місяць не світить, а вечером заляже побереже густа мрака. О назначеній годині стрітять ся на пустім побережу що найбільше одного або двох ревізорів, що шльнуть границі. Другі рибаки і сусіди Андрія Феррата будуть вже о тій порі, як вони то казали, запускати поза скалами, значить ся. дві або три милі понизше Ровіня, сіти на рибу. А хоч би вони й доглянули баянцелю. то вона буде вже за той час, як її добачать, разом з втікачами далеко на широкім морі.

— Як же далеко з Роміня в простій лінії аж до найблизшого порту на італіянськім березі? — спитав Стефан Баторий.

— Може яких пятьдесят миль.

— А як довго греба туди їхати?

— Коли добрий вітер, то може дванадцять годип. Але у вас нема гроший, з вам їх потреба. Возміть отсей черес, в котрім є

триста ринських та опаніть ся ним!

— Мій приятелю!... — відозвав ся граф Сандорф і не хотів брати.

— Віддасьте мені пізнійше, — сказав рибак коротко, — коли вже будете безпечні. А тепер заждіть на мене.

Умовившись так, вийшов Андрій Феррато і взяв ся до роботи то коло хати, то над берегом. Люджі приніс, тимчасом на баянцелю поживи на кілька днів, завинувши її обачно в запасове вітрило. Річ була неможлива, щоби могло упасти якесь підозріне, котре було би відвело Андрія Феррата від його наміреня. Він сам був так вже осторожний, що не навідував ся вже більше через цілий час до своїх гостей. Матій Сандорф і Стефан Баторий сиділи в кутику в малій хатчині, котрої вікно заєдно було ще отверте. Рибак вже дасть їм знати, думали вони собі, коли буде того потреба.

Сполудня приходили до Феррата його сусіди щоби побалакати з ним о тім, що на істрийських водах появились рої тунчиків. Андрій Феррато приймав їх в світлиці та гостив після звичаю напитком.

Так проминула більша часть дня. Кілька разів зійшла була бесіда і на втікачів. Розійшла ся навіть була чутка, що їх вже зловили над Кварнерським заливом, на противім побережю Істрії, — але й зараз говорено, що то неправда.

Здавало ся отже, що все піде добре.

Що побереже стерегли по часті урядники та ревізори, по часті поліція і жандарми, річ була певна; але й не трудно було серед ночі відвернути увагу сих людей від себе. Побереже було замкнено лиш для великих кораблів і тих суден із Середземного моря, що плавають вздовж побережа, а не для рибацьких чайок та людей, що держать ся берега. Балянцеля могла для того розпустити вітрило не стягаючи на себе ніякого підозріння.

Але Андрій Феррато не сподівав ся того гостя, що прийшов до него о осьмій годині вечером. Тої гостини він не так налякав ся, як вона була несподіванка для него, але аж тогди зрозумів, чим вона йому грозить. коли гість собі пішов.

Вбила була як-раз осьма година. Марія лагодила вечеряти і стіл у світлиці був вже накритий. коли хтось заковтав дрічи до дверей. Андрій Феррато зараз отворив, аж то несподівано станув перед ним Іспанець Карпена.

Той Карпена був Альмайцем, значить ся, родом з Альмації, малого міста в провінції Маляга. Як Андрій Феррато покпнув Корсику, так Карпена покпнув був Іспанію, як видить ся, задля якогось поганого злочину, та осів ся в Істрії. Тут був він робітником або зваричем в салінах та розносив сіль з копалень по краю — заробок гіркий, з котрого мав лиш тільки, що ледви було з чого вижити.

Був то сильний, молодий муштина, котрому було ледви двацять і пять літ, присадкуватий, плечистий, з кострубатим, чорним волосем на голові. Лице в него було як у того будлога, з виразом більше звірячим, як людським. Карпена не любив товариства, а ще був завистний і мстивний, а до того ще й великий боягуз, то ніхто його не любив. Ніхто не знав, задля чого покинув він свою вітчину. Кілька суперечок з своїми товаришами в салінах, відгрозжуване ся одному або другому та виходячі з того бійки цустили його ще більше в неславу. Всі уступали ся йому з дороги.

Але Карпена не так зле думав о своїм характері та о своїй особі. Противно. Лиш тим способом дасть ся пояснити, для чого він постановив був зайти до Андрія Феррата — а що він в тім мав, зараз побачимо. Треба признати, що рибак прийняв його від самого початку не конче дружно, а то показує ся достаточню із слідууючої розмови, яка завела ся між ними, а в котрій Карпена виявив, чого йому властиво забагло ся.

Ледви що Карпена увійшов у хату, як Андрій Феррато станув перед него і спитав:

— Ви за чим до мене?

— Я ішов попри хату, а що побачив ще світло, то й заковтав до дверий.

— Та чого?

— Щоби навідатись до вас, сусіде.

— Хиба може не знаєте, що мені таких

гостий, як ви не потреба?

— Та воно то ніби так, але вині мене буде инакше.

Андрій Феррато не зрозумів того і не міг здогадати ся, що мають значити ті загадочні слова Карпени. Він таки аж дрожав з гніву на цілім тілі, а його протисник добре то добачив.

Карпена замкнув двері за собою.

— Маю з вами дещо поговорити — відозвав ся він знову.

— Ні; межі нами нема ніякої бесіди.

— Ей же?... Коли бо мені треба конче поговорити з вами... і то потайки — додав він тихшим голосом.

— То ходіть! — відповів рибак, що мав свою причину не відправляти нині нікого.

Зайшли отже до сусідної, малої комнатки, котру лиця стіна відділяла від тої хатчинки, де були Матій Сандорф і Стефан Баторпій. Вікно із сеї комнатки виходило на вулицю, а з тамтої на обійсте. Коли вже були сам-на-сам, спитав рибак:

— Отже чого хочете від мене?

— Сусіде — відозвав ся Карпена — говорю до вас, як до доброго приятеля.

— Ніби до чого тога ваша бесіда?

— Та бачите про вашу доньку.

— Ані слова більше!

— Та хоч послухайте! Ви знаєте, що я люблю Марію і хотів би дуже з нею одружити ся.

От чого забаглось Карпені! Він вже від кількох місяців не давав спокою молодій дівчині, але мабуть не так її любив, як мав в тім інтерес. Андрій Феррато, як на звичайного рибак, був собі чоловіком зажиточним, а навіть богатим супротив Іспанія. котрий нічого не мав. Карпені забагло ся отже стати зятем Андрія, а сей знов був тому рішучо противний, бо Карпена йому ніяк не подобав ся.

— Чуєте, Карпено — відозвав ся Андрій Феррато холодно — ви вже раз питали доньку, а вона сказала вам, що ні: ви питали відтак мене, а я сказав вам що ні; приходите тепер ще раз з тим самим ділом, а я вам знову кажу, що ні, і то вже останній раз.

Іспанець лиш завірив ся на то, очі йому засвітили ся нараз, губи аж задрожали і він спитав:

— Чи то ваше крайне слово?

— Крайне, коли більше не будете питати, — відповів рибак — а спитаєте знову, то так само вам скажу.

— Спитаю ще раз, — відповів Карпена — скоро Марія того захоче.

— Марія! — відозвав ся Андрій Феррато. — Ви чейже знаєте добре, що моя донька вас ані не любить, ані не поважав.

— Може змінить ся, коли я поговорю з всюю.

--- Коли поговорите?

— Аби-сте знали, Феррато, хочу по-

говорити з нею.

— Та коли?

— Таки зараз!... Чули-сте!... Мушу так ще сего вечера поговорити з нею.

— Я на то не позволю.

— Зважте, що робите, коли не поважаєте — відозвав ся Карпена на голос — Стривайте!

— Як стривати?

— Пімцу ся.

— То мети ся, коли хочеш! — відповів Андрій Феррато, котрий вже був улютив ся. — Я тебе не бою ся. А тепер виноси ся, бо викину тебе за двері.

Іспанцеви аж очі кровю набігли. Мало не кинув ся на рибака, але відтак надумав ся, обернув ся, і вийшов з хати не сказавши ані слова.

Ледви що він вийшов, як відчинились двері від сусідної хатчини, де сиділи втікачі. Граф Сандорф, що чув кожде слово, показав ся в дверех, підійшов до рибака і сказав йому тихцем:

— Оце той сам, що нас зрадив вахмайстрови від жандармерії. Він знає нас. Він нас видів, коли ми виходили на беріг каналу Леме. Він ішов за нами аж до Ровіня. Він видко знає, що ми у вас укриваємо ся. Втікаймо зараз, бо пронадемо... і ви з нами!

Послідні змаганя в останній борбі.

Андрій Феррато мовчав. Не знав, що

на то сказати графови Сандорфови. В нїм закипіла його корсиканська кров. Позабув на втікачів, для котрих доси тільки заходив ся. У него на гадці був ще лиш Іспанець, йому стояв лиш Карпена перед очима.

— А то падлюка, а то падлюка! — відозвав ся він нарештє. — Він так об сїм знає. Має нас в своїх кігтях. Менї треба було того здогадати ся!

Матїй Сандорф і Стефан Баторий не без тривоги споглядали на рибака. Чекали, що він на то скаже, що постановить. Не можна було тратити ані хвильки, коли мало ся щось робити. Може бути, що донос був вже й зроблений.

— Пане графе — відозвав ся Андрій Феррато по довшій хвилї, — поліція може кождої хвилї впасти до моеї хати. Воно так! Той падлюк мусить знати, або бодай здогадує ся, що єт тут у мене. Хотїв зробити зі мною інтерес. В заплату за мовчанє хотїв, щоб йому дістала ся моя донька. Він вас згубить, щоб піметити ся на менї. Коли прийде поліція, то вже годї буде сховати ся, і вас вислідять. Нема иншої ради лиш втікати.

— Правду кажете, Феррато. — сказав на то Матїй Сандорф — але заким ще розстанемо ся, позвольте, що вам нехякую за все, що ви зробили для нас та ще й хотїли зробити...

— Що я хотїв зробити, той зроблю —

відповів Андрій Феррато торжественно.

— Не пристанемо на то — відозвав си Стефан Баторій.

— Таки не пристанемо — докинув Матій Сандорф. Ви й так вже досить маєте з себе. Коли нас тут знайдуть, то вас жде кримінал. Ходім Стефане, не руйнуймо чоловіка, не доводім його до нещастя. Втікаймо самі!

Андрій Феррато захопив Сандорфа за руку.

— Та куди-ж підете? Власти стережуть строго цілий край. Поліція та жандарми волочать ся по нім день і ніч. Нема ані одного місця на березі, звідки би ви могли пуститись кораблем. нема ані одної безпечної стежки, котрою би ви могли спокійно перебраться за границю. Без мене погинете, а не втечете.

— Послухайте мого тата, панове — відозвала ся і Марія. — Що буде, то буде, а він сповняє лиш свій обовязок, коли хоче вас ратувати.

— Славпо, моя донечко, я таки дійсно лиш сповняю свій обовязок. Твій братчик нехай жде нас коло човна. Ніч темна, а заким нас хто підгляне, будемо вже на морі. Обійми-ж мене, моя донечко, обійми мене, і зараз підемо.

Граф Сандорф і його товариш все ще не хотіли прийняти такого пожертвоваля. Втікати з хати, щоби не зашкодити рибакowi, то

добре! Але перевозити ся під його проводом, щоби він за то дістав ся ошесля до криміналу, то ні!

— Ходім, — відозвав ся Матій Сандорф до Стефана Баторого. Коли раз вийдемо з хати, то лиш для нас обох буде вже небезпечно.

Вони пустились до вікна у своїй комнатці, щоби звідтам перескочити через плит і дістати ся або над море, або в середину краю. В сій хвили вбіг і Людзі до хати.

— Поліція! — крикнув він.

— Бувайте здорові! — сказав Матій і скочив через вікно, а Баторий і собі за ним.

В тій самій хвилі увійшов до хати відділ поліціянтів. Їх вів Каршена.

— Падлоко! — сказав до него Андрій Феррато.

— То моя відповідь на твою відмову — відповів Іспанець.

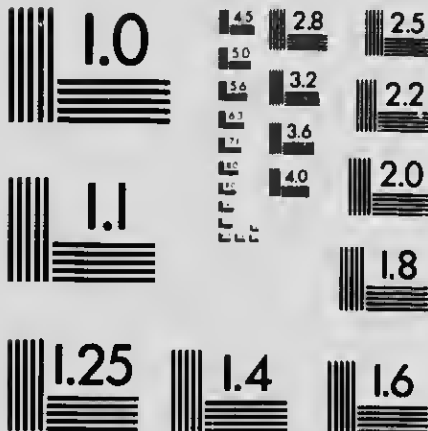
Рибака зловили і звязали. В одній хвилі обсадила поліція всі комнати в хаті і перепукала їх. Вікно, що виходило на обійсте, стояло отвором; не що иншого, лиш втікачі мусіли туди повискакувати. Поліція пустилась за ними в погоню.

Вони добігли тимчасом до плота, що був по сім боці потока. Матій Сандорф перескочив через него одним скоком і брав ся помагати Стефанови Баторому, коли нараз може пятьдесят кроків поза ними роздав ся вистріл.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Куля поцілила Стефана Баторого; правда, що лиш в плече і обезсилила лиш руку, але він вже не міг так скоро втікати, як його товариш.

— Втікай, Матію, втікай! — крикнув він.

— Ні, Стефане, ні. Згинемо разом — сказав Сандорф і хотів вже взяти свого раненого товариша на руки.

— Втікай Матію! — сказав ще раз Стефан Баторий — лиши ся хоч ти при життю, щоби було кому відплатити ся зрадникам по справедливості.

Сі послідні слова були для графа Сандорфа як би приказом. Він остав ся ще лиш сам один, щоби довершити діла за грех. Семигородський вельможа, заговорник з Триєсту, товариш Стефана Баторого і Володислава Затмара, мав ще воскреснути яко хранитель справедливості.

Тимчасом поліція добігла до плота і кинулась на зраненого. О волос, а й граф Сандорф був би дістав ся в її руки, але він сказав ще лиш до свого товариша: „Пращай Стефане!” — перескочив ще раз і побіг берегом долі водою. За ним стрілили ще пять чи шість разів, але ані одна куля не поцілила втікача, котрий тепер завернув в бік і пустив ся до моря.

Поліціянти гнали ся за ним. Серед темноти не могли вони його видіти і розбігли ся на всі сторони, щоби не пустити його в гли-

бину краю та й заступити дорогу до міста і до того рога, котрим від півночі кінчить ся ровіньська затока. Прийшов ще й відліл жандармерії на поміч, та став так заходити, що графови Сандорфови остав ся лиш вихід до побережа. Що-ж міг він там почати між скалами? Коби ше де яка лодка, котрою можна би поплисти на море. Але бо й не було часу за нею шукати, а навіть заким би її відчепив то вже й від сходу замкнули йому дорогу. По вистрілах з карабінів зміркував він, що його взяли вже в середину зі всіх боків. Можна було утікати ще лиш до моря, а хоч би там прийшло ся і утопитись, то все ліпше, як бути страченим в пізінській кріпости.

Граф Сандорф пустив ся отже до берега. Кількома скоками добіг до перших галявок, що лишило по собі море в піску по припливі. Чув вже, що поліціанти його здоганяють, а кулі лиш свищуть доокола него.

Коло Ровіня, як і всюди на істрийським побережю, є межі берегом а широким морем повно скал званих лавами або рафами. По межі тими рафами є калабані або галяни, з котрих деякі і на кілька стін глибокі, а в других сягає вода ледви по кістки. Ще лиш помежи отсими скалами була для Матія Сандорфа вільна дорога. А хоч він і знав, що там його смерть чекає, то таки пустив ся туди. Постановив собі не дати ся живцем зловити; хиба лиш його трупа витягнуть з моря.

Та небезпечна погоня по ховзькім ка-

міню, поміж сутинками та цінкою халугою¹⁾ і помежи галівами, в котрі можна було що крок укасти тревала може пів години. Досп держав ся влікач досить далеко, але тепер не чув вже твердої землі під ногами. Добіг аж до найдальшої рафи. Двох чи трох поліціантів було ще лиш на десять кроків від него, а другі лишлись були по заді. Граф Сандорф оглянув ся. Крикнув в останнє, як би прощав ся з житєм, і кинув ся в море, як-раз в хвили, коли за ним посилав ся град куль.

Поліціанти, що добігли аж до тої рафи, виділи ще, як чорніла ся на воді голова втікача, що плив на широке море. Нова сальва, а кулі стали бити у воду дококола Матія Сандорфа. Може й не одна поцілила його, бо голова потонула у воді і вже більше не показала ся на верх.

Аж до рапа стерегла поліція тих скал та побережа від рога на півночи затоки, аж поза ровіньску кріпость. Але надармо; не було й знаку, щоб афови Сандорфови udało ся де знову виїти на беріг. Не що иншого, лиш утонив ся; коли не убила його яка куля. Перепукано відтак ще ціле побереже аж на дві милі далеко, але не знайдено і труна. Але що вітер віяв від берега, то мабуть тіло поплило десь на полудневний захід з водою на широке море.

Граф Сандорф, угорський гельможа,

¹⁾ Бурян морський.

спочив отже у вогкій могилі на Адрійськiм морі.

Коли найдокладнiйше слiдство не виказало нічого, то австрiйське правительство було змушене принускати, що він вже погнiб. Але тепер ще мусiла й рука справедливості зробити своє.

Стефана Баторого, котрого — як вже знаємо — зловили, привезли ще тої самої ночі під ескортою до нiзiнської баннi, де він перебув ще кілька годин разом з Володиславом Затмаром.

Страчене назначено на другий день, на 30 червня.

Стефан Баторий був би певно в послiднiй хвили свого життя побачив ся ще раз з своєю жiнкою і з дитиною, Володислав Затмар був би певно розпрацав ся в послiдне з своїм слугою, бо дали були позволене родинi і знакоми бачити ся з засудженими на смерть у вязниці. Але жiнка Баторого з сплнком, а так само і Борик котрого винестили з арштуту, вiйхали були з Триесту. Позаяк не знали, куди повезено арштованих, то поiхали шукати за ними на Угорщину і до Австрiї, а вiдтак не мали вже часу приiхати до них, коли їх засуджено.

Стефан Баторий не мав навіть тої потiхи, щоби бодай послiдний раз побачити жiнку і сина. Не мiг сказати їм, як називають ся ті зрадники, котрим тепер вже й Матiй Сандорф не мiг вiдплатити ся.

Стефана Баторого і Володислава Затмара вивели по полудні о 5 годні на подвірє кріпости і там після права воєнного розстріляли. Вони згнули, як мужі, що потерпіли смерть за свою вітчизну.

Сіляс Торонталь і Сарканій могли тепер вже думати собі, що будуть мати спокій. О їх тайній зраді, за котру заплачено половиною майна Матія Сандорфа, не знав дійсно ніхто, крім них обох і триєстнського губернатора. Другу половину Сандорфого майна задержано з цісарської ласки для спад коємниці графа аж до її вісімнадцятого року.

Сіляс Торонталь і Сарканій, котрих совість не гризла, могли тепер в спокою уживати того богацтва, якого нажили поганою зрадою.

Та й третій зрадник, здаєсь, не мав чого бояти ся: Іспанцеви Карпені виплачено пять тисячів ринських за то, що він викрив втікачів.

Але підчас коли банкир і його спільник позадиравши голови в гору ходили собі по Триєсті, бо о їх тайні ніхто не знав, то Карпена мусів піти кудись — хто знає, куди — світами, бо в Ровіньо всі його зненавиділи, всі ним погорджали. Йому було про то байдуже. Не мав чого бояти ся, хоч би навіть і мести Андрія Феррата, бо рибака всадили до арешту, зробили йому процес, а відтак засудили на ціле жите до криміналу за то, що приймив втікачів на ніч і позволив їм

крити ся в своїй хаті. Марія лишилася ся тепер сама на господарстві з своїм братчиком, котрому забрано на завігди того, що його живив, а котрого ждала тепер лиш біда і нужда.

А зсего того паробили три підлі характери, що лиш паносіли ся на чуже добро, не маючи в собі навіть ані крихти якоїсь ненависти до своїх жертв — з виїмком хіба може одного Карієни: один диявола, щобі поправити свої інтереси, що йому були попутали ся і якось зле зели ся, другий, щобі розбогатіти.

Чи-ж та злоба людська мала лишити ся безкарною на світі. де ще завігди показала справедливість Бога? Чи не мав вже ніхто знайти ся, хтоби пімстив ся за Матія Сандорфа, Стефана Баторого і Володислава Затмара, тих трох мужів, що любили свою вітчизну, та за Андрія Феррата, того благородного чоловіка хоч низького роду?

Лиш будучність могла на то відповісти...

КОНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИ.

Faint vertical text or markings along the left edge of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

ЧАСТЬ ДРУГА.

Паснаде і Матіфу.

В п'ятнадцять літ по тих подіях, що стались початком до слідуєчої історії, для 21 мая 1882 р. був ярмарок в Дубровнику, одним із найзначнійших міст в далматинській провінції.

Далматія є липи вузьким краєм, всуненим зручно межі північну часть динарських Альп та Герцингвину і Адрійське море. Там ще як раз тільки місця, що може помістити ся досить густо осівна **людність**, зложена з яких 400.000 до 500 000 душ.

Далматійці, то люди красної породи, свідомі себе мимо того, що земля їх пуста і неурожайна: горді, хоч переходили всілякі зміни політичні: уперні супротив Австрії, до котрої прилучено їх договором з Кампо Форміо в 1815 році, а на послідок чесні, як рідко який народ. О їх краю можна сказати то, що сказав Ірїарт¹⁾: що то „край без дверей і замків”.

¹⁾ Кароль Еміль Ірїарт, французький писатель, що

Дальматія розпадає ся на чотири округи, а ті ділять ся знов на повіті²⁾. Округи ті то: задреваній, сплітський, котарський і дубровницький). Задар є столицею краю і осідлом намісника. Тут збирає ся також своїм краснім, котрого деякі члени везуть також до вельки нанів у Віднь.

Від шістнадцятого столітя часи дуже змінили ся. Убеди ще розносили „ускоки“, турецькі втізачі, пострах по сім морю, бо вели війну як з Турками, так і з Христіянами, з султаном і венецькою республікою. Ускоків шнії вже нема, остались ще лишні сліди, по них в Країні³⁾. Адрійське море є шнії так само безпечно, як котра небудь шніа часть величшого і поетичного Середземного моря.

Дубровник, або радше мала дубровницька держава, був довгий час республікою, ще перед Венецією, значить ся, ще від дев'ятого столітя. Аж в 1808 р. прилучено його декретом Наполеона I. до королівства Іллірійського і зроблено з него князівство для

писав про Босню і Герцеговину та про береги Адрійського моря і Чорного.

²⁾ Є те давній поділ; тепер ділять Далматію на 13 повітів.

³⁾ Назва взята від міст: Халару (Зара) Саліту (Спалато), Котару (Каттаро) і Дубровника, (Рагуса).

⁴⁾ Ускокми називають ся шнії гори межі ріками Гуркою і Савою на границі Країни і Хорватії.

маршалка Мармота¹⁾). Вже в дев'ятому столітті мали дубровницькі мореплавці, що їздили по всіх морях Леванті²⁾, виключне право вести торгівлю з поганами, право надане їм апостольським престолом, а Дубровник набрав був тогди великого значіння меж республіками південної Європи. Але Дубровник відзначався ще й иншими благородними прикметами: повагою своїх учених, славою своїх письменників³⁾, вкусом своїх артистів, а від того дісталась йому почесна назва славянських Ати.

Для заморської торгівлі треба порту з добрим для якорів дном і глибокою водою, де могли би ставати навіть і великі кораблі, а такого порту Дубровник не має. Залив в вузький, оточений скалами і в рівній висоті з водою; там можуть приставати лиш малі судна побережні та рибачькі лодки.

На щастя є якої пів милі від Дубровника на північ, по однім боці заливу Оштра-Фумера знаменитий порт, котрий може бути догідний навіть і для найбільших кораблів. То порт Травоса, або по славянськи Травуж,

¹⁾ Мармон був одним із найздібніших французьких генералів за Наполеона I; він боронив Дубровник в роках 1807 до 1809 від Росії і Чорногорців і за те став був титул дубровницького князя.

²⁾ Левантою називають ся східні берега Середнього моря, — берега Малої Азії, Сирії та Єгипту.

³⁾ Найславніший з них хорватський поет Іван Гундуліч, що помер там в 1638 р.

може найліпший взловок цілого далматійського побережжя. Там вода навіть для великих кораблів досить глибока. В порті є досить місця для сухих доків¹⁾ і верфів; там можуть заходити навіть пароходи накушкові, котрі з часом заїмають по всіх морях.

Внаслідок цієї сприятливої обставини зробився з гостинця, що веде з Дубровника до Гружа, справдішній бульвар: по обох боках ростуть красиві дерева і стоять хороші двірники. Люди, котрих тут жие 16.000 до 17.000 люблять дуже ходити сею дорогою.

Згаданого дня, около четвертої години сполудня, можна було видіти, що мешканці Дубровника, бо то був красивий весняний день, ішли великими громадами до Гружа.

На сїм передмістю — коли можна так назвати село Груж, що лежить під самим Дубровником — був празник, а приїм відбувалися там всілякі забави, стояли буди чужих крамів, заводився тапець і грали музики під голім небом: акробати і всілякі штукарі показували свої штуки, а крики, музика та спів на вулицях неслися далеко аж на греблі порту.

¹⁾ Доками („док“, слово англійське) називають ся водні будівлі для кораблів в портах. Сухий док є то забудоване місце з водою, до котрого корабель може заплисти; док замикає ся відтак, вода випускає ся з него, а корабель лишає ся на сухім місци і тогди можна його н. пр. направляти. Верфтами знов називають ся місця, де будують ся кораблі.

Чужий чоловік мав сего дня добру нагоду приглянути ся всіляким типам славянської раси, перемішаної з циганами. Але на сей празник зішли ся не лиш ті волокити, щоб користати з цікавості гостей, але прибули також селяни та люди з гір.

Жінок було дуже багато, наї з міста, селянки з околиць, рибачки з побережа. По одіжці одних відко було, що вони готові були заводити у себе найновішу моду західної Європи; на других зміняла ся мода після того, як з яких сторін була котра з них: білі сорочки, з вишиваними рукавами і наухами, цвітнеті снідиці, та пояси, понашивані množеством срібних леліток — справдішна мозаїка. В котрій міняли ся краски, як у перських коврі — білі чинці на волосю з утканими всілякою краскою, „окропга“ закрита бельоном, що як „пускул“ ависає на плечі зі східного турбана та чоботи і опанки, або ходаки привязані до піг ликом. На довершені сего строю мали ще деякі і дорогоцінні річи на собі, як: парамешники, золоті ковтки, намиста з дукачами, пацьорки та всіляку всячину. Навіть і у селян можна було добачити сі дорогоцінності, а вони також любують ся в тих яскравих вишивках, що украшають боками їх одіж.

Але спомежи всеї дубровницької поші впадала найбільше в очи моша послугачів, що там мають не аби яке значінє. Здавало ся, що то справдішні люди зі сходу, ті дви-

гарі в турбанах, камізельках та широких турецьких шараварах і у виступах на ногах. Вони би не повстидали ся, колиб так появили ся хоч би й в Галатї або на площі Топчане в Константинополі.

Настала була вже дуже велика веселість. В будах та на вулицях і на греблях було повно людей. А було там можна ще щось і такого побачити, що вабило до себе багато цікавих: мали ще спускати на воду „трабокольо”, особливого рода судно, яке можна видіти лиш на Адрійськїм морі; є то корабель, що має два масти і два великі вітрила.

Спускає на воду мало відбутися о шестій годині вечером, і спід трабоколя виймили були вже всі підпори; треба ще лиш було витягнути гальму, щоби судно зсунуло ся в море. А поки що забавляли людей своїм таланом та своєю зручністю проходжі музиканти, акробати та всілякі штукарі.

А треба признати, що найбільше були людям до вподоби тоті музики. Межи ними знов найбільше грошій збирали гусярі. До своєї гуслі сивали вони глухим голосом народні пісні, котрих годить ся таки трохи послухати. Гуся то ніби малий бас з пукатим денцем, а верхняк у неї із шкіри. Від видовбаної ручки іде через той верхняк кілька струн, на котрих грає ся другою, грубою струною привязаною до каблука, ніби смичком. А співакам, що співають до гуслі, певно

не забракне співанок, бо вони пливають їм
такі самі з голів та їх грудий.

Один з таких співаків — якийсь парубок з жовтим лицем та чорним волосем — що держав гусли межі колінами, приспівував ось таку пісню:

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Хоч стоїш ще все на боці,
Грань вже світить в її очі,
Вже тебе палить!
Щось мов тягне до циганки
Вже не чуєш! співаки
Так тебе палить!

Як та пісня залунає,
Що циганка заспіває,
Стережись її!
Бо то пісня приманлива,
Та і циганка зрадлива,
Стережись її!

Переспівавши тих кілька ладків, пішов співак поміж людей, наставляючи їм свою гусли, щоби вони йому скинули по пару крейцарів, Але мабуть не багато прибирав, бо вернув знову на своє місце і додаючи собі охоти та поморгуючи, заспівав ще от сих кілька ладків:

Чорним оком як ше моргне,
То за серце таки торгне,
Вже його вкрвде!
Пролунає вже співаика,
Вже пропаде і цигаика,
Та і серце твоє!

Як та пісня залунає,
Що цигаика заспівве,
Стережись її!
Бо то пісня примаиліва,
Та і цигаика зрадліва,
Стережись її!

Якпійсь старший чоловік, котрому могло бути яких 50 або 55 літ, слухав рівнодушно співу цигана: видко, не конче був чутливий на ту постичну приману, бо його мошонка ще ані разу доси не отворила ся. Правда, що то й не цигаика була, що його відозвала ся до него:

манила, співом, та моргала до него, лиш звичайний собі хлопчисько, довгий як друк, що удавав циганку. Він вже хотів відходити, не давши співакови і крейцара, коли молода дівчина, що ходила з ним, задержала його і — Тату, прошу вас, дайте ще отсеми чоловікови. Я не маю гроший при собі.

Гусляр дістав чотири чи пять крейцарів, котрих був би певно не дістав, коли-б не та дівчина. Її батько був багатий і зовсім не скупив, а коли хотів відійти, то не длатого, лиш мабуть тому, що він був з тих людей, котрі не мають серця для людської ну-

жди. Обое пішли відтак дальше дивити ся на другі крикливі забави, а гусляр зайшов тимчасом до шишку, щоби там чим скорше проміняти зароблені гроші на горівку. Казав дати собі правдивої „сливовиці“, гоненої із сливок, та половак нею раз по раз висохле від сніву горло циганське.

Не всі „працюючі“ під голим небом сиваки та ливоскоки мали однакове щасте до публки. До тих, котрих майже всі рівнодушно поминали палежали два акробати¹⁾, котрі на дармо старали ся з підвищення в своїй буді звабити людей до себе.

Поза тим підвищенням зписало досить драгиве, яркими красками замальоване полотно; були там намальовані всілякі в найчуднійших поставах звірята, як: льви, шакалі, гієпп. тигри, змії і таке инше: всі ті звірята скакали, ставали дуба і перевертали ся посеред найнеможливійших околиць. За тою занавісою була мала арена²⁾, окружена старим згрібним полотном, а в нїм було тільки дїр, що люди мимо волі ставали і дивили ся на него, очевидно зі стратою для акробатів, бо до буди не хотїло ся нікому заходити.

¹⁾ Акробат (слово грецьке), означає чоловіка, що ходить на пальцях, або лізе в гору; акробат по наншому зве ся „линвохола“ від того, що ходить по линві.

²⁾ Ареною зве ся місце, де відбувають ся представления, боротьби, їзда кіньми и. пр. в цирку і т. д.

З переду буди був прибитий на криво вгнанім в землю дручку кусень простої тертиці, на котрій були виписані вуглем а дуже грубими буквами отсих пять слів:

П е с к а д е і М а т і ф у

французькі акробати.

З поверховного вигляду, а безперечно що й під зглядом моральним, були оба ті муштини так не однакові, як лиш може бути двох людей. Зійшли ся спершу мабуть для того, що були однакового походження, а відтак і для того, щоби волочити ся по світі та вести „борбу о жите“. Оба були родом з Провансії¹⁾).

Чому вони придбали собі такі чудачні імена? Мабуть чи не для того, що так їх прозивати в далекій їх вітчизні? А може вони взяли ті імена від назв звісних обох географічних місць — Кап²⁾ Матіфу і клин Пескаде? Мабуть так і було; оба імена були прибрані і мали вказувати в чужині, на їх велику силу, подібно як імя Атляс³⁾).

¹⁾ Так називає ся полуднево-східна часть Франції, звідки приходить найліпша т. зв. провансальська олива, що її висилають головою з міста Ес (Aix).

²⁾ Кап значить то саме, що „ріг“, „клин“ або „пригірок“.

³⁾ Божок у старих Греків, котрий після їх віри двигав на своїх плечах небо і землю, був отже великим силачем.

Кап Матіфу — то величезний і високий горб, що висуває ся клином у море на північносхіднім кіпці широкої пристані коло Альжіру¹⁾); він ніби кпить собі з лютого моря і для того справедливо кажуть:

Його незрушима маса вже і час втомила.

Таке саме вражінє робив і силач Матіфу; він був ніби другим Алькідом, другим Портосом, щасливим суперником Ондрейля та Николи Креста і других славних борбників, що є окрасою арен полудневої Франції.

Той велит — а треба би його видіти, щоби тому повірити — був майже на сяжень високий, мав величезну голову і відповідні до неї плечі, груди як міх ковальський, ноги як ковбани, руки як корби при парових машинах, а пальці як ножиці, котрими бляху крають. От тут показала людська сила все, що може, а преці ніхто би не повірив, коли-б йому сказати, що тому велитови було ледви дваццять і два роки.

Велит той, вік середних здібностей мав добре серце, був лагідного характеру і вдоволяв ся чим Бог дав. Він не знав, що то ненависть і гнів. Не був би пікому щось злого зробив, хоч би лиш за макове зерно. Навіть бояв ся комусь руку стиснути, щоби її не роздавити.

По нічим не можна би було здогадувати

¹⁾ Місто в Африці, над морем, столиця краю Альжирії або Альжіру, французької колонії в Африці.

ся, що в нім сидить тигр, хоч він мав сплу того звіра. Був послупний на кожде слово, на кождий знак свого товарища, слухав його як син батька, як би він справді немов на сміх був велит-сином сего маленького весельчака.

На другім боці альжірського заліву, на самім західнім кінці, на против рога Матіфу лежить довгий, тоненький, а каменстий клин землі, що називає ся Пескаде і лстає далеко в море. Від того клина взяв собі імя другий акробат і назвав ся також Пескаде. Був то малий сухірлявий молодець, котрому було ледви двацять літ; він важив на фунти може четвертину того, що тамтої на кіля, але за то був гнучкий, жвавий, розважний і дотепний та веселий в щастю і нещастю. Був то свого рода філзоф, видумчивий і практичний — правдива малпа, личи не такій злосливий як вона — а був би й до смерли не розлучив ся з своїм потяжким і грубошкірим товаришем, котрого тягнув за собою у всіх пригодах і невгодах артистичного життя.

Оба були з фаху акробатами і їздили по ярмарках. Матіфу, або Кап Матіфу — як його звичайно звали — був сплачем, показував проби своєї сили, згинав ліктем штаби зеліза, підноси в витягнуною рукою найтяжших людей спомежи своїх зрітелів, а своїм молодним товаришем підкидав, та савив ся так, як звпчайні люди шлюкою. Пескаде або

Поент Пескаде — так звали його звичайно — удавав других людей, співав, виробляв дурниці і все забавив публіку своєю веселостію: не мале здивоване викликував також своїми штуками, що оснують ся на рівновазі, а вже нічо так не дивувало людей, як його штука з картами, бо пераз зумів затуманити зручним обчисленням або використанем якоїсь нагоди навіть найбільше підозрюючих людей.

— Я вже зробив іспит зрілости — говорить він бувало.

Але чому, снітасте мене може — так само розпочинав бесіду пераз і Поент Пескаде — чому того дня оба ті бідаки мусіли в Груджу дивити ся, як другі забирали гроші а їм не хотіло нічого капнути, хоч і як їм треба було гр. на? Годі зрозуміти.

Їх мова — мішанина провансальської з італійською — була достаточна до того, щоб їм розуміли дальматинські го ті. Родичів своїх вони не знали, бо були справдішними дїтьми хвилі, от і помагали собі, як могли, а відколи покинули провансальські сторони, ходили по всіх ярмарках. Не кожного дня було що посядати, але за то бодай могли завсїгди повечеряти, а то їм вистало, бо — як бувало говорив Поент Пескаде — не треба ждати неможливих річий.

Але хоч сей славний молодець і нині не жадав нічого надзвичайного, то старав ся всіма силами зібрати коло своєї буди бодай

кільканайпять людей в надії, що преці з них хтось зайде подивити ся на їх штуки. Коли бо якось ані його промови, ані лихі дотепи, ані його міни, від котрих були би рожеміялпсь навіть ті святі, що стоять десь там в кутах в церкві, навіть його напича борідка, дотрою заєдно потрясав та клапав по червонім кафтані, та всілякі викрутаси не могла притягнути публики.

А до того ще були оба вже від кількох місяців посеред славянського населеня.

Покинувши Прованспю, переїхали вони — можна би сказати, один на другім — через морські Альпи Ломбардії, в сторони міст Міляна і Венеції. Кап Матіфу славив ся тут своєю силою, а Поевт Пескаде своєю зручністю. З Триесту дістали ся вони через Істрию на дальматинське побереже до Задару, Спліта і Дубровника. Ліпше їм вело ся, коли ішли туди, як коли-б хотіли назад тою дорогою вертати. Де вже раз були там, бачите, вже й пережили ся; але не прийшли перший раз, там їх штука була щось нового і приносила їм все така якийсь дохід. Тепер побачили нараз, що їх об'їздка, котра і так не була ніколи світлою, готова ще сумно закінчити ся. Бідаки раді вже були — лиш не знали, як — дістати ся назад до своєї вітчизни, до Провансії і вже більше не пускати ся в світ. Коли бо їм вчепила ся до ніг колода, нужда, бачите, а з такою колодою трудно було вертати назад кількасот миль.

Але будучність будучністю, а теперішність має своє право, широкими словами, не знали, чи буде за що повечеряти. В касі, — коли так можна назвати кінчик хусточки від носа, в котрій Поент Пескаде зав'язував звичайно все майно їх обох — не було ані крейцара. Надармо він трудився на підвищення перед будою, надармо викрикував, що голос нісся аж по цілій площі. Надармо Кап Матіфу показував свої мускули, від котрих розходилися жили, як галузки блющу, по рапам ним. Ніхто не мав якось охоти зайти до полотняної буди.

— А то прокляті тверді голови з тих Дальматинців — відозвав ся нараз Поент Пескаде.

— Як то камінь — відозвав ся Кап Матіфу й собі.

— Коли ще сего вечера маємо зробити собі празник, то прийде ся мабуть таки добре намучитись. Треба хіба виносити ся звідси, Капе Матіфу.

— Та куди?

— Якій ти зараз цікавий — відповів Поент Пескаде.

— Ну, скажи, куди?

— А що би ти сказав на такий край, де що дня можна напевно раз напоїсти?

— А як той край називає ся. Поент Пескаде?

— О, той край дуже. дуже далеко звід-

си... а навіть ще далше, як дуже далеко, Капе Матіфу.

— На кінці землі.

— Земля преці не має кінця. — став Поент Пеекаде научати. Коли-б земля мала кінець, то не була би кругла, а коли-б не була кругла, то не могла би обертати ся, а коли-б не обертала ся, тоби стояла, а коли би відтак стояла...

— То що-ж би було? — спитав Кап Матіфу.

— То унала би на сонце скорше, як би мені удало ся украсти де якого крішала.

— А відтак що би було?

— Відтак стало би ся то, що буває, коли незручному жонглерови¹⁾ стрітять ся дві кулі у воздуху. Дус! Все лежить ся і паде, публіка зачинає свистати і домагас ся, щоб їй вертати гроші: треба віддати і розуміє ся, нема вже того дня за що повечеряти.

— Отже коли земля впаде на сонце, то ми не будемо вже вечеряти? — спитав Кап Матіфу.

І він призадумав ся над тим, які би то зумні наслідки потягнула за собою ся обставина. Сів собі в кутку, заложив руки та кивав головою як хінська пагода²⁾ і вже

¹⁾ Жонглер (слово французьке) означало первісно ярмарочного музику; жонглерами називають тепер всіх тих, що зручністю забавляють людей.

²⁾ Пагодами називають ся будгайські святині, збу-

більше не відкивав ся, не чув і не відів нічого. Ті пусті гадки закрутили йому зовсім голову. Йому здавало ся, як коли-б летів кудись високо, дуже високо... чим раз вище і вище, ще вище, як дуже високо. Нараз як би його щось пустило і він упав... в своє пламене порожнє черево. То ним так кинуло, як часом видає чоловіком, коли він має вже заїмати. Він схопив ся із стільця, на котрім сидів, та мало що не упав з підвиспеня.

— А тобі що, Кане Матіфу? — крикнув Поегг Пеекаде і вхопив свого товариша за руку та лину з великим трудом потягнув його назад.

— Мені... мені... що мені?

— Та же тобі... а не кому иньшому.

— Мушу з тобою щось поговорити — сказав Матіфу і ледви процідив ті слова крізь зуби.

— Говори мій добрий Кане і не бій ся, що хтось тебе підслухає.

Кан Матіфу сів собі на підвиспеню і вхопив свого товариша, але так легенько, як коли-б бояв ся, щоб не поломив йому часом костий.

довані звичайно в виді хреста і з дуже високими банями, а в Європі називають пагодами також божків будгайських, зроблених з глини або дерева, що кивають головами або завертають очима, а котрих привозять до нас з Хін або Індій.

Спускане трабаноля на воду.

— Отже не веде ся? — спитав Кап Матіфу.

— Що не веде ся? — відповів Поент Пескаде.

— Та вже-ж не що, лиш наше діло.

— Певно, що могло би вестн ся ліпше, але й могло би вестн ся ще гірше.

— Пескаде?

— Матіфу?

— Не гнівай ся на мене, коли тобі щось скажу.

— Певно, що буду гніватн ся, коли собі на то заслугуєш, щобн з тобою сваритн ся.

— Отже... прийде ся тобі мене покидати.

— Що я чую, я тебе маю покидатн? Липити тебе самого? — спитав Поент Пескаде.

— Та липити!

— Говори-ж дальше, мій Геркулесе! А то цікава річ!

— Оттак видни... я переконаний, що тобі би ліпше вело ся, коли-б ти був сам один... Я тобі на заваді, а коли-б мене не було, то ти би вже скорше дав собі якось раду...

— Скажи-но мені Капе Матіфу — спитав Поент Пескаде дуже статочно — чи ти сильний?

— А вже-ж, що сильний.

— Та й великий?

— Ну, та так!

— Отже видниш, яклий ти сильчий і великий, а такий дурний, бо инакше не можу собі того пояснити, що тепер набалакав.

— А чому ж я дурний. Поєште Пескаде?

— Я тебе маю покинути, ти мій голубчику солоденький? Я лише питаю ся тебе, ким би ти перекидав так як шплкою з одної руки на другу, коли-б тобі мене не стало?

— Ким?

— Хто би тобі скакав по голові?

— Та я не кажу...

— Або хто би перевертав ся у воздуху межн твоїми руками?

— Лихо би мене взяло, то бо й так...

— відозвав ся на то Кап Матіфу, котрий вже не знав, що на ті питання казати.

— Та ще й перед публікою, що плескав в долоні, коли случайно знайде ся яка.

— Ба, публіка! — замуркотів Кап Матіфу.

— Отже мовчи . . . відозвав ся Пескаде знову. — Не думайм, тепер о нічим, лиш о тім, що будемо на вечеру їсти.

— Я не голоден!

— Коли бо ти, Капе Катіфу, все таки голоден і ще раз голоден — відповів Поєнт Пескаде та зловив його обіруч за голову і отворив йому його величезне кусало, що могло би було дуже добре с'їсти ся без зуба мудрости, бо й так було в нїм трийцять і два здорових зубів.

— Я пізнаю по твоїх зубах, тих, що під очима, а котрі такі довгі, як кли у булдога. Я тобі кажу, що ти таки голоден і скоро заробимо хоч би лишн пів ринського, хоч би навіть лишн чверть ринського, то дістанеш їсти.

— Але ти, маленький Пескаде?

— Я? Я й маковим зерном поживлю ся. Мені не потреба спли, але тобі, мій сину... Послухай моєї радн. Чим більше будеш їсти, тим більше будеш мати сили, а чим більше будеш мати сили, тим більше будуть на тебе люди зирати ся!

— На мене зирати ся?... Ба!

— А я стану ще більше худий, коли буду мало їсти, а чим більше буду худий, тим більше будуть люди на мене зирати ся. Хиба може не так?

— Певно що так, — відповів Каб Матіфу, боввань якого нема на світі. — Отже я мушу їсти в своїм власнім інтересі, Понте Пескаде.

— Таки так, як кажеш, мій ти грубенький любчику, а в моім інтересі є, щоби не їсти.

— А припустім, що нам стане гроший лишн для одного?...

— То собі возьмеш.

— А коли стане для двох?

— То так само возьмеш для себе. Таже ти преці за двох станеш.

— Стану і за чотирох, за шістьох, за

десятьох! — крикнув Геркулес, котрому би дійсно і десять людей не удержало дручка.

Всі сплачі цілого світа, старого і нового, не виймаючи й Капа Матіфу, люблять перехвалювати ся, але то так була правда, що його доси не міг ніхто побороти. Люди розповідали собі на доказ його безмірної сили ось такі два випадки.

Одного вечера в Нім¹⁾ зломив ся був в деревлянім цирку бальок, що піддержував цілий дах. Коли затріщало, то вся публіка страшенно налякала ся, бо сподаючи дах був би всіх убив, або багато людей було би подушило ся, утікаючи з цирку на двір. Але Кап Матіфу станув зараз в пригоді. підпер бальок в тій хвили, коли вже й другі бальки стали понускати, та держав все доги при купі, доки аж всі люди не вийшли з цирку. Відтак і він сам вискочив на двір а за ним дах зараз завалив ся.

Сей випадок показує, яку він мав силу в плечах; другий дає доказ сили його мускулів. Одного дня згедзив ся був бугай на рівнинах Камаргі²⁾, розломив огорожу, в котрій був запертий, і вибіг та покалічив кількоро людей, а коли-б так не був надійшов Кап Матіфу, то був би наробив ще більшого нещастя. Кап Матіфу, станув собі проти бу-

¹⁾ Місто в полудиевій Франції.

²⁾ Камаргою звуть ся мочароваті рівнини межі устями ріки Ронн в полудиевій Франції.

гая і розпер ся добре ногами та чекає. В тій хвилі, коли розлучений звір, спустивши голову в долину, кинув ся на него, зловив він його за роги, скрутив ними і перевернув бугая на землю так, що той лежав горі ногами. Так держав він бугая доти, доки аж той не успокоїв ся і відтак не міг вже нікому нічого зробити.

Можна би навести ще й багато інших примірів його сили та відваги, та вже сих двох вистане. Але Кап Матіфу готов був так само і всюди пожертвувати своє життя, де треба було подати комусь якусь поміч. Словом, був то чоловік як сильний так і щирий та доброго серця. Отже треба було конче, як то вже Поент Пескаде кілька разів казав, щоб Кап Матіфу їв і не стратив свої сили. Поент Пескаде волів для того і смач не їсти, лиш щоби Матіфу не голодував. Але того вечера якось не заносило ся на то, щоби було за що попоїсти.

— Буде пусто — сказав Поент Пескаде, а щоби розвеселити свого товариша почав знову запрошувати людей та робити з себе сміх. Ходив по підвиспеню потрясав ся натягав ся або знов ходив на руках, бо вже йому надоїло було стояти на нсгах та й запримітив, що не так чус голод, коли йому голова звисає в долину. Промавляв трохи по провансальськи, трохи по славянськи, до людей, що то звичайно люблять слухати,

коли де який клавн¹⁾ плете несотворені річи та робить з себе сміх.

— Лиш зайдіть достойні панство! — викрикував Поент Пескаде. — Заплатите аж тогди, коли будете виходити, лиш крейцар від особи!

Але коли люди хотять звідкись виходити, то мусять насамперед туди зайти. Пятеро чи шестеро людей стануло собі було, що правда, перед помальованим полотном, але якось нікому не хотіло ся заходити до буди.

Пескаде показував тоненьким прутиком на звірята, що були намазані на полотні. У него не було, що правда, менажерії, але він хотів лиш сказати, що ті звірята живуть дійсно десь там в Африці та Індії, та що Кап Матіфу мав би їх на одно сніданє, коли-б де вони влізли йому на дорогу. Кап Матіфу бив знов від часу до часу у великий бубен, від котрого ніс ся голос як від якої пушки, коли стрілити з неї.

— Ось, мої панство, гиєна, родом з пригірка Доброї Надії; хитрий і кровожадний звір, перескакує через мури на кладовища та вигрібає²⁾ трупи з гробів і їсть їх!

¹⁾ Клавн (слово англійське) значить то саме, що „придуркуватий“; клавнами називають циркових артистів, що удають придуркуватих.

²⁾ Ярмаркові артисти, та власителі переїздних менажерій плегуть звичайно несотворені річи о всіляких звірятах, подібно, як Пескаде в сій повістн. Нсправдою е н. пр., що гиєна вигрібає трупи (хйба, що вони були

— А ось — показуючи на жовтаву воду з синими цвітами — молодий і цікавий носоріг; йому лише що п'ятнадцять місяців! Він вигодував ся на Суматрі. Коли його везли, то він своїм страшним рогом на носі перебив корабель і мало що не затонив його.

Відтак вдарив прутиком по полотні, де на зеленом місці був намальований людський кістяк, та відозвав ся:

— А то, мої панство, то страшний лев з гір Атлясу! Він живе в самій середині Сагари на горячій піску пустині. Коли велика спека, то він ховає ся в нору, а коли знайде кілька капель води, то зараз купає ся. Для того то й називають його нумідійським львом.

Але всі ті його трудн і заходи нічого не помагали. Поент Пескаде надармо майже вже викричав собі груди. На дармо і Кап Матіфу бив в бубен. Кількох Дальматинців, сильних гірняків, станули нарешті перед велитом Матіфу і почали йому приглядати ся очима знатоків. Поент Пескаде скористав зараз з нагоди і почав їх запрошувати, щоб вони поборолн ся з Капом.

— Заходіть, мої панове, заходіть! Є добра нагода! Користайте з неї! Велика боротьба попід спли! Боротьба на долоні! Аж

би лиш легко присипані піском, а не закопані в землю. А вже зовсім не годна вона перескакувати через мурн, так само, як не годен носоріг зробити діри своїм рогом в кораблі).

плечима треба досягнути ся! Кап Матіфу обіцює кожного кинутти до землі, хто схоче з ним побороти ся. Хто його поборе, дістане в нагороду правдиві бавовняні пеленки! Просимо, панове, зайдіть — додав Поент Пескаде і звернув ся до одного із трох здоровенних парубчаків, а той лиш видивив ся на него.

Але ті три парубки якось не мали охоти пробувати своєї сили з велитом. Поент Пескаде сказав, тогди, що коли вони боять ся то він сам буде з велитом бороти ся. Спробує ся зручність з силою!

— Заходіть, панове! Заходіть! Пресимо близниє! — повтаряв бідний Пескаде заєдно так, що вже аж духу йому не ставало. — Побачите тут, чого-сте ще ніколи не виділи! Поент Пескаде буде бороти ся з Капом Матіфу. Оба близнюки з Провансії! Таки правду, оба близнюки... хоч і в несднаковім віці і не від одної матери!... Ну, або може ми не кодібні до себе? Особливо же я!

Якийсь молодий мущина станув перед будою і слухав аж до кінця всіх тих нісенітниць, що той наплів. Був то молодий мущина, більше як середного росту, котрому що найбільше могло бути двацять і два літ. Його трохи утомлені від праці але приємні черти лица, його поважний вигляд, казали, здогадувати ся, що то мислячий чоловік, котрого може біда учпла розуму. По його великих, чорних очах, по підстриженій бороді,

по виразистих під топеньким вусиком устах, що, відко, мало коли усміхали ся, можна було розізнати в нїм і на тисяч кроків чоловіка з Угорщини, в котрого жилах переважає малярська кров. Він був одітий простенько, але модно, хоч не після найновішої моди. По його поставі не можна було сумнівати ся, що в сїм молодці дозрів вже мущина.

Він слухав, як сказано, безхосенних пісенітниць Поент Пескада. З жалем дивив ся на то, що той вирабляє з себе на підвешенню перед будою. Очевидно мусїв колись і сам багато натерпіти ся, коли не міг дивити ся на чужу нужду.

— То два Французп — подумав він собі — бідакп, що ще нині нічого не заробили.

І зараз прийшло йому на гадку, зробити власною особою платячу нублику. Тоті гроші, що він їх мав заплатити за вступ, не мали бути впречім нічим иншим, лиш укритим дарунком, милостинею — а їх мабуть було дуже їм потреба. Він пустив ся отже до дверей, значить ся, до того кусця полотна, що треба було піднести, щобп зайти до буди.

— Будьте ласкаві, пане, зайдіть ближше — сказав Поент Пескаде — представлене зараз розпочинає ся.

— Та бо я тут, як бачу, сам один — запримітив молодий мущина щирим голосом.

— Мій пане — відповів Поент Пескаде гордо — правдиві артисти не дивлять ся

на то, кілька публіки, але яка вона.

— То позвольте-ж... — відозвав ся молодий муштина і витягнув свою моншонку.

Виймив з неї два рпиські і положив на цинову тарілку, що стояла в кутику на підвищенню.

„Благородне і щире серце” — подумав собі Поент Пескаде, а обернувшись відтак до свого товариша кликнув до него:

— Ходім бороти ся. Капе Матіфу, ходім бороти ся! Нехай отсей пан побачить щось за свої гроші.

Саме тогди, коли сей одинокий гість французької і провансальської арени мав зайти до середини, він кудись побіг. Побачив як-раз ту молоду дівчину з її батьком, що чверть години перед тим стояла коло гусяра. Отсей молодий муштина і та молода дівчина мали, видно, однакові гадки. бо вона дала милостиню циганови, а він знов дав акробатам. Але мабуть не та згідність в гадках застала молодця покинути акробатів і линити гроші, занячені за своє місце, та побічи за дівчиною в тім напрямі, де вона носеред товни щезла йому з очей.

— Папоньку!... Папоньку! — кликав за ним Поент Пескаде. — А гроші! Та-ж ми їх ще собі не заробили! А то що знов!... Куди він так і нігнав ся... Вже й щез?... Чуєте папоньку!

Надармо шукав він своєї „публіки”. Десь йому втекла. Глянув відтак на Капа

Матіфу, котрий так само, як і він, стояв здивований, лиш рот роззявив.

— І то як-раз, коли ми хотіли розпочати! — промовив наконець велит. Пема щастя!

— То зачинаймо мимо того! — відповів Посит Пескаде і зійшов по східнях до ареш.

Оттаким способом, показуючи свої штуки перед порожніми лавками — котрих, мимоходом еказавши, також не було — хотіли вони бодай заробити собі гроші.

Як-раз в отсю пору розтав ся на греблях порту пустий крик. Всі бігли в ту сторону, як до моря, а з кілька сот грудий роздав ся один голос:

„Трабокольо!... Трабокольо!”

Надійшла була хвиля, коли мале судно мали пускати на воду. Така подія розбуджує завжди цікавість публєки і притягає її. Ціла площа і греблі, ще перед хвилею повні людей, зробилсь порожні і все побігло до верфти, з котрої мали спускати судно.

Посит Пескаде і Матіфу зміркували, що під сю пору певно ніхто до них не зайде. А що їх брала охота відшукати того одного чоловіка, котрий мало що вже не зайшов до їх буди, ніпли й собі, не замкнувши навіть буди. Та й на що її замикати? Пішли отже також до верфти.

А верфта була поза грузівським портом на самім кінчику клина, де беріг спадистий

і шкритий піною розбиваючих ся об него филь.

Посит Пескаде і Кан Матіфу, розніхаючи людей ліктями, дістали ся аж до найпершого ряду. Такої глоти, як тут, не дождли вони навіть на своїх бенефісоних представленнях.

Від трабоколя підоймали вже були з його боків неї підпорн і він готовий вже був сунути ся на поду. Якор вже вже, де повипен; треба його було лиш спускати, коли судно сподом всуне ся у воду, а тогди воно спипшлоє би і не попиплоби за далеко. Трабоколю був значений лиш на пятьдесять тон¹⁾, а всеж-такп виглядав на досєть значну масу, від котрої треба було добре забезпечитись і стеречл ся. На позадній палубі станули два робітники верфтоні саме коло позадного машту, на котрім повивала дальматипьєка хоругов, а два другі стояли на переді, щоби зараз спустити якор, коли буде потреба.

Як звичайно при спусканю кораблів на воду, був і трабоколь обернений задпою частно наперед: він держав ся на виманцєнім милом помості ще лиш тим, що під него була підложена гальма. Треба було лиш випити ту гальму, а корабель би тогди су-

¹⁾ Тона або бочка, вага, значить 1000 кильограмів. Кожний корабель мусить бути значений яку вагу може двигнути.

пув ся з гори на долину силою своєї ваготи. Зо шість робітників підбивало це довбськамн підсушені з переду це перед тим під судно кльощи, щоби воно переловсім підняло ся і могло опісля тим певнійши і правильнійше сунути ся у море. Веї а напруженою цікавостю дивили ся на ту роботу і настала була загальна тишина.

В ейї хвили появил ся на закруті пригірка, що застанє Грузівський порт від полудня яхт¹⁾ прогульковий. Був то корабель на 350 тон. Він хотів переплисти попри пригірок, на котрім була верфта, щоби відтак легко заплисти до порту. А що вітер дув з північного сходу, то пер на него з боку так, що він потребував дини плети з вітром, щоби зайти до пристани. Не минуло і десять минут, як корабель мусів звивати вітрила і підходив так скоро, що ріс такн в очах. Щоби заїхати як-раз у сам вхід до порту, мусів той корабель плети попри верфту, з котрої мав спускати ся трабокольо. Його мали тогди пустити, коли-б той яхт поминув дорогу, котрою мав поплисти суццений трабокольо. Колиб так зійшли ся оба кораблі і вдарпли об себе, то певно не було би обійшло ся без великого нещастя на яхті.

¹⁾ Яхт — слово німецького походженн значить „ловн“, — невеликий і легкий корабель, призначеннї первістно до ловів і уживаний найбільше в Данії, Німеччині і Англії.

Робітники перестали вже підбивати клоци довбнями під судно, а той чоловік, що мав витягнути гальму спід судна, дістав наказ, щобн ще зачекав. Розходило ся ще о кілька мінут.

Яхт очевидячки підходив чим раз ближше. Уже було видно, що на нїм лагодять ся спускати якор. Всїх очн звернули ся тепер на то пишше судно, котрого білі вітрила виглядали від падаючого на ннх косо промінн сонця, як бн золоті. Його моряки в левантійській поші, з червонимн фесамн на голові, кермували кораблем, а капітан стояв на своїм місци з заду коло керманнча і видавав приказн спокійним голосом. Яхт станув тепер як раз против верфти.

Нараз поїс ся загальний крик перестраха. Трабокольо почав сунути ся. З якоїсь незваної причинн попустила гальма і корабель рушнв як-раз в тій хвилн, коли яхт був обернений до него боком.

Кораблі мусїли тепер конче ударити один об другого. Не було ані часу, ані способу, щобн до того не допустити. На крик люднї на березї крикнула і собі перепуджена залага на яхті.

Капітан, що задержав свою холоднокровність, велїв наvertати кораблем, але мнмо того була річ майже неможлива, щобн яхт мїг ще вимннути або наvertнути передом в ту сторону, в котру сунув ся трабокольо і тим способом бодай ослабити удар.

Трабоколю сунув ся вдовж рунтовани. Судно сунуло ся і терло сподом так, що вже виходив білий дим спід него, а задня часть хилила ся вже у поду.

Нараз вискочив якийсь чоловік наперед. Він вхопив за ланку, що звисала з корабля з боку. Але надармо зашпав ся він ногами об землю і тягнув ланку до себе, не зважаючи навіть на те, що вона готова потягнути його за собою; не здержить вже корабля. На прагте була недалеко на тім місці стара пунна, врізана в землю, що служила замість пали до привязування суден. В одній хвили обмотав він ланку доoko та тої пунки, а під час коли ланка розвивала ся поволи, той чоловік все ще її придержував, не зважаючи на те, що вона готова ще й його вхопити і роздушити. Так держав він її з надлюдською силою може яких десять секунд.

Ланка урвала ся. Але тих десять секунд вистало. Трабоколю сунув ся на філі заголи і потонув та виниле знову на верх аж далєго на широкім морі. Перелетів попри яхт може на стону далєко від него і гнав даліше, аж якор його зачепив в споді об землю та витягнув ся ланц від него і корабель старув.

Яхт був уратований.

Тим чоловіком, котрому ніхто не міг прийти на поміч, бо все стало ся несподівано і в миг ока, був Кап Матіфу.

— Добре, дуже добре! — крикнув Поент

Песваде: він побіг за товаришем, а той обняв його, але не на те, щоб ним підкидати, як шилкову личи, щоб його обшмавати, як то він любив обшмавати, так що мало костей йому не поломав.

Тепер же підняли ся оклики дригивани зі всіх сторін. Вся толпа тиснула єм до того Геркулеса, котрий був так само скромний, як і той елвач у стародавніх Греків, та не міг того добре зрозуміти, чого тут дріг так дуже одушевляє ся.

В п'ять мінут опісла занежить зліг свій якор в порті; елсгантна лодка підвезла його влаетителя до берега.

Був то муциша високого росту, котрому було пятьдесят літ: волосся його було вже сиве, а борода шнаковата, підстрижена цією звичаю на сході. Бистрі, великі і темні очі, якось дуже рухливі, оживляли його трохи опалене лице, котрого правилий чоловік можна було назвати ще красивим. Але що зараз з самого початку впадало в очі, то була та благородність, ба якась величність, що пробивала ся в цілій його поставі. Його моряцька одіж, темносині ширшавці, такий самий кафтан з жовтими гузиками, чорний пояс, що під кафтаном оперізував білому, його легкий брунатний кашкет з пологва — все то було йому дуже до лиця і видно було що він чоловік добре збудований, по котрім ще старість не слідно.

Скоро той чоловік, по котрім можна було

догадувати ся, що він енергічний і дуже великий богач, вийшов на беріг, пустив ся просто до акробатів, котрих обступили були люди та їх величали.

Всі з великою почесністю розступали ся чужинцями.

Коли підійшов до Капа Матіфу, не витягнув може зараз мошонки, щоби виймати з неї якусь значну заплату, але подав силачеві руку та сказав до него по італійськи:

— Дякую вам, приятелю за то, що ви зробили!

Капови Матіфу аж якось соромно стало від того, що йому віддають без потреби честь за таку дрібницю.

— Бо то таки красно було, таки величаво, Капе Матіфу — почав Поент Пескаде славословити свого товариша на всю губу.

— Ви Французи? — спитав чужинець.

— Ще більше як Французи, бо ми Французи з полудневої Франції.

Чужинцями, коли споглянув на них, очевидно жаль їх зробило ся. Їх нужда за надто пробивала ся їм з лиця; то було зараз по них пізнати. Перед ним стояли очевидно два бідні артисти, з котрих один лише що зробив йому прислугу з нараженем власного життя, бо коли-б трабоколько був вдарив в яхт, то певно це було-би обійшло ся без великого нещастя.

— Зайдіть до мене на корабель! — сказав він до них.

— А коли би, мій князю? — снігав
Поент Пескаде і поклонив ся, як лиш умів
найкрасне.

— Завтра в полудне, о першій годні.

— Отже о першій годні — відповів
Поент Пескаде, а Кап Матіфу кивнув на то
лиш головою, ніби на знак, що годить ся на
то.

Підчас сеї розмови товпа людей не від-
ступала героя сеї події. Була би його такн
на руках занесла, скоро-б лиш його великий
тягар не був відстрапив найсмілівійших і
найдущих. Поент Пескаде, що не пропускав
ніколи ніякої нагоди, задумав скористати з
сего прихильного настрою публики. Коли чу-
жинець, давши ще дружний знак рукою, пі-
шов, по греблі, відозвав ся він своїм кси-
кливим голосом:

— Мої панство! Боротьба Капа Матіфу
з Поентом Пескаде! Просимо лиш близше,
мої панове, просимо близше. Платить ся за-
раз по скінченю представлень... а хто хоче,
то може й наперед заплатити.

Сим разом послухала його запросин зна-
чна часть публики, таке множество, якого
вони ще доси не дожили. Місця доокола аре-
ни було за мало! Многі гості мусіли відхо-
дити! Многим треба було гроші назад вер-
тати!

По кількох кроках в сторону, як на гре-
блю, стрітив ся чужинець з молодою дівчи-
Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа — 8

ною і її батьком, котрі виділи все то, що стало ся.

Молодий мущина, що пустив ся був за ними, держав ся трохи віддалік; старий панок відклонив ся був йому дуже з горда, а чужинець добре то добачив. Побачивши того панка, він аж задрожав, як бп ним щось кинуло, а очп його засвітились, як іскри.

Тимчасом батько молодой дівчини пристушив до него і промовив:

— Чи то ви, пане, завдяки відвазі того акробата уйшли великого нещастя?

— Я, мій пане — відповів чужинець, котрого голос, чи случайно, чи ні, дрожав від якогось непоборимого зворушення.

Звернувшись відтак до того, що його питав, спитав ся і собі:

— Позвольте, мій пане, спитати, з ким маю хвилево честь говорити?

— Сіяс Торонталь, з Дубровника — відповів колишній банкір з Триесту. А чи вільно мені спитати, хто є власителем того яхту прогулькового?

— Доктор Антекірт — відповів чужинець.

Опісля розійшли ся оба ті панове, попрацавшись звичайно, підчас коли з арсени чути було, як там публика илще в долоні і кличе „Славно!” французьким акробатам.

Сего вечера їв вже Кап Матіфу не за себе, а за чотирох, та й ще лишило ся для о-

дного, а його малий товариш, Поент Пескаде, був тим дуже вдоволений.

Доктор Антекірт.

Є люди, котрих слава розходить ся дуже скоро на всі сторони світа, як та чутка, що її передають собі люди.

До таких людей належав і доктор Антекірт, що як-раз прибув до порту в Груджу. Підчас його прїзду стала ся пригода, що була би звернула увагу і на найзвичайнішого подорожного. А він зовсім не належав до звичайних подорожних.

Від кількох вже літ оповідали собі люди в благодатних краях Сходу про доктора Антекірта аж до суеського каналу, в Африці від Суеса аж по-границі Тунісу, над Черво-ним морем, та в арабських сторонах згадувано заєдно його імя яко того чоловіка, що знає ся дуже в науках природничих, казали, що він гностик¹⁾, що талеб²⁾, що чус як трава росте. В біблійних часах були би назвали його Епіфаном³⁾. В краях над Евфратом були би сказали, що він потімок старих магів⁴⁾.

¹⁾ Чоловік, що має таку силу, що все знає, все може розуміти. В другім столітї по Христї називали себе гно-стиками александрийські філософи.

²⁾ Учений.

³⁾ Зявище, дух, що появляє ся в видї живого чо-ловіка.

⁴⁾ Магами звали ся у ствродавних Медів і Персів їх

А що було правдою в його славі, а що ні? Лиш то було неправдою, що йому приписувано якусь надприродну силу, що з него роблено, як із тих стародавніх магів, якогось чарівника. Доктор Антекірт був собі чоловіком, як і кожний инший; правда, що дуже освітаним, що чоловіком праведного і чистого духа, чоловіком, котрий мислив дуже точно, видавав невно свій осуд і був якийсь аж дивно бистроумний; всім тим його прикметам приходили якимсь дивним способом завсїгди в поміч ще й користні обставини. Так одного разу виратував він був людиність одної провінції в глибині Малої Азії від пошести, котру доси всі уважали за заразливу, ліком, який сам придумав. Розуміє ся, що його слава стала вже певною, коли йому удало ся лічене тим ліком.

Але що найбільше ширило його славу, то була тайна, яка окружала його особу. Звідки він взяв ся? Ніхто того не знав. Яка була його минувшість? І того так само ніхто не знав. Ніхто не міг сказати, де і серед яких обставин він жив. Всі лиш то знали, що люди в Малій Азії та у східній Африці убожали сего доктора Антекірта, що там уважали його за дуже здібного лікаря, що слава його чудесного лічення дійшла аж до найзнаменит-

священослужителі, що приносили божкам жертви та ворожили із звїзд, але й були під той час найбільше ученими людьми. Біблія називає їх волхвами.

ших кругів наукових в Європі, та що він так само старанно доглядав найбідніших людей як і богачів та папів сих провінцій. За то в західних краях ніхто не видів його, зід кількох літ, навіть ніхто не знав, де він проживає.

Але хоч доктор Антекірт сам ще доси не випробував був свої штуки лікарської в більших містах Європи, то все-ж таки слава о ній понеслась була і туди. Хоч він приїхав був до Дубровника як простий собі подорожний — як багатий турист, що для власної розривки обїзджає всілякі сторони Середземного моря — то всеж таки всі лиш о ній говорили. Всі дивили ся на його корабель, сподіваючись, що й його самого побачать. Пригода, підчас котрої Кап Матіфу не допустив своєю відвагою до нещастя, причинила ся також немало до загального зацікавлення.

Таким яхтом міг би був повеличати ся не один джентельмен та любитель водної розривки в Америці, в Англії і Франції. Два його прості як свічки, машти, уставлені майже по середині корабля, — через що можна було значно розвісити велике вітрило — довгота передного машту з двома передними вітрилами, остро загнений, сам передний кінчик судна і взагалі ціле його улажене, мусіло надавати йому великої скорости, чи то в погоду, чи в непогоду. Яхт сей міг двигати на собі тристапятьдесять тон, мав широкі

поперечки та ішов досить глибоко, так, що не було обави, щобн він перехилив ся на бік; можна ним було легко кермувати і він ставив досить значний опір вітрам. При сильнім вітрі міг він легко робити на годину тринадцять і пів морської милі.

А так красно, так чистенько було в нім з верха і в середині, що навіть і найвибагливіший мореплавець не міг би був собі щось лішнього бажати. Палуба, зроблена з канадійського сандалового дерева¹⁾, була така біла, що аж світила ся, не було на ній навіть і найменшого сучка; стіни з середини були гладенько вигибльовані, казоти²⁾ та глипки³⁾ були зроблені з теакового дерева⁴⁾, а мідяна окова світила ся на них, як золото. Словом, все на нім було як найкраспе, а цілий корабель був зверху помальований на чорно; лиш по середині був золотий пас, що ішов від заду корабля до переду в округ не-го.

А то треба конче знати, як виглядає той

¹⁾ Сандалове дерево є дуже дороге; його білак (дерево з верхньої частини пня) є біле, а твердяк або ядрівка (дерево із середини) є рожеве і дуже пахуче; Хінці роблять для того з него своїх божків та рожанці і кадять ним в своїх святинях.

²⁾ Вистаючі над глипками круглі ослони.

³⁾ Малі круглі віконця.

⁴⁾ Дерево теак або індійський дуб дає дуже добрий матеріял; кораблі з того дерева держать три рази довше як з котрого будь иншого.

яхт зверху і в середині бо то була плаваюча домівка того загадочного чоловіка, що має бути героєм сеї історії. Того яхту не вільно було нікому оглядати, але оповідач, звісно, має той дар, що видить все другими очима, і може навіть то описувати, чого живими очима не видів.

В кораблі було все уладжене з як найбільшми вигодами. Сальон і кабіни та компата столова були украшені всілякими малюнками і дорогими прикрасами. Тапети, коври і все, що належало до обстави на кораблі, відповідало як найліпше всім вимогам прогулькового яхту. А треба ще й то знати, що не лиш в комнатах капітана і старших офіцерів, але й всюди було все так уладжене, що було і приємне і приносило якийсь користок; навіть в тій кабіні, де містилися всілякі річи, потрібні до домашнього обходу на кораблі, було так все устроєно, щоби срібна та порцелянова посудина не псувала ся та не била ся від хитання ся корабля; так само було також в кухні, де панувала голландська чистота і в челядни, де висіли сітки, на котрих спала служба корабельна, коли на то прийшов час. Служба та складала ся з дваццяти душ; всі були гарно поубирані на лад мальтанських мореплавців, мали короткі штани, чоботи від води, серочки в пасочки, брунатні пояси, червоні феси та моряцькі кітлі, на котрих білими буквами бу-

ло вишите імя корабля і його властителя.

Але до котрого порту властиво належав сей яхт? Де він був записаний в киягу корабельну? В котрім краю над Середземним морем перебував він через зиму? Ніхто не знав на то так само нічого еказати, як і о особі доктора. На веришку мапту повівала зелена хоругов з червоним хреетом; такої фляги не було нігде на цілім світі.

Вееж-таки напери корабельні, котрі доктор Антекірт передав властям портовим, заким ще виішов на беріг, муєли бути в порядку, бо коли ще оієся власти санітарні зревідували корабель, полишили його залозі зовсім повну евободу.

Імя корабля було виписане малими золотими буквами на самій його еередній, але не було сказано, котрий його рідний порт. Корабель називав ся „Саварена.”

Оттакє було то судно прогулькове, котре в ейї порі етало ся предметом загально-го подиву в грузівськїм портї. Поент Пескаде і Кап Матїфу, котрих на другий день дожидав вже на кораблі доктор Антекірт, споглядали на него також з великою цікавостію, лиш були ще трохи більше зворушені як мореплавці в портї. Вони оба, що були родом з побережа Провансії, особливно же Поент Пеекаде, знали ся добре на тій чудовій будові судна. Ще того самого вечера не мали що ліпшого робити і приглядали ся кораблеви.

— Ах! — відзивав ся Кап Матїфу.

— Ох! казав Поент Пескаде.

— Ну, що, Посите Пескаде?

— Та й я то кажу, Капе Матіфу!

Отеї короткі слова оклику зрочили в устах обох сих бідних акробатів більше, як широка бесіда в устах других.

Робота на „Саварені“, яка розпочала ся була, скоро лиш корабель занустив якор, те-нер скінчила ся. Вітрила позивано і вони спочивали на своїх жердях; липви звпсали в порядку, кожда на своїм містї, а полотняний дашок був стигнений. Судно стояло в однім кутку порту, а з того можна було здогадувати ся, що воно постоїть тут певно довший час.

Доктор Антекірт не займав ся сего вечера нічим, лиш ходив собі коло Груза і роздивляв ся по його околиці. Підчас коли Сі-ляс Торонталь з донькою сіли до повоза, що ждав на них на греблі, та поїхали до Дубровника, підчас коли знакомий вже нам молодий муштина, не чекаючи кінця ярмарку, вернув пішки довгою алеєю, ходив доктор Антекірт понад порт і старав ся втихомирити в собі своє зворушенє.

Гружівський порт є один із найбільших вздовж цілого побережа і можна в нім побачити множество суден всїляких народностей. Доктор, вийшовши з міста, пустив ся берегом понад затоку Омбра Фіюме, що тягне ся двацять миль далеко аж до устя малої річчї Омбри, котрої русло є досить глибоке,

щоби по ній навіть судна, що ідуть глибоко у воді, могли допливати майже під гори, звані Властщи. Около дев'ятої години вернув він знову на греблю і чув при тім, як приїхав великий пароплав пакетовий Льюйда, що їздив до Індії: він казав повезти ся на яхт. зайшов до своєї компанії, де світили ся дві лампи, і перебув там аж до рана.

То був такий його звичай, а капітан „Саваренш“ — чоловік за трицять літ, іменем Нарзос — мав приказ по перепикаджати докторови ніколи підчас сих годин його самотної праці.

Та й офіцери і вся залога корабля не знали, більше, як другі люди, хто є той доктор. А всеж-таки були вони йому віддані душею і тілом. Доктор Антекірт не стернів он був хоч би й найменшого розладу на кораблі, але за то був він добрий для всіх. старав ся о всіх, робив дарунки і не жалував гроший. Ледви чи був би знайшов ся який моряк, котрий би був не хотів, щоби його імя було записане в книжці службовій „Саваренш.“ Ніколи не потреба було давати якоїсь нагани, ніколи визначувати якусь кару або когось відправляти зі служби. Залюга сего яхту то була одна велика родина.

Коли доктор вернув на корабель, пороблено всі приготування на ніч. Позасвічувано ліхтарні на переді і по заді корабля, розставлено варту і все замовкло.

Доктор Антекірт сів собі на софці, що стояла в однім куті комнати. На столі лежало кілька газет, котрі кунив йому слуга в Груджу. Доктор перчитав їх бігцем; помічав великі статі, бо волів читати повнішки, вісти о кораблях та відомості з товариського життя виєнних кругів. Аж взяла його дрімота. Около однієїцієї годни він розібрав ся без помочи слуги і положив ся спати, але якось довго не міг заснути.

Коли-б так хтось міг був вглянути в його думи і знати що він собі думав, то був би може здивував ся, які гадки ходили йому по голові:

— Хто би то міг бути той молодий муциніз, що кланяв ся Сілясви Торонталеви на греблі в Груджу?

На другий день рано около осьмої годни виїшов доктор Антекірт на палубу. Здавало ся, що день буде красний. Сонце освічало вже вершки гір, що виділи ся в глибині заліву. Тінь в порті почала щезати і ніби десь втікала по філях. „Саварепа” красувала ся тепер в повнім світлі сонця.

Капітан Нарзос приступив до доктора, щобн вислухати його приказів, які він видав йому кількома словами, привитавшись з ним сердечно.

Пізійше відплила лодка з чотирма людьми і причалила до берега, щобн забрати звідтам на корабель Поента Пескаде і

Капа Матіфу, котрі цієли умови мали там прийти під ту пору.

Був то важний, торжественний день в житю сих кочуючих, чесних молодців, котрих судьба кинула так далеко від їх рідного краю від Провансії за котрою вони тужили.

Оба чекали вже на березі. Скинули з себе свою акробатську пошу а перебрали ся в шингу, що правда, вже перепопену, але чистеньку одіж. Не могли так само як і вчера надивувати ся тому яхтові. Кап Матіфу і Поент Пескаде не лиш що повечеряли, вечером, але вже й поснідали пині. Допустили ся страшенної розтрати, котра поясняє ся тим, що вони мали вчера аж сорок і два ринських доходу. Але не важили ся розпустити всіх гропий. Поент Пескаде був розважний і оглядний; мали жити то бодай десять днів.

— А то все твоя в тім заслуга, Капе Матіфу!

— Бодай так. Пескаде!

— А вже-ж нічня, лиш твоя, бо ти великий чоловік!

— Добре, добре, пехай і так буде! — вітшовів велит.

Лодка з корабля „Саварені” почала пла до берега. Керманти підняв ся, приложив руку до шапки і сказав, що стоїть до розпорядимости „панів”.

— Панів? — відозвав ся Поент Пескаде. — Яких панів?

— Та до вашої розпорядливості. Доктор Антекірт чекає на вас, панове, на кораблі.

— Добре. Отже ми тепер вже „панове”

— сказав Поент Пескаде.

Кап Матіфу витріщив ще більші очі і заклопотаний крутив кателюхом в руці.

— Будьте-ж ласкаві, панове, сідайте до лодки! — сказав керманіч.

— Ідемо вже, ідемо! — відповів Поент Пескаде, махиючи рукою, як справдішній вже пан.

За хвилюк сиділи вже оба на чорній дерзі з червоними бергоми, котру розстелено на лавочці, а керманіч сів собі поза ними.

Під вагою велика пішла була лодка глибоко у воду, так, що виставала може лиш на чотири або п'ять цалів понад воду; треба було задіймати й кінці дерги, щоб не замочили ся. Керманіч дав свиставкою знак до відїзду, а чотири весла стали рівночасно гребти воду. Лодка стрілою посунулась до Саварени”.

Обом бідакам зробило ся якось маркотно, аж ніби чогось стало їм лячно. Двом акробатам віддають таку честь! Кап Матіфу навіть не важив ся рушитись. Поент Пескаде мимо того, що аж не знав, що з ним діє ся, не міг таки здержатись від сміху, котрий проявив ся був на його інтелігентнім лиці. Лодка обїхала корабель з заду і причалила до

него з боку, з почесної сторони. Оба приятелі вилізли відтак на корабель по драбині із шнурів, котрої щєблї аж угинали ся під Капом Матіфу. Їх завели зараз перед доктора Антекірта, що сидів на позадній палубі.

По дружнім привитаню і по деяких емоціях посідали собі нзконець Кап Матіфу і Поент Пескаде на стільці. Доктор споглядав на них через хвилю мовчки. Його холодний погляд і красне лице зробило на них вражінє. А хоч на його лиці не видко було усміху, то річ певна, що він в душі усміхав ся.

— Мої приятелі, — відозвав ся він по довшій хвили — ви вибавили мене і цілу мою залогу вчєра від великого нещастя. Я хотів вам за то нині ще раз зложити подяку і ддятого запросив вас до себе.

— Панє доктор, — відповів Поент Пескаде, що став вже був знову трохи сміливійший, — ви дуже ласкаві. Нєма за що дякувати. Мій товариш зробив лиш то, що на його місци зробив би кождий инший, коби лиш мав таку сплу, як він. Або що, може не правда, Капє Матіфу?

Велит кивнув на то головою, нібп на знак, що він такої самої думки.

— Може бути сказав на то доктор — але не у кождого така сила, як у него: ваш товариш міг був заложити своєм житєм і ддятого я винен йому подяку.

— Та бо, пане доктор, ви засоромляєте мого товариша — відповів Поент Пескаде — він вже аж почервонів ся; у него багато крови, а то для него небезпечно, коли йому кров вдарить до голови...

— Ну, добре, мої приятелі. я вже виджу, що ви не любите компліментів, отже й не буду їх вам говорити. Але що кожда прислуга...

— Пане доктор, вибачте, що вам перебиваю, але я тої гадки, що кожде добре діло має вже само в собі заплату; так бодай стоїть втих книжках, що то пишуть про моральність. Ми вже маємо достаточну заплату.

— Вже маєте? А яку? — спитав доктор, побоюючись, чи може вже хтось його часом не випередив.

— А вже-ж, що маємо. По вчорашній надзвичайній пробі сили нашого Геркулеса, хотіла публіка видіти ще й другі його артистичні здібности. До напої буди зійшло ся множество людей. Кап Матіфу кинув кількох дужих гірняків та найсильніших двигарів з Груза в пісок і ми мали тому величезний заробок.

— Аж величезний?

— А так... В цілій напій обізці акробатичній ми ще такого величезного зарібку не мали.

— Ну, преці, кількож було того величезного зарібку?

— Сорок і два ринських!

— Не може бути!... Я того не знав — відповів доктор Антекірт, посмішкуючись не в злім наміренню. Коби я був сподівав, що ви даєте представлене, то я був би дуже радо також пішов подивити ся. А всеж-таки позвольте, що я вам заплачу за своє місце.

— Нині вечером, пане доктор, нині вечером, коли схочете зробити нам честь і подивити ся на наші штуки.

Кап Матіфу склонив ся чемно і лиш рушав плечима, котрі — як казав Поент Пескаде, розповідаючи, що то було можна вечером у них побачити — ще ніколи це докторкнули ся землі.

Доктор Антекірт зміркував, що годі буде наклонити акробатів, щобн вони прийняли від него яку заплату грішми. Постановив отже поступати инакше. Але вже й уложив собі був плян ще таки вчорашного дня. Ще того самого вечера розпитував ся він про акробатів і довідав ся, що то люди чесні, на котрих можна спустити ся.

— Як ви називаєте ся? — спитав він.

— Я лиш знаю, що мене звети. Псентом Пескаде. — пане доктор.

— А вам як на імя?

— Матіфу.

— Кап Матіфу — додав Поент Пескаде, він вимовив з неаби якою гордостю повне імя, що на всіх аренах полудневої Франції мало добру славу.

— Преці то лиш прибрані імена! — за-
примітив доктор Антекірт.

— Не маємо інших — відповів Поент
Пескаде, а коли може й були якісь інші, то
вони нам десь погубили ся по дорозі з подер-
тих кишень.

— А... ваші родичі?

— Родичі, пане доктор? Ми такого до-
статку собі не дозволяємо. Колись, коли роз-
богатіємо, то може і знайдуть ся які, що схо-
жуть взяти по нас спадщину.

— Але ви Французи? З котрих сторін?

— З Провансії — відповів Поент Пе-
скаде гордо — отже ми подвійні Французи.

— Ви, Поенте Пескаде, як видко завсі-
гди веселі!

— Моє званє того вимагає. Погадайте
собі, пане доктор, такого весельчака, що
стояв би на сцені та пустив уха по собі. За
одну годину посипалось би йому більше яб-
лок в голову, як би він міг через ціле своє
житє зісти. Я завсігди веселій, бо так му-
сить бути.

— А Кап Матіфу?

— О, Кап Матіфу поважний, статочний,
більше зам в собі — сказав Поент Пескаде
— і став приплекувати свого товариша, як
того коня, котрого хотів би попестити. Він
при своїй роботі мусить бути поважний. Ко-
ли хтось підкидує пятьдесяти фунтами, як
пилкою, то мусить бути дуже поважний. Ко-
ли хто бере ся, то бере ся завсігди... навіть

з нуждою. А вона таки не кинула ще ним до землі.

Доктор Антекірт слухав з цікавостю бесіди сего лепського чоловіка, що гірко бідував на світі, але мимо того не нарікав на свою долю. Він виміркував по нїм, що хоч в нїм і чесна та щира душа, але й не мало в нїм хитрости, та подумав собі, щоби то могло було бути з такого чоловіка, коли-б судьба не була поскупила йому средств від самого початку житя.

А куди-ж підете звідси? — спитав він дальше.

— Куди нас очи доведуть. Очи те ще таки часами найліпшим проводирем, і взагалі знають добре дорогу. Лиш в отсїм мабуть біда, що вони нас сим разом за далеко завели від нашої вітчизни. Ми повинні були насамперед їх спитати, куди вони нас несуть.

Доктор Антекірт дивив ся через хвильку на них обох а відтак відозвав ся знову:

— Ну, що-ж би для вас зробити?

— Нічого, пане доктор — відповів Поент Пескаде, — зовсім нічого!

— Може маєте охоту вертати назад в рідні сторони до Провансії?

Акробатам аж очи засвітили ся.

— Я би вас аж туди завіз.

— То було би знаменито! — сказав Поент Пескаде, а відтак обернув ся до свого товариша і спитав його:

— А ти що на то, Кане Матіфу, чи ти би хотів вернути?

— Чому би ні... коли-б і ти вертав зі мною.

— Але що ми там будемо робити? З чого будемо там жити?

Кап Матіфу потер ся рукою по чолі, як звичайно, коли настали якісь трудні хвили в його життю.

— Будемо... будемо.. муркотів він щось.

— І ти не знаєш... і я так само не знаю... Але нічого не вадить. Будемо в ріднім краю. Чи то буває де таке на світі, пане доктор, щоби такі два бідаки, як ми, мали одну вітчину, щоби такі два пройшли світи, що не мають навіть родичів, десь породили ся? Я то вже від давна над тим думаю і не можу того ніяк збагнути.

— А може схочете стати у мене на службу? — спитав доктор Антекірт.

На таке несподіване предложенє Поент Пескаде аж схопив ся, а Кап Матіфу лиш видивив ся на него і не знав, чи й собі встати чи ні.

— У вас на службу стати, пане доктор? — промовив нарештє Поент Пескаде. Та що вам з нас прийде? Ми нічого більше не знаємо, лиш їздити та показувати свою силу і зручність. Коли вас то може забавляти під час вашої подорожи, або може у вашім краю то...

— Послухайте, що вам скажу — перебив йому доктор Антекірт; — мені треба відважних, щирих і зручних людей, що могли би мені перевести мої пляни. Вас нічо не вяже, не тягне до вітчизни. Скажіть, пристанете до мене?

— Але коли ви переведете свої пляни... — сказав на то Поент Пескаде.

— То й тогди не потребуєте мене покидати, коли вам буде у мене добре — відновив доктор. — Зістанете у мене на кораблі. Або от що! Будете учити мою залогу, як робити переверти у воздуху. Коли-ж захочете вернути до своєї вітчизни, то й то буде вам вільно, а й тогди будете мати достаточне забезпеченє на будучність.

— Пале доктор! — сказав на то Поент Пескаде — ваше предложенє чей не виходить на то, щоби ми у вас дармували? Ми би на то не попстали, щоби вам не здали ся до ніякої роботи!

— Будете мати таку роботу, що будете вловлені з неї.

— То вже добре знати, пане доктор!

— Що-ж на то скажете?

— Може одно. Нас тут двох перед вами. Кап Матіфв і я. Ми оба з одного краю і були би певно також з одної родини, коли-б ми яку мали. Ми як два рідні брати. Кап Матіфв не міг би жити без Поента Пескаде, а Поент Пескаде без Капа Матіфв. Погадайте собі лиця тих сіямських близнюків; не можна їх

було розділити, бо один без другого був би загинув. Коротко сказавши, ми також Сіймці. Ми дуже любимо ся, пане доктор!

І Поент Пескаде витягнув руку до Капа Матіфу, а той приложив собі її до грудий і пестив ся з нею, як мала дитина.

— О тім нема й бесіди, щоби вас розлучати, мої приятелі; я вже то добре виджу, що ви би ніяк не розлучили ся.

— Коли так. то діло було би вже покінчене, коли-б..

— Коли-б що?

— Коли-б Кап Матіфу на то пристає.

— Кажі, що пристаєш, Поенте Пескаде, то скажеш вже й за мене.

— Отже добре, то діло вже полагоджене — відповів доктор — а певно не пожалуєте того. Від нині вже не будете працювати.

— Ого! пане доктор! майте ся на бачности! — відозвав ся Поент Пескаде. — Берете більший тягар на себе, як вам то навіть може здає ся.

— А то чому?

— Бо то вас буде дорого конитувати, особливо той Кап Матіфу. Мій Кап Матіфу їсть споро, а ви чей не схочете, щоби йому у вашій службі сил прибувало.

— Нехай йому про мене і вдвоє прибуде.

— То він вас тогди цілком зруйнує, пане доктор!

— Мене ніхто в світі не зруйнує. Поєнте Пескаде.

— Але бо їсть два, а може й три рази на день...

— А хоч би й п'ять. ність і сім разів, скоро лиш йому захоче ся — відновів доктор Антекірт сміючись. У мене для кожного стіл накритий.

— Чусш, Кане? — відозвав ся Поєнт Пескаде урадований. — Будеш їсти, кільки тобі захоче ся.

— Та й ви також, Поєнте Пескаде.

— О, я то лиш як за того воробця. Але чи ми часто, пане доктор, будемо пускати ся на море, коли вільно вас спитати?

— Дуже часто. У мене тепер на всіх кінцях Середземного моря певно роботи. Недужі, котрих я лічу, то майже на всіх побережжах. Я виконую практику лікарську на спосіб міжнародний. Коли якийсь недужий, що в Танжері¹⁾ або на Баларах²⁾, зве мене, підчас коли я в Суєсі, хіба-ж мені не їхати до него? Як лікар у великім місті бігає з одного передмістя на друге, так їду я з Гібральтару на грецькі острови, з Адрії до заліву Ліонського, а з Йонського моря³⁾ до

¹⁾ Місто в північній Африці над проливом гібральтарським, напротив Іспанії.

²⁾Балеарамн називають ся три острови в Середземнім морі, належачі до Іспанії і недалеко на сході від неї; найбільший з тих островів Мальорка (столиця: місто Пальма), відтак Менорка і Кабрера (незамешкала;

заливу Габес^{*)}). У мене є ще й інші, десять разів скоріший судна, як отсей яхт, а ви будете зі мною найчастійше їздити.

— То дуже добре, пане доктор — сказав на то Посит Пескаде затираючи собі руки.

— Але чи ви не боїтеся іти на море? — спитав доктор.

— Ми би боялися іти на море? Ми діти Провансїї! Ще хлопцями, бувало, пускалися ми човном по ріці. Де ж там! Ми не боїмося моря, ані морської хвороби, бо ми увікла ходили головою в долину а до гори по гами. Коли-б панове і панї, що мають пускати ся на море, лиш два місяці так собі походили, як ми, то не потребували би підчас їзди кораблем так йойкати та стогнати. Просимо панове і панї! Лиш спробуйте і вступіть до нашого товариства!

І Пескаде став так весело викрикувати

повча кіз і кріликів). Недалеко від Балеарів острови Пітнузи (соснові острови): Ібіца і Форментера (пшеничний остров).

^{*)} Море Йонське, часть моря Середземного, на захід від грецького побережа, сполучає ся з Адрійським морем противом отрантським; тут острови звані йонськими: Корфу, Леквас (або Санта Мавра), Ітака, Кефальонїя і Занте.

^{*)} Габес, місто на східнім побережжю Тунїсу в Африці, а від него і назва заливу. Одного часу був пляш перекопати звідси канал від моря через озера (по арабськи „шоґ“) Джерід, Парса і Мельрір аж в глибину пустинї Сагарї і залити ту пустиню водою.

на давній лад, як коли-б то він все що стояв на підвищеному перед своєю будою.

— Славно, Поенте Пескаде! — сказав доктор. — Я вже віджу, що ми дуже добре погодимо ся з собою, лиш дивить ся, щоб ми не стратили своєї веселости. Смійте ся і веселіть ся та співайте, вілько хочете. Будучність може бути так сумна, що ваша веселість тогди придасть ся.

Сказавши то, доктор Антекірт став я-кось дуже поважним. Пескаде, що добре дивив ся на него, зміркував, що сей чоловік мусів колись в своїм життю зазнати великого горя, а може бути, що й він колись такого горя зазнав. Він відозвав ся диятого чим скорше:

— Пане доктор, ми тепер віддамо ся вам душею і тілом.

— А від нині можете вже розгоснодарувати ся в своїх кабінах. Я мабуть лишу ся ще на кілька днів в Груджу і Дубровнику; але то буде добре, коли ви вже тепер привикнете жити на „Саварені“.

— Будемо жити на ній аж до тої хвилі, доки не заведе те нас до свого краю — додав Поент Пескаде.

— Я не маю вітчини, а радше сказавши маю лиш таку, яку сам собі сотворив, маю край, що є моїм, а коли схочете, то він буде і ваш.

— Ходім же, Кап Матіфу! — відозвав ся Поент Пескаде — будемо продавати нашу

мастки. Лиш не бій ся; ми нікому нічого повинні, то й не заминуть нас до Іванової хати.

Оба приятелі роззирацали ся з доктором Антекіртом та сіли на лодку, котра вже на них чекала, і поплили від греблі під Грузжем.

До двох годин списали вже всі свої участки і відпродали одному товаришеви всі дручки, на котрих розинало ся цюлото, коли треба було ставити буду, помальоване цюлото та великий і малий бубен — от і ціле їх майно. На то не треба було багато часу, не треба було великого труду, але також і не утисали ся під тигаром тих кілька рипських, якими обібрали ся із тої продажі.

Але Поент Пескаде упер ся був на то, щоби він взяв собі на памятку із свого життя акробатського свій одиг, в який перебрив ся за весельчака і свою сопілку, а Кап Матіфу, щоби взяв собі свою буду і також одиг сплеча. Їм було би жаль розстатт ся з тими інструментами та з тими світячими лахами, в котрих нажили собі тільки слави. Сі річч зложили вони на самім споді одної однісенької скринки, що скривала всі їх дорогоцінності, всю одіж, все добро і всі мастки.

Під вечер вернули Поент Пескаде і Кап Матіфу знову на „Саварену.” Велика кабіна в передній часті корабля вже була для них приготовлена і вигідно уладжена; було в ній все, „чого треба до писаня” — як сказав веселий Пескаде.

Залога, котру вони випратували від стра-

ниного пендастя, повитала нових товаришів дуже сердечно. Поент Пескаде і Кап Матіфу переконали ся зараз, що в виду корабельної кухні нема чого жалувати за пронавишми кухними провансальськими ареш.

— А видни. Капе Матіфу — казав Поент Пескаде допиваючи чарку вина з Асті¹⁾) там чоловік дійде до чогось, коли жие чесно. Треба чесно жити!

Кап Матіфу лиш кивнув на то головою, бо не міг промовити, позаяк заткав був собі рот спорим куснем печеної шинки, що зараз разом з двома вареними яйцями щезла в його горлі.

— Слухай, Капе, який би то мусіє бути наш заробок, коли ти так заїдаєш? — спитав Поент Пескаде.

Вдовиця Стефана Баторого.

Не лиш по Дубровнику, але й по цілій Далматії пішла чутка про приїзд доктора Антекірта. Газети, скоро лиш подали першу звістку про приїзд яхту до Тружа, кинулись зараз з цілою захляаністю на сю добичу, котра обіщувала подати їм багато цікавих новинок. Властитель „Саварени” не міг отже уйти тої почеси, але й тої недогідности, яку приносить з собою слава. Ніхто о нім не говорив, лиш о нім; ба, стали собі розпові-

¹⁾ Місто в північній Італії, в провінції Алессандрія.

дати про него навіть справдішні байки. Ніхто не знав, хто він, звідки він приїхав і куди їде, а то ще більше викликавало в людях цікавість. Але коли люди не знають нічого, то можуть тогди Бог знає чого здогадувати ся, а з того має хосен той, хто найбільше відумус і ніби то все найліпше знає.

Новинарці газетярські хочачи вдоволити бажанню своїх читачів, пігнали ся чим скорше до Гружа, а декотрі з них явили ся навіть і на яхті, але не побачили того чоловіка, о котрім безустанно всі говорили. Залога дістала зовсім простий приказ казати, що доктор не приймає нікого у себе. Та й відповіді капітана Нарзоса на всі питання навідуючих ся були завжди одні і ті самі:

— Звідки приїхав пан доктор?

— Звідки йому сподобало ся?

— А куди поїде?

— Куди йому сподобас ся.

— А хто-ж він?

— Ніхто не знає, може й він сам не знає більше, як ті, що довідують ся про него.

Ото був би добрий спосіб заєпокоїти цікавість читачів, подаючи лиш отей короткі відповіді! Та годі було так зробити, а з того вийшло, що настали всілякі відумки. Доктор Антекірт знав вже наперед, чого від него хотіли. Йому було все одно що про него будуть шквати тоті довгоязикі. Одні казали, що він ватажок морських розбійників; другі здогадували ся, що він король якоїсь великої а-

фриканської держави, котрий їздить потайком, щоби пізнати світ і людей. Ще інші говорили, що він прогнаний політик або ворохобник, що мусів втікати із своєю краю, а тепер їздить по світі, як філософ і учений. Ті знов, що признавали йому титул доктора, також всіляко говорили: одні казали, що він знаменитий лікар, котрий може ще тогди вилікувати якогось недужого, коли вже йому нічо не помагає, другі знов доказували, що він простий шарлятан^{*)}, котрий, коли-б його добре приперти, не виказав би ся навіть патентом на лікаря.

Доктори медицини в Дубровнику та Грузю ледви чи могли би були заізвиати доктора Антекірта за то, що він неправно виконує практику лікарську, бо він дуже осторожний, а хоч хтось і просив його о якусь пораду, то він виходив звичайно потайком.

Властитель „Саварени” навіть не наймив був собі якогось помешканя на час свого тут перебуваня; навіть не заїхав до якогось готелю. В перших двох днях свого побуту в Грузю не пускав ся дальше, як лиш під Дубровник. Ходив лиш на дальші проходи в околиці, а раз чи два рази ходив з ним також Поент Пескаде, котрого природна інтелігенція була докторови сподобала ся.

*) Шарлятан (слово французьке) означає чоловіка, що багато говорить, удає ученого, лікаря, або якогось знатока та дурить людий непридатними до нічого ліками або радами; шарлятан по нашому — дурисвіт.

Підчас коли він сам і не показував ся до Дубровника, то за то пішов туди одного дня Поент Поскаде. Молодий проворний мущина, доставши довірочне припоручене розвідати дещо в місті, коли вернув назад, то відповідав на питання доктора:

— Отже він мешкає на Страдоне.

— Так є, пане доктор, при найкрасшій вулиці в місті. Він мешкає в дворі недалеко площі, де стоїть стара палата дожів¹⁾, що то її показують чужинцям, в пишнім дворі, зі службою і повозами. Жне собі як справдішній міліоновий пан.

— А тамтой другий?

— Тамтой другий, чи радше тамті другі? — відповів Поент Пескаде. Вони мешкають також втій часті міста, але в хаті, що стоїть собі, як би на самоті, на горбі, в крутій та вузонькій вуличці — треба іти по ній таки на правду, як не сходах — з тої вулички заходить ся до їх хати.

— А хата яка?

— Мала і низька, виглядає зверху і в середині бідненько, але мені видить ся, що там дуже чисто. Зараз пізнати, що там живуть бідні, але якісь горді люди.

— А пані?

— Я її не видів, але кажуть, що її май-

¹⁾ Дожа (слова італійське — значить князь) називав ся у Венеції, Генові і Дубровнику вибраний президент републики, маючий майже монархічну власть.

же ніколи не видко на Марінели—а Марінеля, то бачите, так називає ся тота вулиця.

— А її син?

— Я його видів, пане доктор, як-раз коли вертав до своєї матери.

— А яке-ж вражінє зробив він на тебе?

— Мені здавало ся, що він ніби чогось зажурений, майже як би чогось неспокійний. Можна би сказати, що той молодець вже богато натерпів ся. Можна то зараз по нім пізнати.

— А ти, Поенте Пескаде, також немало натерпів ся, а преці по тобі не можна того пізнати.

— Терпіти на души а на тілі, то не все одно, пане доктор. Тому то я й умів укрити то, що мене боліло, та ще й притім сміяв ся до того.

Доктор говорив же Поентови Пескаде так просто „ти”, бо Пескаде уважав то собі за ласку, та й Кап Матіфу мав пезадовго доступити тої ласки, але він занадто прг своїй величині гуглядав поважно, як би йому так скоро можна тикати.

Вислухавши такого справозданя Поента Пескаде, перестав вже був доктор Антекірт ходити на проходи під Груж. Здавало ся, як коли-б вижидає якоїсь події, котрої не хотів прискорити своєм появленєм ся з Дубровнику, де і без того вже знали, що він приїхав на „аварені”. Сидів отже на кораблі, аж стала ся та подія, котрої він вижидав.

Для 29 мая, о одинайцятій годні, приказав доктор спустити свою лодку на воду, оглянувши перед тим дальновидом добре всі береги порту; сів на лодку і казав підвезти себе до греблі, де, видко, чекав на него якийсь чоловік.

— То він, таки то він сам — подумав собі доктор. — Пізнаю його, хоч і як дуже він змінив ся.

Той чоловік, то був старенький, згорблений дідусь, хоч йому було лише сімдесят літ. Біле, як молоко волосе покривало його подавшу ся трохи наперед голову. На його лиці видко було якийсь поважний смуток, а потахлі очі ледви ще додавали йому якогось життя; видко було по них, що нераз мусіли плакати. Стояв на березі і не рупав ся, а заєдно лиш снюглядав на лодку, відколи вона відчалила була від яхту.

Доктор удав умисно, що не видить і не пізнає дідуса. Навіть ніби й не звертав на то уваги, що він там стоїть. Але ледви поступив ся кілька кроків, як вже приступив до него старий дідусь та здоймивши шапку з голови, спитав:

— Чи то ви, паноньку, той доктор Антекірт?

— Так називаю ся — відповів доктор і дивив ся на бідного чоловіка, котрий навіть і не рушив повіками, коли він на него дивив ся. А відтак спитав:

— А хто-ж ви, мій друже, та чого вам до мене?

— Мені на імя Борик — відповів дідусь — а я служу у пані Баторової. Моя пані хотіла би з вами поговорити та просить, щоби ви пазначили пору...

— Пані Баторова? — повторив доктор. — Чи то не вдовиця по тім Мадярі, що то пожив смерти за свій патріотизм?

— Тота сама. Хоч ви й не виділи ще ніколи пані Баторової, то ви її мабуть добре будете знати коли ви доктор Антекірт.

Доктор слухав уважно слів старого слуги, що стояв перед ним спустивши очи в долину. Розважав, чи може поза тими словами не криють ся якісь інші гадки. А далі й спитав:

— А чого-ж вашій пани потреба від мене?

— З причини, котрі ви пане доктор мабуть знаєте, хотіла би пані поговорити з вами.

— Скажіть, що я зайду до неї.

— Коли вона воліла би зайти до вас на корабель.

— А то длячого?

— Вона хотіла би, щоби її розмова з вами була в тайні.

— В тайні? А то чому?

— Через її сина. Петро не сміє знати, що ви були у пані Баторової.

Та відповідь видала ся докторови якось

дивною; але перед Бориком не дав того пізнати по собі.

— Я волію таки сам зайти до пані Баторової — відповів він в голос. А чи міг би я прийти тогди, коли її сина не буде дома?

— Можете прийти, пане доктор, коли вам ла ласка, але не скорше, аж завтра. Петро відїзжає нині вечером до Задару і верне аж за кілька днів.

— А чим же Петро Баторий займає ся?

— Він техніком, але не міг доси знайти собі посади. Оттак бачите! мати і син жили в тяжкій нужді.

— В тяжкій нужді! — впрвалось до докторови з уст. То пані Баторова не має з нізвідки ніякої помочі?

Він замовк, а дідусь лиш згорбив ся ще більше і важко зітхнув.

— Не можу вам нічого більше сказати. пане доктор; пані Баторова, коли побачить ся з вами певно вам все розповість, що вам потреба знати.

Доктор лиш на силу здержав ся, щоби не дати пізнати по собі свого зворушеня.

— А де-ж мешкає пані Баторова? — спитав він відтак.

— В Дубровнику, в части міста, що зве ся Страдоне, при вул. Марінелля, ч. 17.

— А чи можна буде поговорити з панею Баторовою завтра в полудне межі першою а другою годиною?

Незвичайні Пригоди Матія Сандорфа — 9

— Можна, пане доктор, я сам занеду вас до неї.

— То скажіть же пані Баторовій, що може сподівати ся мене завтра о тім же часі.

— Дякую вам в її імені — відповів дідусь, а по хвили, подумавшиє ще чогось додав:

— Можете здогадувати ся, пане доктор, що розходить ся о якусь прислугу для пані Баторової.

— Яка-ж би то була прислуга — спитав доктор живо.

— Не можу сказати — відповів Борик, а відтак поклонив ся і пішов гостинцем, що веде з Груза до Дубровника.

Последні слова старого слуги зробили очевидно вражіє на доктора. Він постояв ще на березі і дивив ся за відходячим Бориком. Вернувши на корабель дав вип Поєнтови Пескаде і Капови Матіфу відпустку, а сам замкнув ся в своїй комнаті, бо хотів там пересидіти в спокою прочу часть дня.

Поєнт Пескаде і Кап Матіфу використали свою відпустку, справді так, як ті, що живуть із своїх капітанів. Не могли таки вшитримати, щоби не зайти хоч до кількох буд на ярмарку. Поєнт Пескаде мав таки охоту показати якомусь клявнові, що він незручний і не уміє людей забавити. Капа Матіфу аж пальной свербіли, так би був пішов побороти ся. Але оба ще завчасу пригадали собі, що

вопи налезати вже до залогн „Санаренч” отже дини динили ся та й не жалували плескати в долоні, коли їм що сподобалось.

На другий день, як доходила вже як-раз дванайцята година, казав ся доктор повезти на беріг. Відославши назад свою лодку, пустиши ся він до Дубровника доггою на два кільметри д доггою, що іде горбом попри сільські хати і обсаджена тїнистими деревами.

Алея не була ще в сю пору так оживлена, як буває звичайно в кілька годни пізїїше, коли то по нїй їздять повози, та ходить множество людей або їздить верхом.

Доктор, роздумуючи о маючїй наступити незадовго стрїчи з пансю Баторового, пустив ся бічною дорїжкою і незадовго станув коло Борго-Пїле, скалистої стїни, що стоїть поза трома кріностиними валами міста. Брама від випаду стояла отвором, а дорога вела під ті три вали аж до середини міста.

Та Страдоне то дуже красно вибрукована улица, що тягне ся від Борго-Пїле аж до передмістя Пльочче, ажже через ціле місто. Вона стає ширша при сподї одного горба, де півколесом піднимає ся цілий ряд домів. На її кінци є стара палата дожів, красний будинок з пятайцятото столїтя, з подвірем в серединї і прїсїнком на стовпах вестлю ренессансовім та з каблуковими вікнами. Орункі стонни пригадують часи, коли процвітала тосканська архітектура.

Доктор не потребував так далеко іти. Улиця Марінеля, про котру Борик день перед тим згадував, іде в половині вулиці Страдоне на ліво. Він ішов поволійше, коли кинув оком по палаті, збудованій з граніту, котрої богата фасада і бічні будинки стояли на скіс від него по правім боці. Через отверту браму від подвіря видко було пирину, панську кариту, запряжену красними кіньми, а на ній сидів візник і ще другий слуга; карита стояла при вході до палати, заслоненім елегантною верандою.

Як-раз вийшов з палати якийсь пан, та сів до карити; коні сїпнули і пігнули вулицею, і брама за ними замкнула ся.

Був то той сам пан, що три дни тому назад зачепив був доктора Антекірта на березі в Гружу, колишній банкір з Триєсту, Сіяс Торонталь.

Доктор не хотів з ним стрітити ся і для того чим скорше уступив ся на бік, але аж тогди пустив ся дальше, коли віз, що котив ся скоро, щез десь на кінній вулиці.

— Отже оба в тім самім місті — сказав він сам до себе; — не моя в тім вина, так, видко, случай вже хотів.

Вулиці, що ведуть від Страдоне на ліво, є вузенькі, заулковаті, і зле бруковані та виглядають бідно. Представте собі велику ріку, до котрої з одного боку вливають ся лині малі потоки, що в них вода лині тогди, коли дощ. Доми тут піднимають ся один по-

над другий, як коли-б лізли в гору, бо їм воздуха не стає; дивлять ся собі око в око, коли можна назвати очима ті вікна, що у них з переду або по на дахах. Так ідуть ті домн аж під гору, де на вершку стоять форти Мінчето і Сан Льоренцо. Возом годі сюди переїхати. Підчас дощу роблять ся із снх вулиць справдїшні потоки. Але й в иншій порі то з них лиш пїби якісь дебри, в котрих там, де земля перівна, або нараз стрімко уриває ся, треба було поробити сходи. Зараз на першій погляд видко, яка велика різниця межи тими пишними будівлями на Страдоне а сим тут скромними домиками.

Доктор зайшов в уляцю Марінелю і пустив ся сходами, котрим як би десь кінця не було. Уйшов більше як шістьдесять ступенїв, заким станув перед домом число 17.

Там зараз отворили йому двері. Старий Борик вже чекав на доктора. Він завів його, не відзиваючись ані словом, до бідно прибраної але чистенької комнати.

Доктор сїв собі. Ані трохи не було по нїм видко, щоби отся домівка чим небудь хочби дрібку його зворушила, навіть і тогди, коли увійшла панї Баторова і промовила до него:

— Чи пан доктор Антекірт?

— Так є, ласкава панї — відповів він і встав.

— Я не хотїла вас трудити, пане доктор, аж сюди так високо.

— Але я, моя пані, хотів вас відвідати і вірте мені, прошу, що я вам зовсім готов до услуги.

— Я аж вчора довідала ся, що ви приїхали до Гужа і пієлапа зараз Борика, щоб він подумав ся, чи можу з вами хвильку поговорити.

— А я, як бачите готов послухати, що мені скажете.

— Чи мені вже можна відійти? — спитав Борик.

— Лиши ся тутби — сказала пані Баторова. — Ти одиниий приятель мого дому, то й знаєш, що я маю сказати докторови Антекіртові.

Пані Баторова сіла собі, доктор сів собі також против неї, а дідусь станув собі під вікном.

Вдовици по професорі Стефані Баторім був тепер шістьдесятий рік. Мимо такої старости, вона все ще держала ся просто, як сьвічка, але її зовсім сиве волосся та дуже поморщене лице показували, що вона мусіла тяжко бороти ся з бідною та нуждою. Але їй відко було, що давна сїла волі ще їй тепер її не покинула. Все ще можна було пізнати по ній ту відважну подругу і щирю повірницю її чоловіка, котрий пожертвував своє становище зля того, що уважав своїм обовязком, відко було по ній ту, що снільно з ним взяла вину на себе, коли він разом з Матієм Сацдорфом і Володиславом Затма-

ром приступив до заговорю.

— Пане доктор, — відозвала ся вона голосом, в котрім надармо силувала ся укрити зворушення — коли ви дійсно доктор Антекірт, то я повинна вам розповісти ті події, які стали ся шістнадцять літ тому назад в Трисеті.

— Я дійсно доктор Антекірт і dlatego, моя пані, не нагадуйте тих сумних та гірких подій; я їх знаю, а що я доктор Антекірт, то скажу вам, що й знаю також, як вам сходило жити від того памятного дня 30 червня 1867 року.

— Коли так, то може скажете мені, пане доктор, яка причина в тім, що ви інтересуєтесь моім життям?

— Інтересую ся dlatego, бо так повинен кождий чоловік, що має серце, інтересувати ся вдовоцею Мадіра, котрий хотів був пожертвувати своє життя для незалежності вітчизни.

— То ви знали мого чоловіка, професора Стефана Баторого?

— Я знав його і любив та поважаю всіх тих, що носять його імя.

— Чи ви може з того краю, звід котрий він свою кров пролив?

— Я з ніякого краю, моя пані.

— А хто-ж ви?

— Померший, що не знайшов ще доен своєї могилы — відповів доктор Антекірт холодно.

Від сього вродилося відповіди аж холодом повіяло до мене та до зорувій та Борнику. А доктор знов і сказав:

— Але я вас просив вас, щоб ви не повторяли того, що було ся, то все-таки мушу й сам до того вернути, бо хоч і багато річий ви вже знаєте, то однакож **є і такі, про котрі ви доси не знали, а про котрі годі те пер перед вами замовчати.**

— Слухаю вас, пане доктор, лиш оповідайте!

— Пятнайцять літ тому назад — почав доктор Антекірт оповідати — стало було трох угорських мужів на чолі загону, котрий мав на цілі завести на ново давню незавиєність Угорщини. Ті три мужі то були граф Матій Сандорф, професор Стефан Баторий і граф Володислав Затмар, три приятелі, що від давна жили тою самою надією, три мужі, у котрих в грудех било однакове серце.

— Дня 8 червня 1867, день перед назначеним речинцем, в котрім мала вибухнути воробня, що мала розширити ся по цілій Угорщині і цілім Семигороді, обступила поліція дім графа Затмара в Трієсті, де зійшли ся були проводирі заговору. Графа Сандорфа і його обох приятелів арештовано, повезено ще тої самої почи до Пізіно, замкнено їх там в башни, а в кілька неділь оісля засуджено.

— Рівночасно арештовано в згаданім

домі графа Затмара також і молодого помічника торговельного, що звав ся Сарканій. Поляк підчас розпрання показало ся, що він до заговору не належав, то відступлено від обжаловання против него і його увільнено.

— В ночи перед виконанем вироку спробували ті в'язні, що були замкнені в очній келі втікати. Граф Саидорф і Стефан Баторий втекли по дроті від громозводу та попадали в плесо Фоїби, а графа Затмара здержали дозорці в'язничні і не дали йому втікати.

— А хоч втікли й мало мали надії, що уйдуть смерті, бо підземна ріка викинула їх в сторонах, котрих вони зовсім не знали, то все-таки удало ся їм дістатися ся на береги каналу Леме, а відтам до міста Ровіни, де сховали ся в хаті рибака Феррата.

— Той рибак — чоловік благородний — хотів перевезти їх на італійське побереже і вже все був прилагодив до того; але якийсь Іспанець, що називав ся Карпена, вивідав ся, де вони укривають ся і зрадив їх ровінській поліції. бо хотів піметити ся на рибаку. Вони взяли ся другий раз втікати, але Стефан Баторий, зранений дістав ся в руки поліції. Матій Саидорф, що загнав ся аж у море, кинув ся серед граду куль у воду і навіть його тіла не пайшли.

— В два дни опісля розстріляли в пізінській кріпости Стефана Баторого і Володислава Затмара. Рибака Феррата засудили

за то, що він укривав в своїй хаті втікачів, на ціле жите до криміналу і завезли його до Штайна¹⁾).

Пані Баторова спустила голову в долину і з важким серцем слухала оповідання доктора, не перебиваючи йому.

— Ви, пані, мабуть знаєте всі ті подрібності? — спитав доктор.

— Знаю, пане, з газет, так само, як мабуть і ви.

— Воно то й так, я знаю також і з газет — відповів доктор. — але я знаю і то, чого газети не могли описати, бо все відбувалося в як найбільшій тайні, а знаю звідси, бо мені розповів один дозорець в'язничний, а я вам тепер то розповів.

— Говоріть же далше, пане доктор — просила пані Баторова.

— Графа Матія Сацдорфа і Стефана Баторого знайшли отже, як кажу, в хаті рибача Феррата, бо їх зрадив Іспанець Карпена. В Трпесті знов, три неділі перед тим, арештовано їх з тої самої причини, бо їх зрадив хтось з австрійської поліції.

— Хтось зрадив? — відозвала ся пані Баторова.

— А так, зрадив, бо при розправі показали ся досить вразно докази зради. Насам персь, видно, що були якісь люди котрі

¹⁾ Місто в долинній Австрії над Дунаєм, кули висилали засуджених на кару тяжкої в'язниці.

переловили шифровану карточку, її ще голуб та віднісали її, а відтак дістали в свої руки решітку, котра знаходилася в домі графа Затмара і при помочі тої решітки відчитали карточку, довідались о всьом і дали знати намісникови Триєсту. Певно, що за ту зраду муєли дістати в заплаті якусь часть сконфієкованих маєностей графа Сацдорфа.

— Та чи знати, хто були ті надлюди?
— считала пані Баторова, котрої голос аж дрожав від зворушення.

— Ні, не знати — відповів доктор — веї три засуджені може й знали, як називалися ті зрадники і були би то може сказали своїй родині, коли-б були з нею могли побачити ся ще послідний раз перед смертю.

Треба собі пригадати, що ані пані Баторова, котрої з сном не було вже в Триєсті, ані Борик, що ще сидів у в'язниці, не були в послідній хвили при засуджених на кару смерті.

— А чи можна буде колись довідати ся, як ті зрадники називали ся? — считала пані Баторова.

— Майже завсїгда так буває, моя пані, — відповів доктор — що вкінци зрадники самі себе зраджують. Але муніу ще щось додати до мого оповіданя. Ви остались вдовинею з осемлітнім хлопчиком і без всякого маєтку. Борик, слуга графа Затмара, не хотів по смерті свого пана вас саму лишити;

але й він був бідний та міг прийти вам в поміч лиш своєю щиростию.

— Ви покинули Триєст та осіли ось тут в сій хаті в Дубровнику. Ви працювали і працюю власних рук зарабляли на то, чого треба на жите для тіла і духа. Ви нічого так не бажали, як того, щоби ваш син вступив та кож на ту саму дорогу науки, що принесла була славу його батькови. Як же то тяжко мусіли ви бороти ся та кілько натерпіти ся нужди! З глибоким поважанем клоню голову перед благородною женщиною, що дала докази такої сили волі, перед матірю, що своїм пожертвоуванем зробила з сина мушину.

Доктор підніс ся при сих словах а кризь його звичайний холод проявив ся тепер теплий подув сердечного чувства.

Пані Баторова не відповіла нічого. Не знала, чи доктор скінчив вже свою бесіду, чи може хоче ще дальше говорити; розважала, від чого має розпочати то, що хотіла особисто йому сказати та ізза чого просила его о розмову. Доктор, як би відгадав її гадки, говорив дальше:

— Але людська сила, моя пані, сягає лиш до якоїсь границі, та й ви по таких тяжких ударах, і без того слабосильні та нездужаючі, могли би були вкінци згинути, коли-б той незнакомий, приятель професора Баторого, не прийшов був вам в поміч. Я був би вам того не згадував, коли-б ваш ста-

рий слуга не сказав був мені, о чім ви хочете поговорити зі мною.

— Певно, що так, пане доктор. — відповіла пані Біторова. — Хибаж я не повинна бути за то вдячна пану докторови Антекіртові?

— Та за що, моя пані? За то, що той доктор Антекірт пять чи шість літ тому назад на спомин тої дружби, яка вязала графа Сандорфа і його обох товаришів, та для підпори вашого діла, прислав вам сто тисяч ринських? Хибаж він тим не чув ся щасливим, що міг вам передати до розпорядимости ті гроші? Ні, моя пані, я вам вдячний за то, що ви прийняли ті гроші від мене, що я міг прийти в поміч вдовиці і синові Стефана Баторого.

Вдовиця склонила ся і сказала на то:

— Яка би й не була причина вашої великодушности, я мушу вам висказати за ню вдячність, і то була причина, задля когрої я хотіла навідатись до вас. Друга причина знову...

— Яка друга?

— Тота, що я хотіла віддати вам гроші...

— Мені, моя пані? — спитав доктор здивований, — то ви тих грошей від мене не прийняли?

— Мені, виділо ся, що не маю права розпоряджати ними; я не знала якогось доктора Антекірта, навіть не чула до того часу, такого імени. Гроші ті могли бути милости-

нею тих, котрих поборював мій чоловік, а котрих сожальне було би мені независтне. Дятого я не важилась і доторкнути ся тих гроший, хоч би навіть в тій цілі, дя якої їх доктор Антекірт був призначив.

— Отже гроші...

— Не тикані.

— А вані сні?

— Мій сні, що має то собі самому завдячує...

— І своїй матери — додав доктор: така великодунність. така сила характеру мусіли викликати в нїм подив і збільшити поважане дя такої женицини.

Тимчасом пані Баторова встала і виймила з замкненої шафи пачку банкнотів та наставила їх докторови.

Пропну вас, пане доктор — сказала вона до него — возьміть собі гроші назад, бо вони вам належать ся а прийміть вїд матери так само сердечну подяку, як коли-б ті гроші були ужиті на виховане її сина.

— То не мої гроші, ласкава пані — відповів доктор відшнхаючи від себе настарлену йому пачку банкнотів.

— А я вам ще раз кажу, що я не могу їх приймати!

— Але Петрови Баторому припадуть ся...

— Мій сні знайде собі посаду, яка буде відновідна дя него, а я буду могла тогди

спустити ся на него отак, як він доси міг спускати ся на мене.

— Він чей того не відкине, що предкладає йому приятель його батька і просить, щобн він прийняв.

— Таки не прийме!

— То позвольте бодай. нехай спробую.

— Прону вас. пане доктор — відповіла пані Баторова — не робіть собі ніякого труду в сім напрямі. Мій син навіть не знає, що я дістала гроші, а я хочу, щобн він о тім і не довідав ся.

— Нехай і так буде! Я розумію, що вас до того спонукус і диячого ви так робите, бо ви мене не знали і не знаєте. Але мимо того кажу вам ще раз, що коли ви не хочете уважати тих грошей за свої, то вони й не мої.

Доктор Антекірт встав. — Нехіть пані Баторової не мала в собі нічого особисто оскорбляючого. Він поклонив ся владниці і хотів вже вийти, коли вона ще його задержала і спитала:

— Ви щось патякнули мелі о якімсь нечеснім поступованю, пане доктор, котре стало ся причиною смерти Володислава Затмара і Стефана Баторого.

— Я вам розповів моя пані, все по правді, так, як було.

— Та ніхто не знає тих зрадників?

— Хтось їх знає, моя пані.

— А хто-ж би?

— Господь Бог!

Доктор Антекірт поклонився ще раз і виїшов. Якесь тайна симпатія, котрої вона сама не уміла собі пояснити, потягала її до сеї загадочної особи, так сильно, що вона не могла їй оперти ся. Чи ще побачить його колись? А ну-ж він пустить ся знов на море і вже не верне, приїхавши „Свареною” до Дубровника лиш длятого, щоби навідатись до неї.

На другий день принесли газети вість, що якийсь незнакомий жертвував на шпиталі в місті сто тисяч ринських. Була то жертва доктора Антекірта, але zarazом і жертва вдовиці, котра не хотіла прийняти тих грошей для себе і свого сина.

Всілякі приключеня.

Але доктор не мав зовсім охоти покидати Груж, як того пані Баторова здогадувала ся. Коли йому не удало ся прийти в поміч матери, то він постановив собі помагати її синові. Петро Баторий не міг доси знайти відповідної своїм здібностям посади і певно би не відкинув того предложеня, яке йому доктор хотів зробити. Преці то не була би ніяка милостиня, коли-б він винюкав йому посаду, відповідну його здібностям і його імени. То була би лиш справедлива заплата за то, що маледому чоловікови належало ся.

Але Петро Баторий поїхав був, як сказав Борик, до Задару за орудками. Мимо то-

го постановив собі доктор написати до него і зробив то ще того самого дня. В листі до него написав однакож лиш то, що він був би дуже щасливий, коли-б Петро Баторий зайшов до него на „Саварену”, бо він має зробити йому пропозицію, котра певно буде його інтересувати. То письмо надано на пошту в Грузію і треба було зачекати, аж молодий інженір назад поверне.

Доктор жив тепер ще більше на самоті на своїм яхті, як перед тим. Таксамо стояв самотний і яхт в порті та здавалося, як коли-б нікого на ній не було, тим більше, що його залага не виходила ніколи на беріг. Ся незвичайна обставина надавала ся як-раз на то, щоби розбуджувати ще більшу цікавість у новинарків, і других людей, котрі напірали ся конче „інтервювати”¹⁾ доктора, хоч їх не пускали на яхт, котрий для них був так само цікавий, як і його властитель. Але Поент Пескаде і його товариш Кап Матіфу могли робити, що хотіли, то вони взяли на себе відправляти тих, що приходили збирати новинки для своїх газет.

Одностаному життю на кораблі подавав Поент Пескаде — розуміє ся, за призволенем доктора — немало веселости. Підчас коли Кап Матіфу сидів спокійно і поважно,

¹⁾ Слово англійське інтервю, — значить розпитувати ся; словом снм означає се звичай газетярів заходити до якихсь видних і високо поставлених осіб, та розпитувати їх, щоби відтак розмову з ними помістити в газеті.

то Поент Пескаде вирабляв сміхи і співав та шибав собою по цілім кораблі. Коли не учив залоги перевертати ся у воздух, то лазив зручно, як моряк, по линвах або розвеселяв всіх своїми штучками і дотепами. Доктор Антекірт, видко, не безуспішно радив йому, щоби він був завсїгди веселий; він послухав тої ради та розвеселяв ще й других.

Як вже було сказане, мав він і Кап Матіфу повну свободу, значить ся, вони могли ходити, коли і де їм захотїло ся. Підчас коли вся залога не сходила з корабля, їздили вони на беріг, коли їм захотїло ся. Тому то й брала всіх охота розпитувати їх про всілякі новини, всі слухали їх та підлещували ся їм. Але з Поентом Пескаде голї було бесїдувати, коли йому захотїло ся мозчати; а хоч би й розбесїдував ся, то з його бесїди не можна було нічого довідати ся.

— Хто то той доктор Антекірт?

— Славний лікар. Він може помагати на всі недуги, навіть на такі, що виправили вас вже на той світ.

— А чи він дуже багатий?

— Де-ж там, і крейцара не має... Я, Поент Пескаде, виплачую йому що недїлі його платню.

— А звідки-ж він?

— З краю, котрого назви ніхто в світі не знає.

— Де-ж той край?

— Можу лиш сказати, що на границі

того краю від півночі є щось величезного, а від полудня нема так нічого.

Інших відповідей не можна було з него видобути, а його товариш, Кап Матіфу, мовчав знов, як камінь.

Але хоч оба товариші збували нічим всіх повинкарів і ані словом нічого не зрадили, то все-таки самі межн собою в чотирь очн розмовляли нераз про свого нового лана. Вони були його так дуже полюбилн, старали ся йому завсїгди оказували свою щирість та вірність і межн ними, а доктором нїставала з кождим днем чим раз тіснійша звязь. Кождого дня сподївали ся вони, що доктор закличе їх до себе та скаже:

— Мої приятелї, тепер менї вас потреба.

Але до того якось не приходило.

— Не знати, чи то ще довго так буде?

— відозвав ся одного дня Поент Пескаде.

— Чоловікови якось вже маркетно так дармувати, особливо ще, коли він до того незріс. Хиба-ж не так мій Капе?

— Та воно то й так — сказав на то велит дивлячись на свої руки; — менї вже далї й руки задеревіють.

— Скажи-но, Капе Матіфу...

— Що-ж тобі сказати Поенте Пескаде?

— Чи знаєш ти, що я собі думаю о докторі Антекірті?

— Ні, не знаю; але скажи менї, що думаєш, а може і я тобі щось на то скажу.

— Отже видно, мені здає ся, що в його минувості є щось такого, що... То відко по його очах, що пераз так йому засвітять ся, як би і від них мав хто ослінути... Колінь, як вони заб'яшуть...

— То буде гриміти?

— Та ще й як буде гриміти! Аж тогди буде для нас робота; мені видить ся, що аж тогди не будемо дармувати.

Поєнт Пескаде не без причини так говорив. Хоч на яхті панував як найбільший спокій, то оглядний молодець видів не одно, що заставляло його призадуматись. Він вже то добре зміркував, що доктор то незвичайний собі подорожний, котрий їздить для приємности на своїм яхті по Середземним морі. „Саварена” була очевидно тим осередком, де сходили ся всі нитки в руки її властителя.

Майже зі всіх сторін закутки сего великого моря, котрого води обливають тільки всіляких країв. Францію, та Іспанію, Марокко, Альжир і Тріполіс. надходили листи і депеші. Хто би то їх вислав. Не хто инший, лиш донисувателі доктора, котрим повірено справи, як видко було, великого значіння; годі було й подумати, щобн ті вісти надходили від недужих, котрих доктор лічив, і що вони письменно запитували його о радю.

Навіть і в бюрі телеграфічній і в Дубровнику не могли зрозуміти, що значать ті депеші, бо вони були прислані в якійсь незна-

ній мові та знаками, котрі лиш доктор розумів. А хоч би хтось і знав ту мову, то ледви міг би був щось довідати ся із таких фраз, як слідує:

„Альмеїра: Здавало ся, що є вже сліди. Ц. Р. — Хибна, тепер залпнена тропа”.

„Дошеувателя з Г. В. 5 відпукано. — Сполучено з відділом з К. 5 межн Катанією а Спракузою. До погої.”

„В Манджераджо, Ля Валетті і Мальті, провірив я перехід Т. К. 7”.

„Цірепа... Вижидасмо нових приказів... Фльотиля в Антек... готова. Електрик 3 день і ніч з парою.”

Ина телеграма подала умовленими цифрами слідуєчу точнійшу вість:

„2117. Сарк. Давнійше помічник торговельний... В службі Торонт. — Зносни з Тріполісом перервані з Африки”.

Майже на всі того рода депешні відходила із „Саварени” слідуєча однакова відповідь:

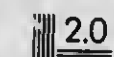
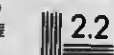
„Шукати дальше. Не щадити гропа і труду. Прислати нові докази.”

Була отже виміна якихсь писем, а з їх незрозумілого змісту виходило, що роблено спостереження в цілій славній частн Середземного моря. Видко, що доктор займав ся чимсь иншим, а не тим, чим здавало ся. Ту виміну депеш мимо всякої тайни урядової годі було удержати в тайні перед публикою.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Цікавість, що-до загадочної особи доктора стала отже в двоє більша.

У кого у висших кругах суспільних найбільше мучила та цікавість, то бувшого триєстинського банкира. Сіляс Торонталь, як звісно, стрітив був доктора Антекріга в кіль-ка хвиль по приїзді „Саварени” на березі в Грузю. Підчас сеї стрічі проявило ся було з одної сторони сильне чувство відрази, з дру-гої сторони так само велика цікавість. Але аж до сеї пори не міг банкир заспокоїти своєї цікавості.

По правді сказавши, зробив побут док-тора якесь дивне вражінє на Сілясі Торо-нталю, котрого й він сам не міг собі пояснити. То, що о докторі оповідаю в Дубревнику, та тайнственність, яка його окружала, трудно-сті, з якими можна було до него приступити, викликували в Сілясі Торонталю велику охо-ту ще раз колись з ним побачити ся. Він їз-див умисно в тій цілі кілька разів до Грузя. Там бувало приглядав ся він яхтови з берега і його дуже кортіло дістатися на него. Одно-го дня казав навіть повезти себе до яхту, але помічник керманшча сказав йому коро-тко, що доктор не приймає нікого.

Наслідком того було, що тайна, котрої він не міг ніяк провідати, почала його вже лютити. Банкир постановив для того шпігу-вати за доктором на власну руку. Він пору-чив одному агентови, на котрого міг спустити ся, слідити кожний крок загадочного по-

дорожного, хоч би лиш в самім Гружу і його околиці.

Можна собі тепер представити, який неспокій взяв ся Сіяса Торонгаля, кели довідав ся, що старий Борик розмавляв з доктором і що той другого дня був в гостині у пані Баторової.

— Що то може значити ся з тим чоловіком? — питав він заєдно сам себе.

Та чого впрочім мав банкір побоювати ся в теперішнім своїм положеню? Через послідних п'ятицять літ не стало нічогосьенько звістно о його давнім злодійстві, але за то мусіло його все то непокоїти, що відноспло ся до родини тих, котрих він зрадив і продав. Хоч совість його не гризла, то все-таки брав його страх, а той крок, який зробив славний і багатий доктор, забрав йому таки весь спокій.

— Що то може значити ся з тим чоловіком? — повторяв він заєдно. — Що він тут робить в Дубровинку, та чого заходив до пані Баторової... Чи вона кликала його яко лікаря?... Яке діло може вона з ним мати?

Не міг на то нічого собі відповісти. Лиш то його трохи успокоювало, що він по докладнім слідженю переконав ся, що доктор рже більше не заходив до пані Баторової.

Банкір постановив отже будь що будь зійти ся в якийсь спосіб з доктором. День і ніч лиш о тім думав. Мусів вже раз зробити кінець тій муці. В своїй розпаленій голові

думав собі, що аж тогди буде мати спокій, коли побачить ся з доктором Антекіртом, коли з ним поговорить і рознітає, чого він приїхав до Гружа. Шукав отже нагодя, щоби могло прийти до тої стрічи.

Аж ось здавало ся йому, що вже знайшов спосіб. Жінка Торонталя нездужала вже від кількох літ на слабість, від котрої дуже ниїділа, а на котру дубровницькі лікарі не знали ніякого ліку. Мимо їх заходів і мимо догляду її доньки, вона ниїділа чим раз більше і наконєць вже не вставала з постелі. Чи може була тому яка моральна причина? Може бути, але ніхто не міг зрозуміти. Лиш один банкір міг знати, чи його жінці, що знала всю його минушість, не опротивіло може таке житє, котре вічно лиш страхом її наповняло. На всякий случай тота недуга Торонталевої жінки, котру вже всі лікарі були відступили, давала банкірови найліпшу нагоду зійти ся з доктором. Можна було сподівати ся, що коли його попросить ся о раду, то він її не відмовить і прийде.

Сіляс Торонталь написав отже лист і ніслав одним із своїх людей на „Саварену“. В тім листі написав він, що уважав би ся дуже щасливим, коли-б міг почути погляд так вельми заслуженого доктора. Відтак перепрашав його за то, що він його непокоїть і просив, щоби він визначив йому день, коли може дождати його у себе дома при улиці Страдонь.

Коли доктор на другий день дістав лист і глянув на адресу, то ані один мупкул не задрожав в його лиці. Перечитав його від початку аж до кінця, але з пічого не можна було по нім пізнати, що він постановив зробити. діставши той лист.

Як тут було найліпше відповісти? Чи мав скорпетати з нагоди і зайти до Торонталевого дому та увійти в близині люспни з його родиною? З другої-ж сторони чи для него було би то принятно, хоч би яко лікар увійшов до дому банкира?

Доктор рішив ся скоро. Написав кілька слів і дав письмо Торонталевому слугі. А там було написано:

„Докторови Антекіртови прикро, що не може заопікувати ся пансю Торонталевою. Він не європейський лікар.”

Більше пічого.

Банкир прочитавши ту коротку відповідь очевид угнував ся, бо пімняв папір. Річ була більше як певна, що доктор не хотів з ним зійти ся, не хотів з ним мати ніякого діла. З відповіди було аж занадто добре видно, що доктор так вже рішучо собі постановив.

— А чому-ж він, коли він не європейський лікар, заходив до Баторової — подумав собі банкир — наколи він дійсно заходив до неї яко лікар?... Бо й чого-ж би иншого заходив до неї?... Що вони можуть мати з собою?

Та непевність мучила Сілеяса Торонталя. в котрого спокійнім життю настав повний розлад. від коли той доктор приїхав до Гружа, і мабуть доти буде, доки буде „Саварена” етояти в порті. Вирочім не говорив нічого ані жінці, ані дорці о тім, що зробив; волів вже сам в собі таїти свій неспокій, але й казав слідити дальше за доктором, щобн знати о кождім його вроді в Дубровнику і Гружу.

Вже на другий день дало йому нове приключенє причину до немешне поважного занепокоєня.

Петро Баторий вернув знеохочений із Задару. Не міг згодити ся на посаду управителя ковальїї руди в Герцеговнї, яку йому предложано.

— Уєдїзя не було такі, щобн їх можна прийняти — сказав він цілком коротко своїй матері.

Нанї Баторова глянула на свого сина, але не хотїла шитати єя, чому тих умовїй не можна було прийняти. Відтак передала йому лист, який прийшов був до него в часї його неприємности. Був то той сам лист, в котрім доктор Антеїрт взивав Петра Баторого, щобн він зайняв до него на „Саварену” та поговорив з ним о якійсь справі, котра може бути для него великої ваги.

Петро Баторий подав лист матері. Що предложенє доктора не могло бути для неї несподїванєлю.

— Я того сподївала ся — сказала вона.

— Як то: то ви, мамо, сподівалися того пропозиції? — снігав Петро здивований не мало словами матері.

— Бо видни, снігоцьку, доктор Антекірт був у нас, коли тебе не було дома.

— А ви знаєте, що то за чоловік, о котрім від якогось часу так багато говорять в Дубровнику?

— Ні, мій сину, не знаю. Доктор Антекірт знав твого тата, був приятелем графа Сандорфа і Затмара і так мені представився.

— А як-ж він дав вам на то докази, що був дійсно приятелем мого тата?

— Ніких не маю! — відповіла пані Баторова, бо не хотіла згадувати йому о тих сто тисячах ринських, о котрих і доктор обіцяв не згадувати молодцеві.

— А коли він якийсь влізливий шпігун або може агент австрійський? — снігав Петро Баторній.

— Ти вже ліпше осудиши його, снігоцьку.

— Отже радите мені, щобі піти до него?

— Піди таки. Не годить ся повідати ся чоловіка, що хоче перенести на тебе всю дружбу, в якій жив колись з твоїм батьком.

— А що-ж він ту робить в Дубровнику? Чого він прийшов до нашого краю?

— Може хоче купити тут собі ґрунт, або що — відповіла пані Баторова. — Кажуть, що він дуже багатий і може бути, що він хо-

че виробити тобі таку посаду, котра бп була відповідна для тебе.

— Ну, то піду до него, мамо, та послухаю, чого він хоче.

— Підй ще шні до него, спну, а разом і зложн йому візиту за мене.

Петро Баторий обняв свою матір і притулив її до своїх груднй. Видко було, що йому лежала важко на серци якась тайна, з котрою він якось не міг зважити ся звіритиь матері. Не вже-ж було у него на серці щось такого, що його боліло, що мало велику вагу для него, а з чпм бп він не звірив ся своїй матері?

— Моя бідна дитинко! — погадала собі лиш пані Баторова.

Була перна година сполудня, коли Петро пустив ся вулицею Страдоне в долипу до порту в Грузу.

Коли переходив попри Торэнталів двір, прпстанув на хвильку, лиш на хвплиночку, та повів очима по круглім павільоні, котрого вікна виходили на вулицю. Заслони були спущені. Дім не міг бп був лінше бути позамиканий, коли-б в нім і ніхто не мешкав.

Петро Баторий, що не так був прпстанув, як радше ішов поволийше, пустив ся тепер скоренько дальше. Але його не спускала з очнй якась жіпка, що ходпла то сюди то туди по другім боці вулиці по тротоарі.

Була то особа високого росту; могла мати сорок до пятьдесять літ. Вона ішла мірним

кроком, майже механічно, як колп-б мала колоди, а не ноги. Тага жєнщина, — а то можна було легко пізнати по її брунявих і грубих косах та по її марокканській барвілиці — мала на собі якийсь темний плащ, а канузу від него натягала на голову, прибрану цехінами (давними монетами). Чи то була циганка, чи Єгиптянка, чи може якась Індійка родом? На певно не можна було того сказати, бо багато людей буває подібних до себе. Але на всякий случай не ходила вона за прошенням хлібом і певно не була би взяла милостині, коли-б її хто давав. Вона волочила ся тут, щоби знов на власну руку, або з припоручення когось иншого пильнувати всего і шпигувати за всім, що діяло ся в дворі Торонгала та в вулиці Марінеля.

Скоро побачила молодого чоловіка, що ішов через Страдоне як до Груза, пустилась за ним, але так, що й не спускала його з очей, і не можна було пізнати, що вона ходить за ним слід в слід. Впрочім Петро Баторий був занадто задуманий, щоби міг зважати на то, що по за ним діє ся. Коли перед домом Торонгала став іти поволійше, то вона й собі інла поволійше; коли пустив ся скорійше далше, то й вона інла скорійшим ходом.

Прийшовши до першого дубровницького валу, перейшов борзо через него, але не позбув ся тої жєнщини. За випадовою брамою знайшла вона його знову на гостинці до

Гружа та йшла за ним може на дваццять кроків дальше бічною стежкою, висадженою деревами.

В той сам час їхав і Сіляє Торонталь в отвертім повозі до Дубровника. Він мусів конче мшати ся тут з Петром Баторим.

Коли Марокканка побачила їх обох, пристанула. Може думала, що вони стануть та будуть говорити з собою. Очи їй аж засвітили ся і вона сховала ся за дерево. Ба, але хоч би вони щось і говорили з собою, хіба-ж могла би вона щось почути?

Але вони один другого не зачепили. Сіляє Торонталь побачив Петра Баторого може на дваццять кроків перед собою. Сим разом не відклонив ся йому навіть так, як тогди на греблі в Гружу, коли ішов з донькою і вже мусів відклонити ся. В тій хвили, коли молодий муцна здоймав капелюх, він задер голову, а повіз пігнав з ним попри Петра до Дубровника.

Чужинця виділа все дуже добре; по її безчуетвеннім лицю пересував ся лиш легкий усміх.

Петро Баторий очевидно більше засумований, як угнізаний поступовансх баньра ішов поволн і не оглядав ся.

Марокканка йшла здалека за ним; майже можна би було почути, як вона сказала сама до себе по арабськи:

— Ще час, щобн він прийшов.

В чверть години оісля станув Петро

на гробли в Грузи. Ностояв там хвиляку, щоби придивити ся елгантному яхтону, котрого горинна хоругов ледви що повівала у слабім пітрі.

— Звідки може бути той доктор Антекірт? — подумав він сам собі. — Фляга¹⁾ мені не звістна.

Случайно ішов туди якийсь моряк, а він сунгав його:

— Чи не знаєте, приятелю, що то за фляга?

Моряк не знав її також. Все, що він міг йому сказати, було, що яхт приплив з Бріндізі²⁾, та що його панери корабельні, котрі переглянула власть портова, були в порядку. А позаяк сказано було, що яхт той, то лши корабель прогульковий, то й власть портова не парунала його інкопіта.

Петро Баторий припливав лодку і казав завезти ся на „Саварену“, підчас коли Марокканка, здивована тим дуже, лши видивила ся, як він поплив.

Незадовго потім станув він на кораблі і звідував ся до доктора Антекірта.

¹⁾ Флягою називає ся чотиригранна, довша як ширша, вовкяна хоругов, котру мусить вивіснувати кожний корабель, щоби пізнати по ній з котрого краю корабель: на флязі є звичайно і герби державні. Фляга може бути вєєннї і торговельна.

²⁾ Місто на східнім побережу Італії з добрим портом, де пристають кораблі, що плывуть до Триесту. Реки, Польї або Груза.

Видко, що приказ не пускати на корабель ніякого чужинця, не відносився до него. Кватермайстер сказав йому, що доктор Аптекірт є в своїй комнаті.

Петро Баторий подав свою візитну картку і попросив, щобні сшталл, чи доктор його прийме.

Один моряк збіг долі сходами, що вели аж до позадних сальонів. В мінуту вийшов знову на гору і сказав, що доктор ошжде наша Петра Баторого.

Молодого мушину завели зараз до сальону, де при вході від легких занавіс було трохи темно; але коли він станув у дверех, що стояли на розтвір, вдарило на него повне світло, що видало з гори через грубі скляні тафлі в стелі.

Доктор Аптекірт спдів є темній части сальону на софі. Він аж почув в собі якийсь песнокій, коли увійшов снн Стефана Баторого, але Петро не міг добачити того звуршешя, а так само й не дочув тих слів, які мимоволі вирвали ся докторови з уст:

— Зовсім, як він!... Виканашій батько!

Петро Баторий був дійсно дуже подібний до свого батька; і покійник не міг пнакше виглядати тогди, коли йому було двацять і два роки: та сама сила волі виглядала йому з очній; та сама благородність в поставі, той сам погляд, готовий одуневляти я всім тим, що добре, що правдиве і красне.

— Я дуже рад з того, пане Баторий —

відозвав ся доктор, вставши з софи — що ви послухали мого завізвання.

Відтак попросив доктор Петра сідати, а той сів собі против него на другім боці сальону. Доктор говорив до Петра по мадярськи, бо знав, що він уміє гадати тою мовою.

— Я був би і так прийшов — відповів Петро — щобі віддати вам візиту за гостини у моєї матери. Я знаю, що ви один і тих незнайомих приятелів, для котрих свято пам'ять мого батька і тих обох патріотів, що разом з ним погубли. Дякую вам з цілого серця, що ви зберегли йому місце в своїй пам'яті.

Петро Баторий, згадавши про давню бувальщину та про свого батька і обох його приятелів, графа Матіа Саандорфа та Володслава Затмара, не міг укрити свого зворушення.

— Вибачте, пане доктор — сказав він. — Але коли нагадаю собі то, що ви зробили, то не можу...

Він відко, не закримітив того, що доктор Антекірт був ще більше зворушений, як він сам, і лиш длятого не відповідав зараз, щобі не показати по собі, що в пім діяло ся.

— Пане Баторий — відозвав ся він наконєць — то лиш зовсім природний у вас біль і нема за що вибачати. Ви преді так само Мадяр з роду, а де-ж знайшов би ся такий впродний син вітчизни, що не почув би Незвичайні Пригоди Матіа Саандорфа — 10

болю в своїй груді на таку згадку. Тоді, п'ятнадцять літ тому назад — так, вже п'ятнадцять літ тому минуло — ви були ще дуже молоді. Навіть не можете сказати, що ви знали свого батька і ті події, в котрих він брав участь.

— Моя мати, так сказати-б, то друга його половина — відновив Петро Баторній. — Вона виховала мене у вірі в того, котрого ще тепер осплачує. Все, до чого він стремів що він робив, ціле його життя, повне преданості для своєї рідні, повне патріотизму для свого краю, знаю від неї. Коли мій батько погіб, було мені ледви вісім літ, але мені здає ся як би він все ще жив, бо мати мені його цілком заступила.

— Ви любите свою матір так, як вона заслугує собі на то, щоби її любити — сказав на то доктор — а ми поважасмо її яко вдовницю мученика.

Петро подякував докторови за ті чувства, які він висказав. Серце било ся в нім так, що аж чути було, і він навіть не побачив того, що доктор, чи вже так з природи, чи умисно, говорив очевидно з холодом, так, що здавало ся, як коли-б то вже була така його натура.

— Позвольте, пане доктор, що спитаю вас, чи ви знали особисто мого батька? — почав Петро Баторній говорити знову.

— Так я знав його — відповів доктор — але лиш так, як знає студент професора, що

був окрасою угорського університету. Я кінчив свої медичнеські і фізикальні науки у вашій вітчизні: я був учеником вашого батька, мимо того, що він був може лиш о двацять літ старіший від мене. Я навчився його цінити і любити, бо я чув, що в його науках пробливалося вже то, що він пізніше робив як горячий патріот, і я покінчив його аж тоді, коли взяв ся кінчити розпочаті на Угорщині науки в чужих краях. Незадовго по тім мусів професор Стефан Баторий для справедливої і благородної ідеї пожертвувати своє становище і ніякі приватні інтереси не були в силі збити його з дороги обов'язку. Він покінчив Пренсбург і осів в Трисеті. Ваша мати піддирала його радами і повною любов'ю старанністю в хвилях тяжких невгод. Вона мала всі чесноти жінчини; подібно як ваш батько мав чесноти, що відзначають мужа. Вибачте мені, коли я викликав у вас ті прикрі згадки: я зробив то лиш для того, бо припускав, що ви не з тих, котрі можуть забути такі речі.

— Ні, пане доктор, ні! — відозвав ся Петро з молодечим одушев'ленням — не можу забути, так як і Угорщина не може забути тих трьох мужів, що пожертвували ся за нею: Володислава Затмара, Стефана Баторого і найсмілійшого з них Матія Сандорфа.

— А хоч він був і найсмілійший з них — відозвав ся на то доктор — то вірте мені, що оба його привителі стояли на рівні з ним

своєю преданністю, своїм пожертвоуанем і своєю відвагою. Всі три мають право до однакової почеснї. Всі три заслужили собі на то, щобн за ннх відомститн ся.

Доктор замовк. Він не знав, чн панї Баторова розповіла спнови все то, серед яких обетавнн арентовано заговірників, та чн згадала йому що про зраду. Молодий мушцнна не підхопив послїдннх його слів.

Панї Баторова дійсно о тїм промовчала. Вона очевидно не хотїла, щобн спн її цїле своє жите днхав лнш ненавнстю або щобн пустнв ся на фальшнвнй слїд, колн імен зрадннків нїхто не знав.

Доктор не говорнв Петровн також нїчого про первієннх зрадннків, лнш згадав, що колн-б не той Ієпанець, що зраднв втїкачів, котрнх укрнв був у себе рнбак Андрїй Феррато, то граф Матїй Сандорф і Стефан Баторнї булн бн може уїншли рук ровїнської полїції. Колн-б лнш булн перебране ся раз через австрїйську граннцю, то цїлнй свїт був бн вже їм стояв отвором.

— У мене булн бн вони певно знаїшли собі безнечне місце, і там був бн їх нїхто не внкрнв — додав він.

— В котрїм же то краю? — спнвав Петро.

— Я жнв тогдн на Кефальонїї.

— Знаю вже, знаю! На йонських островах, під опїкою Греції булн бн вони без печнї і мїї батько був бн ще жнв.

Розмова урвала ся на хвильку, бо гадки обох бесідників еягнули в минувиість. Відтак почав доктор знову говорити:

— Ви згадали про бувальщину, пане Петре і позабули на теперішніість. Може лініше поговоримо тепер о чімсь гнпім, а іменно о вашій будучности, так, як я її собі представляю.

— Охотно поелухаю, пане доктор, що кажете — відповів Петро. З вашого пнеьма здогадую ея, що ея гоетина може має й мої інтересен на ціли.

— Так є, пане Баторий; а що я знаю добре, як дуже велике було пожертвоване вашої матери підчае вашої молодости, та що ви показалиє гідним того пожертвованя, а тепер, коли ви по тяжких трудах вийшли на мущину....

— На мущину! — відповів Петро Баторий з огірченем. — На мущину, що ще навить еам на себе не може заробити, не то відвдячитнеь матери за то, що вона для него зробила!

— Нехай і так — відповів доктор — то вее-ж таки не ваша в тім вина. Я то знаю, як то трудно при теперішній конкуренції здобути еобі яке етановище, підчае коли тільки здібних сил етарає ея о посади. Ви іжиніром?

— Так є, пане доктор! Я скінчив академію з сим титулом, але я нічим не звязаний і не маю права до державної служби. Я

старав ся вишукати собі яке місце при промисловім підприємстві, але досп, бодай в Дубровнику, не знайшов нічого такого, що мені би відповідало.

А в інших сторонах?

— В інших сторонах... відповів Петро Баторий і затяв ся.

— Ну, так. Ви-ж мабуть їздили перед кількома днями до Задару, щоби там зголосити ся о якусь посаду?

— Та, що правда, мені розповідали, що є якась посада при копальни руди.

— А що-ж з тою посадою?

— Мені казали, щоби я її приймив.

— А ви не приймили?

— Не приймив, бо треба було остаточно осісти в Герцеговині.

— В Герцеговині? А ваша мати не пішла би туди за вами?

— Моя мати певно пішла би всюди за мною, куди би мене загнали мої інтереси.

— Отже для чого ви не приймили тої посади? — спитав доктор настійливо.

В положеню, в яким я хвилево знаходжу ся, пане доктор, — відповів Петро — змунюють мене поважні причини не покидати Дубровника.

Доктор зміркував, що у відповідях Петра слідно якесь заклопотанє; його голос чогось аж дряв, коли він з вагою назначив, що не хоче покидати Дубровника. Мусіла то бути хіба якась важна причина, котра його

спонукувала не прийняти зробленого йому предложєня.

— Ну, коли так, то й з тої справи не буде нічого, о котрій я хотїв з вами поговорити — сказав доктор Антекірт.

— А чи то розходить ся о виїзд?

— Так є, о виїзд до мого краю, де хочу розпочинати велику роботу. Мене би то було дуже утішило, коли-б та робота пішла була під ваш догляд.

— А менї знов дуже прикро, пане доктор, але вірте менї, що коли з вже раз рішив ся...

— Я вам вірю пане Баторий, і менї то може більше прикро, як вам самим. Мене було би то тішило, коли-б я був міг перенести на вас усю ту прихильність, яку мав для вашого батька.

Петро Баторий не відповідав нічого. Видко було по нїм, що тяжко боров ся сам з собою. Доктор міркував, що він хоче щось говорити, але якось не може зважити ся. А веск-таки щось потягало Петра Баторого якоюсь силою до того чоловіка, що проявив тільки симпатїї для него і його матерп.

— Панє доктор, — відозвав ся він зі зворушенєм, котрого вже не міг в собі укрити, — вірте менї, що то не якась упертість з моєї сторони, коли не хочу пристати на ваше предложєнє. Ви преці відозвались до мене яко приятель Стефана Баторого. Ви хотїли ту дружбу, в якій з ним жили, пере-

нести і на його сина. Та й я цілим серцем вам прихильний, пане доктор, хоч знаю вас ледви від кількох хвиль. Я вас люблю, як свого рідного батька.

— Петре, мій любий молодче! — відозвав ся доктор і взявши Петра за руку стиснув її сердечно.

— Отже, видите, пане доктор, скажу вам всю правду. Я люблю молоду дівчину в сім місті. Але нас обоє розділяє велика пропасть, пропасть, яку робить біднота і багатство. Я не хотів видіти тої пропасти та мабуть і вона в ню не заглянула. Хоч і як рідко показуєсь вона у вікні або на вулиці, а всеж-таки то для мене щастє, котрого годі мені позбути ся. На саму згадку, що я мушу звідси іти, може навіть і на довгий час, мені аж в голові крутить ся. Тепер чей, пане доктор, зрозумісте мене... і вибачите може, що я не хочу пристати на ваше предложенє.

— Я вас, Петре, зовсім розумію — сказав доктор Антекірт, та й не маю вам що вибачати. Добре-сте зробили. що-сте отверто вказали ся передомною. Одно лиш може готово змінити цілу річ. Чи ваша мати знає о тім, що ви мені тут розповіли?

— Я ще з нею об тім не говорив, пане доктор. Я не міг на то зважити ся, бо вона була би мені може відобрала всю надію в виду нашого скромного становища товариського. Але може вона вже і здогадала ся і зрозуміла, що мене болить і що би боліло.

— Ви звірились мені, та й добре зробили. Отже тота молода дівчина, кажете, богата?

— Дуже богата! Аж за богато! — відповів молодець. — Таки за богата для мене.

— Але чи вона годить ся для вас?

— Хиба-ж було би мені коли й на гадку прийшло привести моїй матери невістку, котра би для мене не годилась?

— Коли-ж так, Петре, то може удасть ся ту пронасть якось впрівнати.

— Пане доктор, не робіть мені надії, котра ніколи не сповнить ся.

— Не сповнить ся?

Голос, яким доктор то сказав, вказував на так велику певність, що Петро Баторий нараз як би аж змінив ся, як би вже мав в своїх руках не лиш теперішність, але й будучність.

— Спустіть ся, Петре, на мене! Але самі то зрозумієте, що коли я маю вам що помогти, то мушу знати, як називає ся та дівчина.

— Та вже годі мені тайти її імя перед вами — відповів Петро Баторий. — То панна Торонталь.

Того вражіння, яке зробило на докторі се нещастне йому імя, ніг не показати по собі хиба лиш той чоловік, що йому вдарив грім під самі ноги, а він ледви що задрожав. Лиш на одну хвильку — на одну секунду замовк він і станув, як би остовпілий. Але й

зараз відозвав ся, а в його голосі не було чути ніякої зміни, ніякого зворушення:

— Добре, Петре, добре. Лишіть то вже мені, нехай я о тім сам подумаю, нехай роздиглю ся.

— Треба мені вже іти, пане доктор — сказав на то молодий муштра і устиснув подану йому руку. — Позвольте, що подякую вам, як рідному батькови.

Баторий виїшов з салюну, в котрім остав ся лиш сам доктор: виїшов на палубу, а відтак спустив ся на лодку, котра вже чекала на него під кораблем. Незадовго виїшив ся на березі, звідси спустив ся зараз домів до Дубровника.

Марокканка, що через цілий час, доки він був на „Саварені“, чекала на березі на него, пустилась знову слідом за ним.

Петро Баторий чув ся чогось дуже щасливим. Преці раз виговорив ся з тим, що лежало йому на серці! Звірив ся приятелеви що був йому може більше як приятелем. Був то для него так щасливий день, як рідко якній буває в життю. Коли переходив попри той двір при вулиці Страдоне, був таки певний, що у вікні від павільону підняла ся заклода, котра і зараз спустила ся.

Але й Марокканка побачила то і для того пристанула перед тим домом, аж Петро Баторий зайшов поза угол вулиці Маріпелі і щез. Вона пішла тогди до уряду телегра-

фічного і наділа там депешу в котрій не було більше нічого сказано лиш:

„Приходи!”

А адреса на депеші була:

„Сарканій, з оставкою на поchtі, Сиракуза, Сицилія.

Устя Котару.

Злощасний случай що в подіях на світі грає найбільшу ролю, звів родню Баторих і Торонгалів до одного міста: заставив їх не лиш прожити в Дубровнику, але ще й зблизив їх до себе, бо обі родни мешкали в тій частині міста, де вулиця Страдоне. Сара Торонгалівна і Петро Баторий, побачили ся, зійшли ся тай полюбил ся — Петро, син того чоловіка, котрого зрада в смерть загнала. Сара, дошка того, що був зрадником.

Коли молодий Баторий виїшов від доктора Антеркірта, сказав той сам до себе:

Петро відходить новен надії, а то я той, що зробив йому надію, котрої він перед тим не мав.

Невже-ж доктор був тим чоловіком, що готов був підняти ся тої невдячної борби против судьби? Хиба-ж він чув в собі ту силу, що може правити судьбою людий після своєї волі? А чи та сила, та моральна енергія, якої було йому потреба, щоб пагнути судьбу по свому, не опустила би його?

— Ні, буду так вести борбу! — сказав

він сам до себе. — Така любов, то злочин, її можна хиба лиш неспавидіти. Коли Петро Баторний стане мужем доньки Сіляса Торонталія і довідаєсь колісь правди, не зможе вже пімстити ся за свого батька. Не останєсь йому нічого, як хиба з розпуки смерть собі зробити... Отже скажу йому все... коли вже так муєть бути... Розповім йому, чого та родина наробила його родні. Все одно, а я ту любов таки розібю.

Така звязь була би дійсно чимсь нечуваним. А треба і на то не забути: В своїй розмові з панею Баторовою згадав був доктор, що веї три проводніі заговору в Трієсті стались були жертвою нужденного підступу, як то показало ся при розправі і що то само розновів йому один сторож вязничний в Пізіні. Треба собі також і то пригадати, що пані Баторова не згадувала єново нічого про ту зраду, бо не знала, хто були ті зрадники. Она не знала, що один з них, великий богач, жне в Дубровнику при улиці Страдоне. А доктор не сказав також, як називають ся ті зрадники. Длячого? Мабуть длятого, бо єму здавало ся, що ще не прийшла пора, щобн їх імена виявити світові. Але він знав їх, знав, що один то Сіляс Торонталь, а другий то Сарканій. Коли він більше нічого не говорив, то длятого, що числив на поміч Петра Баторого, та хотів, щобн її син приложив руку до виміру справедливости та разом з ним пімстив ся

на убійниках свого батька і обох його товаришів, Володислава Затмара і Матія Сандорфа. Дятого то не хотів він нічого більше сказати синові Стефана Баторого, не хотів раниги йому його серця.

— А мимо того ніщо не поможе — говорив він сам до себе — раз мушу зранити йому серце.

Коли вже доктор Антекірт так був собі постановив, то розходило ся ще лиш о то, як має взяти ся до діла. Чи має напип Баторовій, або її синові розповісти всю мпнувність трисетнеського банкира? Але чи мав він на то докази, що банкир був дійсно зрадником? Певно, що ні, бо Матій Сандорф, Стефан Баторий і Володислав Затмар, одпнокі люди, що мали докази на то в своїх руках, вже не жили. Або мав може розпустити в місті поголоску о тій підлости, не сказавши о ній нічого родній Баторих? Правда, того було би досить, щоб розлучити Петра з молодою дівчиною, і то раз на все. Але коли-б ся тайна дістала ся до публичної відомости, чи-ж не могло би так стати ся, що Сіляс Торонталь вишис би ся чим скорше з Дубровника?

Коли бо доктор зовсім не хотів того, щоб банкир десь щез. Рука мстителя мусіла конче досягнути зрадника, скоро би лиш впибла година справедливости. В тій ціли треба було повести діло зовсім пнакше, як він то собі представляв.

Доктор, розваживши все добре, що промовило за сею справою і против неї, рішився не виступати впрот против банкіра, але все-таки ділати так скоро, як лиш можна. Передовсім треба було видалити Петра Ваторого із сего міста, в котрім честь його імені була загрожена. Ба, треба було десь його так подіти, щоби ніхто не відкрив і сліду по ньм. Коли вже раз буде мати його в своїй власти, тогди скаже йому, все, що знає о Сілясі Торонтолю і його снільнику Сарканім; тогди возьме його собі за снільника до свого діла. Не можна було тратити ані одного дня.

В тій ціли виедан доктор денену до звого порту, щоби звідтам приїхав до заливу коло Котару, на полудне від Дубровника, один з його найкорних кораблів перевозових. Був то один із тих чудних торнійпрофтів, що послужили за взорець шипічним людям торнедовим. Корабель той, довгий на сорок і один метрів, був як веретено і цілий був із сталі та міг удвигнути сїмдесят тон: він не мав ані мантів, ані комна, лиш на горі була плятформа та металева клітка з сочкватим отвором, для приступу воздуха. В сій клітці сидів керманч і її можна було цільно замкнути, коли стаи моря того вимагав. Се судно могло плисти серед вітру і бурі не опізняючись, ані не збываючись з простої дївї серед бурхливого моря. Його скорість була значно більша, як всіх лодий торнедових старого і нового світа, а на годнну могло

всім вигідно робити і дваїцять п'ять кілометрів. Задля тої незвичайної його скорості перевозив ся доктор на нїм уже кілька разів і се було причиною, що він міг бути всюди присутним, бо коли н. пр. щез десь з грецьких островів, то показав ся в короткім часї на другім кінці Середземного моря, н. пр. в обох Сиртах¹⁾.

Але було й ще щось, чим відрізняли ся торпедофлоти від других суден доктора. Другими є: двами гвіала перетрита пара, а торпедофлотами суднами гвіала електрика, котру вигворювали винайдені ним самим сильні аккумулятори²⁾; в них міг він **привабляти** силу електричну о незвичайно великім напруженю. Кождий такий корабель називав ся „Електрик“, а для ріжницї був означений чимом. Той корабель, що дістав приказ від илнети до Катару, мав назву „Електрик 2“.

По виданю того приказу чекав лиш доктор, коли надїйде хвиля діланя. Рівночасно сказав Поент Пескадови і Канови Матїфу, що незадовго будуть мати важну роботу.

Не треба й згадувати, як урадували ся тим оба привателї, що преці раз будуть могли дати докази своєї для него предатности. Лиш

¹⁾ Велика і мала Сирта, заливи в північній Африці.

²⁾ Аккумулятори або збирачі є то прилади, що збирають в себе силу електричну, а відтак випускають її поволи і можуть служити для того до порушуваня всіляких машин.

одно понесувало їм троха їх радість, коли почувли ту вість.

Поєнт Пескаде мав лишити ся в Дубровишку і уважати на палату при Страдоне та на дім при вулиці Маріцеля, а Кап Матіфу мусім їхати з доктором до Котару. Вони мали розлучити ся перший раз від многих літ, переживши разом всяку долю і недолю. Аж жаль брав дивити ся, як Кап Матіфу ставав неспокійний. коли подумав, що вже не буде коло него малого Пескаде.

— Лиш терицю. мій Кане, лиш терицю — говорив Поєнт Пескаде до него. — Не довго то так буде! Коби лиш минув час, в котрім має ся відограти та штука, а все буде знов добре. Коли не ошибаю ся, то буде то не аби яка штука, котра лагодить ся тепер під проводом славного доктора, та й славному-ж ролю визначив він кождому з нас... Вір мені, що буде в ній і для тебе спора пайка.

— Так тобі здає ся.

— Не здає ся. а я таки певний того. Розуміє ся, що не будеш грати ролі любовника, бо то не для твоя вдачі, хоч часами дуже завертаси собі голову. Але так само і не будеш грати ролі інтриганта. бо ти мій грубенький, доброго серця. Ні. ти будеш представляти того генія, що зявиться при остаточній розправі, щоби покарати нечестивість а нагородити честноту.

— Ніби так. як в якій виставній штуці?
— спитав Кап Матіфу.

— Зовсім так само. Я вже виджу, як ти будеш грати ту роллю, мій любий Капе. Саме коли злочинець найменше буде того сподівати ся, ти явиши ся з розложеними руками і буде потреба, щоби ти лиш звів їх до куни та зробив добрий кінець. Хоч твоя ролля і не велика, а всеж-таки вона симпатична таїї легко здобудеш собі оплески і дзвінку заплату.

— Якось то вже буде — відповів велит — але поки що мусимо розлучити ся.

— Лиш на кілька днів! Памятайже, щоби-сь мені за той час не змарнів: їж що дня по п'ять разів і годуй ся та шануй ся, любий Капе. А тепер обійми мене, а радше роби лиш так, як на сцені, бо ще мене задусиш. Оттаке, то бачиш, треба учити ся грати комедію на світі. Обійми-ж мене та не забувай на твого малого Поента Пескаде, котрий ніколи не забуде свого грубого Капа Матіфу.

Ось так працювали ся сердечно оба приятелі, коли мусіли розставати ся. Капа Матіфу так не мало стиснуло за серце в його великій груді, коли він побачив ся сам один на „Саварені”. Його товариш перепіс ся ще того самого дня на приказ доктора до Дубровинка: дістав приказ, не спускати з ока Петра Баторого, уважати пильно на палату Торонталя і розвідувати ся добре про все.

В ту пору, коли Поент Пескаде мусів цілими годинами волочити ся по тій часті міста, де Страдоне, був би там конче стрітив

ся з тою чужесторошною жінкою, котра, видно, мала такий самий приказ, як і він. Було би може й прийшло до стрічи, коли-б Марокканка, вилавши депенгу, не була винесла ся з Дубровника, щоби зійти ся з Сарканієм на умовленім перед тим місци. Поент Пескаде не мав отже ніякої перешкоди в своїй роботі і міг сповнити свою задачу зі звичайною собі зручністю.

Петрови Баторому було би й на гадку не прийшло, що його буде хтось слідити на кождім кроці, що замість тої шпігунки буде тепер за ним ходити надзирцем Поент Пескаде. По сій розмові з доктором, коли він йому звірив ся, став він якось значно щирійший, як бувало. Коли вже виговорив ся зі всім на „Саварені“, то чого-ж було йому тепер тайти ся ще перед матір'ю? Хиба-ж вона не була би і так здогадала ся споглянувши йому в очі? Вона була би певно відразу пізнала, що в ній настала якась зміна, що замість смутку і розпущення, настала в ній надія і щастє.

Петро Баторий розповів отже все своїй матері; сказав, хто тота панночка, котру він полюбив, та що задля неї не хоче покидати Дубровника. Її становище в товаристві не стане на перешкоді, бо преці доктор Антекірт сказав йому, що він може мати надію.

— Отже то ізза того, шпионьку, ти натернів ся так дуже! — сказала до него пані Баторова. — Нехайже Господь Бог тобі по-

магає та нехай пішло тобі щастє, котрого тобі доси неставало.

Нані Баторова жила собі здалека від людий в своїй хаті при вулиці Маріпеля; ходить бувало лиш з своїм старим слугою на службу Божу, бо була католичка і придержувала ся строго своїх релігійних обовязків, як і всі Мадяри католики. Ще ані разу не чула, щоби хтось говорив що про родню Торонталів. Коли бувало йшла до церкви, що при монастири Францієкапів, котра стоїть саме при вході на вулицю Страдопе, то павіть і не споглянула на Торонталів двір; не знала отже хоч би лиш з погляду доньки давнійшого банкира з Триесту.

Петро мусів їй докладно розповісти, як вона виглядає та яка їй вдача, де їй перший раз побачив та по чім пізнав, що й вона його любить. Він розповідав їй все то так щиро, що вона таки не мало здивувалася єл зміркуваннєм, яка сердечна приєдась з него говорити.

Коли-ж Петро став їй розповідати про становище, яке займає Торонталева родина, коли довідала ся, що молоде дівча дістане каліше в снадичні найбільший масток на цілий Дубровник, то вже таки не могла утаїти свого зажереня. Хіба-ж банкир пристане на то, щоби його одиначка віддала ся за чоловіка, котрий не має нічого, ба, котрий майже не має будучности перед собою?

Петро навіть і згадував про то, з яким

холодом, ба, просто з погордою обходив ся з ним доси Сіляс Торонталь. Він згадав лиш про то, що йому сказав доктор. А той казав йому не раз не два, щоби він спустив ся на него, на приятеля свого батька, що він для него так прихильний, як рідний батько. О тім не сумнівала ся і пані Баторова, бо вона преці знала, що хотів доктор зробити для неї і її сина. Наконсьць думала вона так само, як і син тай Борик, котрий також мусів докннути і своє мудре слово, що можна мати добру надію, і в скромну хатчину при вулиці Марінеля завітала тіль щастя.

Петро Баторий чув ще ту радість, коли слідууючої неділі побачив Сару Торонтальвну у францісканській церкві. Заєдно сумислице молоді дівчини аж повеселійшало, коли вона побачила Петра так якось змінишого. Обое глянули на себе і зрозуміли ся. Коли урадована вернула домів, принесла з собою спору часть того щастя, як доглянула на лиці молодця.

Минуло кілька днів, але не надходив другий лист, котрий би завзивав його до нових сходин.

— Видко, що доктор хоче насамперед розвідати ся — так розважав він собі. — Мабуть прийде сам до Дубровника, або пришле когось, щоби розвідатись про родину Торонталья... А може хоче сам пізнати Сару особисто... Хто знає, може вже й видів ся з її

батьком та все йому розповів... Один рядок, одно слово, все-таки зробило би йому велику радість, особливо, коби то була сказано: Зайдіть до мене!

Але листу як не було, так не було. Пані Баторова ледви що могла успокоїти нетерпеливість сина. Він аж не знав вже, що собі робити, а вона мусіла тепер додавати йому надії, котрої поправді сказавши, майже й сама не мала. Дім при вулиці Марінеля стояв преці для доктора отвором, і то він чей знав, а мимо того, що інтересував ся Петром, мимо того що інтересував ся родиною котрій вже дав був навіть докази великого сочувства, він чомусь не хотів зайти, чомусь не показував ся.

Петро вже не видів ся з доктором. Чекав, чи не запросить він його до себе на яхт.

Петро числив дні і години, аж накінець вже й не стало йому терпцю. Що би й не було, а він таки мусить конче побачити ся з доктором. Його аж щось тягнуло до Груза. Там на яхті зрозуміють вже його нетерпеливість і вибачать йому, хоч він прийде не-прошений.

Дня 7 червня, около осьмої години рано вийшов він з хати, не сказавши матери ані слова о своїм наміренню. Вийшов з Дубровника і пустив ся до Груза та ішов так скоро, що Посит Пескаде, хоч і як борзо умів ходити, ледви міг іти за ним. Прийшовши над беріг порту, саме против того місця, де сто-

яла „Саварена”, тогди, коли він був на ній, станув як остовнілий:

Яхт вже десь був щез з порту.

Петро повів очима довкола, бо думав, що корабель змінив лиш місце... але корабля так нігде не було.

Він ешпав ся якогось моряка, що волочив ся побережі, що стало ся з яхтом доктора Антекірта, а той сказав йому, що „Саварена” відплила вчера вечером і ніхто не знає куди, так само, як і ніхто не знає, звідки вона приплила.

Яхт поплив! Доктор Антекірт щез так само тасмишно, як і був показав ся.

Петро Баторий вернув до Дубровника, але його взяла ся була вже така розпука, як ніколи доси.

То річ певна, що коли-б так Петро був здогадав ся, що яхт поплив до Котару, то він був би аж туди nobіг за ним, хоч все-таки й то було би надармо, бо „Саварена” не заплила до котарського заливу. Доктор взявши з собою Кана Матіфу, казав підвезти ся лодкою на беріг, а яхт зараз по тім пустив ся на широке море і поплив, не знати куди.

Нема в цілій Европі, а може й у всіх частях старого світа, так дивного місця, де би вода і земля так були розложені, як в Бокке ді Каттаро¹⁾. Котар, то не ріка, як би

¹⁾ Бокке ді Каттаро значить то само, що „устє” або „горло” котарське. Є то залив, котрий складає ся з шість,

хтось може собі подумав, лишн місто повіто-
ве, де є також і осідок єпископа. Боккою на-
зивають шість заток, що лежать одна за
другою, сполучені лишн вузькими пролива-
ми; щоби через веї пороїхати, треба на то
шість годин. Ті затоки ідуть рядом одна за
другою по нід побережні гори і творять шоби
малі озера, а послідна з них, що лежить при
сноді гори Норрі, є вже на границі австрій-
ської Монархії. По тамтїм боці зачинає ся
уже чорногорське князівство.

Отже до сего устя казав підвезти себе
доктор. Там чекала вже на него посиїнна
лодка, заосмотрена електричними машинами
і завезла його аж до середниї залву. Об'
їхавши пригірок Остро та переїхавши по-
при Кастельнуого²) і цілий ряд осель та
клянтчик на право і лїво, попри Столїво,
Різано, Перасто, славне місце відпустове,
де вже побіч дальматинської поші можна по-
бачити і пошу турецьку та альбанську, дістав

а властво сїм заток. До залву сего вїзжає ся попри
Остро, на котрім є скалистий острів (сколіо) Рондонї,
а на нїм кріпость Мамуля; дальше їде ся попри пригі-
рок Кобїля і вїзжає ся до Затоки Топля. За сею зато-
кою їде канал Комбур, а за ним друга затока Бая ді
Теодо; дальше приходить канал Катене (лани) так зва-
ний дьтого, бо тут замикано давнїйше канал ланцями.
За сїм каналом слїдують дві затоки Морїне і затока
Різано, а наконець поза пригірком „три сестрички“ за-
лив котарський.

²) По сербськи і хорватськи: Ерцег новий.

ся він аж до послідної затоки, понад котрою піднімає ся місто Котар.

„Електрик 2” станув віддалік від міста на темній мов заспаній воді, котрою сего красного вечера червненого не порушає ані найменший вітерець. Але доктор не лишив ся на лоді. Віп, видко, не хотів, щоби хтось знав, що то він властителем сеї лоді, а то мабуть ддятого, щоби тим лекше міг виконати свої пляни ,які був собі поробив в послідних днях. Він ішов отже до Котару, щоби там випукаати собі помешканє де в яким готелю, а Кап Матіфу мусів іти за ним.

Лодь, що їх привезла, сховала ся серед темноти з боку від порту десь поза якоюсь вистаючою з берега скалою. В Котарі міг доктор так само неспостережно перебувати, як коли-б сховав ся де в найбільше укритім місци на землі. Бокези, мешканці сего найбогатішого округа дальматинського, з походження Славяни, ледви чи були би добачили, що в місті з'явив ся хтось чужий.

Від сторони затоки виглядає місто, як коли-б було збудоване в якійсь величезній печері в горі Норрі, хоч дома на самім переді міста стоять такн на березі над самим морем, що тут клином вбивав ся в гору. На самім кінци сего клина, понад котрим красні дерева і зелені спади гір представляють величавий вид, стають звичайно пакетові пароходи Льюйда і великі судна побережні Адрійського моря.

Того вечера не займав ся доктор нічим, лиш шукав собі відповідного помешканя. Кап Матіфу ходив за ним не питаючись навіть до вони; йому, бачите, все одно було, чи він в Дальматії, чи в Хінах. Ходив як вірний нес за своїм паном, кудп лиш той повернув ся. Він був лиш знарядом, послушною машиною, машиною до кручення, верчення, довбання, котру доктор міг пустити в рух, коли йому сподобало ся.

Оба перейшли берегом і укріпленими валами Котару; відтак дістали ся в ряд вузьких і снадистих вулиць, котрими спусе ся чотири до нять тисячів жителів міста. Як-раз замикали браму від сторони моря, тоту, що то з ріймою лиш тих днів, в котрих приходять пакетові пароходи, буває отверта лиш до осьмої години вечером.

Доктор вивідав ся зараз, що в цілім місті нема ані одного готелю. Треба було випукати когось такого, що був би готов віднаймити якесь помешканє, що впрочім жителі міста охотно роблять за добру заплату.

Знайшов ся такий, що готов був віднаймити та й знайшло ся і помешканє. Доктор закватерував ся незадовго разом з Капом Матіфу в просторім присподі якогось дому при досить чистій вулиці. Передовсім умовили ся так, що властитель того дому мав зажадати за харчунок високу ціну, бо треба харчувати Капа Матіфу. Він очевидно мусів було годувати неаби якого велита; але зала-

годжено справу так, що обі сторони були вдоволені. Доктор Антекрт вимовив собі право, що буде харчувати ся поза домом.

На другий день, давши позволене Канови Матіфу, що може користати із свого свободного часу, як йому сподобас ся, розпочав доктор свої проходи по місті від того, що пішов на пошту поспитати, чи не наслід до него які шесма або депеші під умовленими знаками. Ще не наслід було нічого. Він виїшов з міста і став розглядати ся по його околиці. Незадовго відшукав якусь господу, де звичайно сходять ся котарське товариство, австрійські офіцери і урядники, що живуть тут, як на заточеню, або ще ліпше сказавши, як у якій в'язниці.

Доктор чекав ще лиш, коли надійде хвиля ділани. А плян його був ось такий:

Він рішив ся був викрасти Петра Баторого. Ту крадіж трудно було доконати на яхті тогди, коли він стояв під Грузем. Молодого інженіра, там знали, а що „Саварепа” і її влательць етягали на себе увагу всіх, то таке діло, хоч би було й удало ся, могло би було наробити дуже скоро багато шуму. Відтак був яхт лиш судном вітрильним; коли-б отже який парохід пустив ся за ним в погоню, то міг би був його дуже скоро дігнати. Противно в Котарі; там були обставини для такого діла далеко користнійші. Петра Баторого можна було туди дуже легко звабити; він би певно на одно слово доктора

туди приїхав. В Котарі його так само не знали, як і доктора: отже скоро би він лиші ста-нув на лоді „Електрик“, мала вона зараз пуститись з ним на широке море, а тут мав він довідати ся про всю минулиість Сілеа Торонгала, котрої доси не знав. На згадку про свого батька мусів би щезнути йому спе-ред очей образ Сарп.

Виконанс того плану не представляло отже ніяких труднощій. До двох, трох днів — то був найнижчий речинець, який собі був доктор поставив — могло бути діло до-вершене і Петро був би вже на віки розлу-чений з Сарою.

На другий день, 9 червня, прийшов лист від Поента Пескаде. Він доносить, що в дворі при вулиці Страдоне нема нічого нового. Поент Пескаде не видів Петра Баторого від того дня, коли той ходив до Гужа в дваї-найцять годни по відїзді яхту. Але то не може бути, щоби Петро десь відїхав з Дубровника. Не що иншого, лиші він замкнув ся в демі своєї матери і не виходить. Поент Пескаде здогадував ся — та й не омибнув ся — що відїзд „Саварени“ зробив таку зміну в навич-ці молодого інженіра, тим більше, що він по тім відїзді вернув домів повен розпущи.

Доктор рішив ся зараз на другий день взяти ся до свого діла та зробив початок тим, що написав лист до Петра Баторого, звиваючи його, щоби він безпировочно приїздив до Котару.

Зовсім несподівана подія мала змінити ті намірени та полишити przypadковн, щоби ті, що брали участь в сїм ділі, дійшли до своєї ціли.

Ще того самого дня вечером около осьмої години, був доктор над морем коло Котару. коли дано знак, що надиліває пакетовий парохід „Саксонія”.

„Саксонія” плила з Бріндізі, до котрого то міста була поступила, щоби забрати пасажирів. Звідтам плила вона до Трієсту, а по дорозі поступала ще до Котару, Дубровника, Задару і других портових міст на австрійськїм побережю Адрійського моря.

Доктор стояв як-раз саме коло містка, що кладуть з корабля на беріг, щоби по нїм могли подорожні виходити вигідно на корабель або сходити з него. коли вже в сумерку доглянув якогось подорожного, котрого пакунки в сїй хвилі впинонено на беріг.

Був то муштра лїт за сорок і з лиця виглядав якось дуже гордовито, майже зухвало та безстыдно і видавав голосно прикази. Був то один із тих людей, по котрих пізнати, що вони не мають доброго вихованя, хоч би навіть і чемно поступали.

— То він!... Та тут, в Котарі!

Ті слова були би вирвали ся докторови з уст. коли-б він на силу не був їх здержав у собі, а так само видко було йому з очий, який взяв був його гнів.

Тим пасажиром був Сарканій. Пятнай-

цять літ минуло з того часу, коли він як книговець сповняв службу в домі графа Затмара. Він вже не був тим волокіткою, а по його одежці вже такі зовсім не було того видко, яким блукав ся по Трієстї на початку сего оповіданя. Він мав на собі плащ від пороку, а під ним елегантне одїє до подорожжя, зроблене після найновїйшої моди; його накушки, обковані мосяжною бляхою, показували, що колїшній триполїтанський фактор умів тепер вигідно жити.

Сарканїй дїставши велизну найку з майна графа Санторфа уживав свїта вже від п'ятнацять літ. А кїлько йому ще з того лишило ся? Навіть найліпші його приятелї, коли-б був яких мав, не могли бї бути того сказати. На всякий випадок було по нїм, що він чогось в клопотах, ба навіть чогось зажурений, хоч його скрита натура трудно давала здогадувати ся, де тому причина.

— Звідки він тут взяв ся?... Куди він їде? — питав ся доктор сам себе не спускаючи його з очей.

Звідки Сарканїй приїхав, можна було легко розпитати у комісаря „Саксонї“. Сей пасажир сїв був на парохід в Брїдзїзі, але чи він приїшов з горїшної чи з долїшної Італї, того ніхто не знав. Він приїшов із Сиракузи¹⁾. Дїставши депешу Марокканки, поки-

¹⁾ Місто на східнім побережжю острова Сицилія.

нув він зараз Сицилію і поїхав до Котару.

Він вже перед тим уловив ся був, що стріча має ся відбутися в Котарі. Тота жінка, котрої задача, відко, скінчила ся в Дубровнику, чекала тут на него. Вона стояла також на березі і чекала на корабель. Доктор добачив її, відів як вона приступила до Сарканього і чув ще, що вона сказала до него по арабськи:

— Уже найкраща пора.

Сарканій не сказав на то нічого лиш кивнув головою. Дошльнувавши, щоби його пакушки занесено до уряду митового, пустив ся з Марокканкою по правім боці, щоби зайти до міста понід вали, а не заходити через браму від моря.

— Доктор не знав через хвильку, що робити. Чи пустити його з очий? Чи іти за ним?

Коли оглянув ся, побачив Кана Матіфу, що стояв віддалік та роззявивши рот дивив ся як ідуть пасажирки на „Саксонію” або виходять з неї. Потребував лиш кивнути на него, а велит став зараз перед ним.

— Видши, Кане Матіфу, онтого чоловіка? — спитав доктор показуючи на відходячого Сарканього.

— Віджу!

— А коли-б я тобі сказав, щоби ти його зловив, чи зловиш?

— Зловлю!

— Намитай же собі, що змиву його живцем мати.

— Добре!

Кан Матіфу не любив багато говорити, але мав та доброго в собі, що коли щось сказав, то сказав зовсім ясно. Доктор знав, що може спустити ся на него, бо коли Кан Матіфу мав виконати який приказ, то виконав його точно.

Марокканку можна було звязати і заткати їй рот та кинути десь в кут. Заким би вона могла наробити крику, можна вже було занести Сарканього на лодь „Елскірік“. До виконання того плану була й пора догідна, бо на дворі було вже темно, хоч ще не зовсім.

Сарканій і Марокканка пішли тимчасом дальше понід ваши міста та й не спостерегли ся, що хтось їде за ними. Не говорили до себе. Очевидно хотіли доти мовчати, доки аж не будуть в такім безнециім місци, де би їх ніхто не підслухав. Так зайшли вони майже аж під полудневу браму міста, що виходить на гостинець, котрим їде ся в гори де австрійської границі.

Там є досить велика торговниця, базар¹⁾ звістний дуже добре Чорногорцям. Вони стають тут на торг, бо їх висувають до міста

¹⁾ Базар — слово первістно перське, але уживане всюди на Сході у народів магомеданського віроісповідання — значить то саме що й торговниця. Слово се уживає ся дуже часто і у нас, особливо же на Україні.

лиш по кількох і то аж тогди, коли злезать свою зброю. Що тижня ві второк, в четвер і суботу приходять тут Черногорці з Негуша і Цетині¹⁾). Вони мусять іти яких п'ять або шість годин, щоби тут продати покладки, бараболю, дріб та риж, на котрий тут найбільшій покуш.

А то було як-раз вівторок. На торгівниці стояли ще кучками люди, бо ще не продали були всего і думали тут почувати. По площі ходило може яких трицять гірняків, балакали з собою або перечили ся. Деякі були вже поклали ся на землю, другі знов альбанським²⁾) звичаєм пекли на гра-ни ягня на деревлянім рожні.

Туди зайшли Сарканій і його товаришка; відко, що знали добре се місце. Тут могли в самім ділі спокійно поговорити з собою, а навіть і переночувати, не потребуючи шукати собі якогось непевного помешканя. Впрочім Марокканка, від коли прийшла до

¹⁾ Нинішня столиця князівства Черногори. Була то первісно маленька оселя, в котрій проживав митрополит князівства Цети, з котрого повстала пізнійше Черногора, Висаріоні єпископ Василь. Послїдній князь Цети, Іван Црноєвич, виставив тут в 1845 р. монастир і ставши першим князем черногорським зробив з Цетиня свою столицю. Майже в половинї дороги з Цетиня до Котару лежить місцевість Негуш.

²⁾ Альбанці або Скінетари, парід на полудне від Черногори в Альбанії є то найменше цивілізований парід в Европі.

Котара, то й не шукала собі нігде якоїсь хати.

Доктор і Кал Матіфу зайшли один за другим на той базар, на котрім вже було так добре темно. Денеде горів ще огонь, але світила ся лиш грань, поломин не було нігде видно. Зловити Сарканього серед таєнх обставин, то річ була не так легка. сеоблпво, коли-б він аж до самого рана не виходив з торговниці. Доктор вже жалував того, що не взяв ся до діла, коли ще ішли берегом межн морем а полудневою брамою. Тепер було вже за пізно. Треба було хіба чекати першої ліпшої нагоди.

Лодь стояла поза скалами, не більше як двіста кроків від базару далеко, а навіть видніло ся слабо і саме судно, на котрім світила ся ліхтарня.

Сарканій і Марокканка думали, що буземли в найтемніім місци, недалеко громадкн гірняків, що лежали вже й спали. Тут могли би вони було поговорити собі спокійно о своїй справі, без обави, що їх хтось піделухас. кли-б доктор, убранный в свій подорожний плащ не був вліз поміж тих людин, що лежали на землі. Кал Матіфу сховав ся також, як міг, але держав ся зблизька, щоби на кожний знак бути під рукою.

Сарканій і Марокканка, думали, що будуть зовсім безпечні, коли будуть говорити по арабськи, бо були певні того, що тут ніхто

не зрозуміє тої мови. Та опшбнули ся, бо не-далеко від них був доктор Антекірт. Він, що знав всі східні і африканські мови, розумів кождісенське їх слово.

— Ти дістав мою денешу в Спракузі?
— снитала Марокканка.

— Дістав. Наміро, відповів Сарканій і зараз на другий день вибрав ся разом з Ціроном.

— А де-ж Ціропе.

— Недалеко Катані¹⁾), де збирає собі нову ватагу.

— Мусиш завтра бути в Дубровнику і зараз піти до Сіліса Торонтала, чуєш Сарканій?

— Піду та поговорю з ним. Але чи ти не опшбаси ся Наміро? Чи пора, щоб я приїшов?

— А вже-ж, донька банкира..

— Донька банкира! — повторив Сарканій якимсь таким голосом, що докторови мимо волі пішов мороз по тілі.

— Ну, так... його донька! — повторила Наміра.

— Як то? То вона сміє без мого позволення розпоряджатися своїм серцем? — снитав Сарканій глумливо.

— Ти того не сподівав ся, Сарканій, воно таки є так, я більше як невна. Але то ще

¹⁾ Катана, нині Катанія, місто на східнім побережю Сицилії при споді гори Етні, є то найкрасше і по Палермі, столиці Сицилії, найбільше місто на сїм острові.

більша буде для тебе несподіванка, коли тобі скажу, за кого Сара Торонталівна хоче віддати ся.

— Мабуть чи не за якого зруйнованого шляхтича, що хоче поставити ся на поги мільонами її батька?

— Ти так вгадав — сказала на то Наміра — за якогось молодого чоловіка, шляхтича з роду, але без всякого майна.

— Як же називася той безстидний?

— Петро Баторий!

— Петро Баторий! — відозвав ся Сарканій. — Петро Баторий хоче женити ся з Сарою Торонталівною?

— Та не бій ся нічого Сарканіс, — успокоювала Наміра свого товариша. — Що донька Сілієса Торонтала і сини Стефана Баторого любить ся, то вже для мене ніяка тайна. Але Сілієс Торонталь може ще доси о тім нічого не знає.

— Він би нічого не знав? — спитав Сарканій.

— Так не знає, а хоч би й знав, то не дав би на то свого призволення.

— Я нічого не знаю — відповів Сарканій. — Сілієс Торонталь на все готов... навіть і на то, щоби дати позволене на се подружжю. Лиш щоби успокоїв свою совість, коли може по п'ятнадцяти роках ще відозгала ся в ній якась совість... Але на щастє я ще є на світі і поспую йому його пляни; завтра буду вже в Дубровнику.

— То добре! — сказала на то Наміра, котра, видко, мала якийсь великий вплив на Сарканього.

— Донька Сіляса Торонґаля не буде нічнєю жілкою лиш моєю, розумієш мене, Наміро? Через шо полатаю якоесь знову мої відносини масткові.

От і все підслухав доктор, що хотів знати. Що ще розповідали собі Сарканій і Марокканка, не мало вже для него дуже великого значіння.

Злодюга, що мав право комусь лізти в очі, сватав ся до доньки другого злодюги. Видко, що вже сам Бог ішов в поміч людській справедливості. Тепер вже не було чого побоювати ся о Петра Баторого, котрому такій суперник ставав на дорозі. Уже не треба було взивати його, щоби приїздив до Котару, іменню не було потреба викрадати чоловіка, що хотів добивати ся тої честі, щоби стати зятем Сіляса Торонґаля.

— Нехай лиш тоті злодюги вяжуть ся з собою і творять одну родину — сказав доктор сам до себе. — Побачимо, що з того буде!

Він забрав ся звідси і дав знак Капови Матіфу, щоби той ішов за ним.

Кап Матіфу, як вперед не питав ся длячого він має ловити того пасажира з „Саксонії“, так само не питав ся і тепер длячого не має його ловити.

На другий день, 10 червня, около ось-

мої години вечером отворили ся двѣри до великого сальону в дворі при вулиці Страдоне в Дубровнику, а слуга голосно дав звістку:

„Пан Саркацій!“

Запутанини.

Чотирнайцять лїт тому назад перенїс ся Сїляс Торонталь з Триєсту до Дубровника і замешкав тут в пишнім дворі при вулиці Страдоне. Він був з роду Далматинцем, отже річ зовсім природна, що задумав осїсти в своїй вітчизні, коли залишив свій інтерес банковий.

Додержувано слова і ніхто не знав о тїм, що він був зрадником. Нагороду за зраду виплачено йому що до цента. Банкир та Саркацій, давний його фактор в Триполїсі нажили собі з того великого майна.

По страченю обох засуджених у Пізінській вязниці та по втечі графа Сандорфа, що згинув у філях Адрійського моря, довершено впрок конфіскати їх маєтностей. З дсму і малої посїлости Володислава Затмара не лишило ся нічого. По Стефані Баторім не лишило ся також нічого, бо він нічого не мав і жив лиш з того, що учив других. Але замок Артебак і все що до него належало, недалекі копальні та великі ліси на північних спадах Карпатів творили значну посїлість, що належала до графа Матїя Сандор-

фа. Зтих дібр утворено дві часті: одну забрала власть судова і з неї виплачено нагородн зрадникам; другу засеквестровано і вона мала бути під судовим зарядом аж до вісімнаїцятого року життя спадкосиниці графа Саандорфа. Наколн-б та дитина умерла перед тим часом, то ся часть мала припасти державі.

Обі четвертини, які дістали ся зрадникам, виносили більше як півтора мільона ринських і вони могли робити з тими грішми, що хотіли.

Спершу задумали були оба снільники розлучити ся. Сарканьому не конче хотіло ся перебувати недалеко від Сіляса Торонталья, а Торонталь знов постановив був не входити в ніяку звязь з давним соїм фактором. Сарканій виїхав отже з Триесту, а за ним пішов і Ціроне, котрий не пускав ся його в нещастю, а тепер в щастю був би нево тим менше його пустив ся. Куди-ж вони забрали ся? А вже-ж не куди инде, як хиба до якогось великого міста в Европі, там, де нікому й не при голові, слідити за тим, звідки хто приходить, розуміє ся, тогди, коли він чоловік богатий, ані де ніхто не питає, звідки хтось набрав гроший, хиба аж тогди, коли хтось ними розкидає як половою. Словом, за тими вродисвітами і слух пронав в Триесті, де вирочім і так ніхто їх не знав, хиба лиш один Сіляс Торонталь.

По їх виїзді банкирови аж лекше відо-

тхнуло ся. Йому здавало ся, що вже тепер не потребує обавляти ся того чоловіка, що його держав в своїх руках і міг кожної хвилі використувати. Хоч Сарканій став на якийсь час богачом, то все таки не можна було спустити ся на такого марпотравника і можна було сподівати ся того, що причепить ся знову до свого снільника, е скоро розтрагить своє майно.

В шість місяців опісля замкнув Сіляс Торонталь свій банк поплативши всі довги і виїхав з Триесту, щоби остаточно осісти в Дубровнику. Хоч він і не потребував побоювати ся, що губернатор, котрий лиш сам один знав, яку ролю він грав при викриттю заговору, виговорить ся колись з тим перед людьми, то все ж таки, вже то що преці хтось знав о тім, було досить для такого чоловіка, котрий не хотів стратити свого значіння і мав на тільки гроший, щоби жити як великий пан, хоч би й донебудь осів.

А може спонукала його покидати Триест ще й инша обставина, — о котрій будемо мусіти пізнійше згадати — обставина, о котрій знала лиш однісенька пані Торонталева. Та сама обставина звела його — правда, лиш однісенький раз — з тою Намірою, з котрою — як ми то вже виділи — знав ся і Сарканій.

Банкр осів отже в Дубровнику. Він виїпов був із сего міста ще малим хлопцем, бо не мав тут ані родичів, ані ніякої родини.

Ніхто собі не пригадував його і він вернув як зовсім чужий до міста, в котрім не був вже від сорок літ.

Серед таких обставин повитали виспі круги в Дубровнику такого богача, розуміє ся, дуже сердечно, бо знали о нїм лиш то, що він займав в Триесті видне становище. Банкр вишукав собі і купив двір в панській частин міста та завів в нїм господарство по-приймавнини всю нову челядь з Дубровника. Позаяк ніхто не знав його милувности, то всі уважали його за того щасливого на світі, що то має більше право як другі.

Сіляє Торонталь майже не знав того, що то значить нечиста совість. Як би не то, що він все побоював ся, щоби колись не вийшла на верх тайна його поганої зради, то був би жив таки зовсім спокійно. Але при нїм була як би німій, але живий і ходячий докір його жінка.

Та нещаслива, простодупна і чесна жінка знала о тій поганій змові, що загнала в смерть трох патріотів. Одного разу, коли вже дуже круто було з його інтересами, він якось необачно виговорив ся перед нею, що майно Сандорфа поставило його знов на ноги; иншим разом зажадав і підпису від своєї жінки і тогди признав ся, що належить до тих, котрі викрили заговор в Триесті.

З тої пори проявило ся у Торонталевській жінки якесь чувство відрази до чоловіка, з котрим була звязана на віки. Чувство тим

більше зрозуміле, що вона сама була Мадяркою з роду. Але вона була, як вже сказано, жінщина, що не чула в собі моральної сили. Був то для неї тяжкий удар і вона не могла вже подвигнути ся від него. Від часу тої події жила вона пасамперед в Трпесті, а відтак і в Дубровнику лиш сама для себе, о скільки нато дозволяли відносини її товариського життя. Коли в дворі при вулиці Страдоне були які прищія, то вона являла ся, бо мусіла; але коли скінчила ся її роля господині дому, то вертала до своїх комнат та займала ся лиш вихованєм своєї донечки, до котрої пристала була всім своїм ніжним чувством, та старала ся о всім забути. Ба, але як то забути коли чоловік, що брав участь в тім ділі, жив з нею під одним дахом!

Як раз в два роки, від коли вона осіла в Дубровнику мала настати ще більша запутанина. Для банкіра була та запутанина новою журою, а для пані Торонталевої нова причина болю.

Пані Баторова, її син та Борик перепели ся також до Дубровника, де жили ще якісь їх свояки. Вдовиця Стефана Баторого не знала зовсім Сіляса Торонталя; вона не знала навіть, що межн банкіром а Матієм Сандорфом була якась звязь. Та і звідки мала о тім довідати ся, що сей чоловік брав участь в тім злочині, через котрий три благородні Мадяри наложили головою, коли її муж перед смертю не мав нагоди сказати

їй, як називають ся ті надлюки, що продали його австрійським властям.

Але хоч пані Баторова не знала Сілеа Торонталея, то тим ліпше знав він її. Коли побачив її в тім місті, коли стрітив ся з нею кілька разів на вулиці, коли дивив ся на то, як вона бідна працювала, щоби лиш виховати свого сина, то йому було то дуже немило. То річ певна, що коли-б пані Баторова була вже перед тим мешкала в Дубровишку, закым він задумав тут осісти, то він був би тут не осів. Але тогди, коли вдовиця спровадила ся до дому при вулиці Марінеля, він вже кунив був собі двір, отже був собі його урядив, та приймав вже в нім гостей. Не міг на то рішити ся, щоби знов звідси кудись переносити ся.

— Чоловік до всего навикне — сказав він сам до себе. Постановив отже не дивити ся на сей живий пам'ятник своєї зради, а коли замкав очі, то, видко, не видів і того, що в нім діяло ся.

Але що вкінці для банкира було лиш немило, то було для пані Торонталевої жерелом безустанної муки і гризоти совісти. Вона хотіла кілька разів підсунути вдовиці потайком якусь запомогу, але та за кожний раз не прийняла її так само, як і другі, які їй подавали незнакомі приятелі. Енергічна жінка не жадала нічого і не хотіла нічого прийняти.

Непредвиджена та й пробоцпліма об-

ставина мала зробити той стан річий ще прикрийшим, ба навіть страшнішим через запутаннини, до яких довела.

Нані Торонталева присвятила всю свою любов своїй донечці, котрій під кінець 1867 року, коли вона з своїм чоловіком прибула до Дубровника, було ледви півтретя року.

Сарі було тепер майже сімнайцять літ. Було то дуже гарне дівча, що з лиця подобало більше на Мадярку, як на Дальматинку. Чорне кучеряве волосся, палкі очі, красно закросні під високим чолом, тоненькі уста і рум'яне личко, то більше як середній ріст — все то разом надавало їй такої краси, що їй годі було надивити ся.

А що найбільше звертало на себе увагу і робило тим більше вражінє на чутливі натури, то була незвична постава молодої дівчини. Її задумана поведінка, як коли-б заєдно роздумувало над тим, що давно минуло. Отсе було її причиною, що всі ті, котрі приходили в гостину до її батька, або котрих вона стрічала нераз на Страдопе, держали ся якось здалека від неї.

Не трудно зрозуміти, що Сара, яко одинока спадкоємиця маєтку, котрий уважано за величезний, звертала дуже увагу на себе. Вже навіть кілька разів її сватали та була би їй добре віддала ся, але молода дівчина, котрою опікувала ся мати, відмовила за кожний раз і навіть не сказала, чому не хоче віддавати ся. Сіме Торонталь до того не мішав ся.

ніколи не намавляв її, ані не змушував. Видко, що ще не знайшов ся був зять, котрий би більше йому як Сарі припав до вподоби.

Для докладного опису Сарі Торонталівної годить ся ще й то зазначити, що вона якось дуже любила подивляти чесні та відважні діла, які стоять в звязи з любовію вітчизни. Політикою вона ніколи не займала ся, але оповідання про те, що дотикало її вітчизни, про ті жертви, яких вимагала вітчизна та новійші приміри, якими величає ся історія її краю, зворушала її дуже. Ледви чи вже з роду були у неї такі чувства — то певно, що не по Сілясі Торонталу були вони у неї — лиш вона так сама виплекала їх в своїм благороднім і великодушнім серці.

Отсе то й поясняє нам зовсім природно — як би так вже було з гори назначено — чому Сара Торонталівна так щиро була прихильна Петрови Баторому. Ба, видко, що судьба хотіла зробити збітка банкирови, коли познакомила тих двоє людей з собою. Сарі був тогди дванайцятий рік, коли їй одного дня показали Петра і сказали:

— То син того чоловіка, що погиб за Угорщину.

Ті слова не сходили їй ніколи з думки. Обое відтак підросли. Сара думала о Петрі, заким він ще її пізнав. Вона виділа його так засумованого та задуманого. Хоч він був бідний, то все-таки працював, щоби бути гід-

ним імени свого батька, а вона знала цілу історію того-ж.

Проче вже знаєш; знаємо, як Петро радував ся і одушевляв ся, коли бачив Сару, котрої натура дуже підходила до його натур; як той молодець її полюбив та як і вона його полюбила, заким ще зрозуміла, яке то чувство в ній проявилось.

Коли ще розкажемо, яке становище займала Сара Торнталівна в своїй родині, то вже все буде сказано, що відносять ся до неї

Супротив свого батька держала ся Сара дуже здалека. Ніколи не було й сліду, щоби його щось тягнуло до своєї доньки, ніколи донька не пестила ся з ним, як звичайно дитина з батьком. У него не було ніякого чувства для доньки, а донька знов у всім не могла погодити ся з поглядами батька. Сара лиш панувала батька, як пристало на доньку, і більше нічого. Він впрочім лишав їй до волі робити, що хотіла, не противив ся нічому, що їй сподобало ся, лишав їй повну свободу в її добродійнім діланні. Ба навіть і сам прилучав ся до того, але лиш для того щоби тим велічати ся. Коротко сказавши, він був для неї зовсім рівнодушний.

Зовсім пнакше була Сара для пані Торнталевої. Хоч жінка банкира піддавала ся у всім своему чоловікови, котрий хотів лиш панувати над нею і мало її панував, то всеж таки була вона бодай лагідної натури і своїм

чесним життєм, своїм старанєм, о то, щоби її люди не ненавидїли, була сто раз більше варта, як він. Панї Торонталева дуже любила Сару. В здержаливости дївчпни зумїла вона добачити рїдку даровитїсть. Але та її прпхильнїсть для дївчпни була аж якась надмирна, бо вона її і подпвляла і поважала, ба аж нїбп чогось її лякала ся. Велпкодушнїсть характеру Сарп, її щирїсть, а часами й неподпвїсть могли пояснпти тї якусь дпвну любов матерї. Донька вїдповїдала щиростпю за щирїсть. Вони обї були бп дуже прппали собі до вподоби, хоч бп їх і не вязало спорїдненє кровп.

Нїкого тепер не здивує, що панї Торонталева була перша, котра здогадала ся, що дїяло ся в душі і серці Сарп. Молода дївчпна розмавляла з нею часто о Петрі Баторїм і його родинї, не запримїчаючи того, яке то прпкре вражїне робило на її матери. Скоро панї Торонталева змїркувала, що Сара полюбила Петра, подумала собі:

— Така вже, впдко, воля Божа!

Можнаж здогадати ся, що значили ті слова в устах панї Торонталевої, але того ще не можна знати, яка бп то була справедлива заплата для родини Баторпх за їх крпвду, коли-б Сара полюбила Петра.

Панї Торонталева була жїнка побожна і повна вірп, а коли вона вїрила в то, що то вже така воля Божа, щоби Сара полюбила ся з Петром, то й мусїла старати ся наклонити

свого чоловіка, до того, щоби обі родняки зблизили ся до себе. Не кажучи отже Сарі нічого, постановила вона поговорити о тім з чоловіком.

Зараз на перші слова, якими відозвала ся, до него пані Торонталева, він так розлютив ся, що аж не знав, що з ним діє ся. Пані Торонталева, і так слабосильна особа, мусіла чим скорше утікати до своєї кімнати, коли він став їй відгрожувати ся.

— Памятай собі — розкричав ся він наконєць, до неї — коли ще раз згадаєш мені щось о тім проєкті, то пожалуєш того!

Отже то, що Сіляс Торонталь називав судьбою, привело не лиш родину Баторих до Дубровника, але ще й звело Сару і Петра разом; вони пізнали ся і полюбили ся.

А може хто питає, чого банкір так дуже улютив ся? Може він вже мав якісь тайні наміреня що-до будучности Сари, кетрі те-пер ставали на перешкодї її чувствам? Він чейже позвишен був рад бути з того, що вже наперед можна було якось зарадити тим наслідкам, які могли вийти із його поганої зради. Що-ж би був міг Петро Баторий казати тогди, коли-б був оженив ся з Сарою Торонталівною? Що була-б тогди вдіяла пані Баторова? Певно, що то було би страшне положєнє, коли-б син убитого був оженив ся з донькою убийника, але то положєнє було би страшне лиш для них, а не для него, не для Сіляса Торонтала.

Все було би ліпше, коли-б не Сарканій, про котрого небуло ніякої чутки. Він міг все ще вернути, а здає ся, що межі ним а банкіром була ще й якась умова. Сарканій готував собі її пригадати, скоро-б лиш щасте його покинуло.

Нема сумніву, що Сіяс Торонталь дуже тим журив ся, що стало ся з його давнім фактором в Тріполісі. Від коли вони ще в Трієсті розійшли ся, не чував він нічого про него, а тому було вже майже п'ятнадцять літ. Він розвідував про него, навіть на Сицилії, бо знав, що він там має зносини з своїм приятелем Ціроном, але не довідав ся нічого. А всеж-таки міг Сарканій кожного дня з'явити ся несподівано. Банкір побоював ся того дуже, тим більше, що не мав чутки, щобн він помер — а як би то він був тішив ся, коли-б була дійшла до него така чутка! Може бути, що тогди він би вже инакше дивив ся на ту звязь його родини з родиною Баторих, але тепер не міг о тім ані на хвильку подумати.

Коли раз случайно пані Торонталева завела з ним знову бесіду про Петра Баторого, він вже не хотів робити такого крику, як першим разом, але й не дав їй ніякого пояснення в сім напрямі, лиш постановив собі стерегти Сару на будуче острійше, ба й слідити за кожним її кроком. Постановив собі поступати гордо з молодим інжиніром, відвертати ся від него, скоро де з ним стрітять

ся, і так робити, щобн відобрати йому всяку надію. Йому удало ся аж надто добре показати, що всякі заходи Петра були би даремні.

Так було аж до вечера 10 червня, коли по сальоні в дворі при вулиці Страдоне понесло ся імя Сарканього і коли тут отворили ся двері сему безвстидному чоловікови. Рапо того самого дня сів Сарканій з Намірою в Котарі на залізницю¹⁾ і поїхав до Дубровника. Тут заїхав він до одного із найперших готелів, перебрав ся елегантно і, не марнуючи часу, пішов зараз до свого давнього спільника

Сіліє Торонталь прийняв його і дав приказ, щобн ніхто їм не перешкаджав. Як же прийняв він ту гостину? Чи міг він настільки запанувати над собою, щобн не дати по собі пізнати, що в нім діяло ся та чи грав ся з ним? Або чи Сарканій так само як і давнійше розказував зухвало? А може він пригадав байкирови давню їх умову? О чім говорили вони? Чи о минувности, чи о теперішности, чи може о будучности. Ніхто би того не вгадав, бо ніхто не був при тім. А вислідок був ось такий:

В дваццять чотирь годин опісля розійшла ся по місті чутка, котра наробила немало дива. Говорено, що панна Сара Торон-

¹⁾ Верн тут трохи перехопив ся, бо з Котару до Дубровника не було залізниці.

талівна віддає ся за якогось Сарканього, великого богача з Тріполіса.

Банкир, видко, мусів піддати ся погрозам чоловіка, котрий одним словом міг його зруйнувати. Ані просьби його жінки, ані перепуджене ся Сарн не могли змінити і він казав, що яко батько має виключне право розпоряджати її рукою.

Сарканій не таїв ся з тим перед Сілясем Торонталем, длячого він конче хоче женити ся з його донькою; сказав отверто, що він зруйнований. Та часть маєтку, що послужила банкирови до піддержання кредиту свого дому, ледви, що вистала тому пройдисвітови на пятнайцять літ. Від часу, коли виїхав з Трієсту, переїздив всю Европу і жив розтратно; для него готелі в Парижі, Лондоні, Відні та Римі мали за мало вікон, коли його напала така прпмха, викидати ними гроші на вулицю. Коли закоштував вже всіх можливих розкошій, сиустив ся ще на судьбу, щоби вона остаточно докінчила його руїну; грав в карти по містах в Швайцарії та Іспанії, де ще позволено грати публично, або сидів при зеленім столі в Монаку¹⁾, що лежить на границі Франції.

¹⁾ Монако є то маленьке князівство в полудневій Франції, котре обмежає ся лиш на одно місто Монако, що лежить на горнестім пригірку і має свого окремого князя. Давнійше належали до сего князівства ще місто Мелона і місцевість Роккабуна, але від коли Франція взяла місто Ніццу, то і сі дві місцевости належать до неї;

Розуміє ся, що через весь той час був Ціроне його помічником. Коли-ж їм лишило ся вже не більше, як ледви кілька тисячів, перенеслись оба до краю, дорогого Сицилійцеви, у східні сторони Сицилії. Але там вони не дармували і чекали лиш догідної пори, щоб увійти знову в звязь з трієстинським банкпром. Не було нічого простійшого, як щоб Сарканій оженив ся з донькою Сіляса Торонталя, одинокою спадкоємицею сего богача, і тим поправив своє положенє. Банкпр не міг йому нічого відмовити; він не міг йому противити ся, а навіть і не старав ся о то. Видко, що межі шім обома а тим ді-

вигрь з Монаку відступив їх Франції за добрі гроші. Монако славиє з того, що там є домн гри, в котрих збирають ся люди з цілого світа, богачі та всілякі дурисвітти і там пробують свого счастья в карти або в рулету і програють пераз за годшчу, дві — величезні суми. — Недалеко від Монако є станція залізнична Монте-Карло і тут стоїть над самим морем величавий будинок серед красивих огородів. Є то т. зв. казино, де є прекрасні салі, в котрих уставлені столи, вкриті зеленим сукном, а за ними сидить повнісько грачів, мушшнн і жєнщннн в суміш. Грати може лиш той, що поставить на карту найменше 25 франків. Не одини грач програвши всі гроші іде до города або по місто до діску і там відбирає собі жите. Дохід з тих домів гри належить до князя. В Монаку грають найбільше в рулету; є то прилад, котрий можна покрутити а тогди по круглім кружку котить ся кульочка і впадає в переділки помальовані на чорно і червоно та означені числами від 1 до 36 але не по порядку. Найбільше грають а той спосіб, що закладають ся чи кулька впаде в переділку чорну, чи червону і звідси назва гри „руже ноар“ (червоне й чорне).

лом, котре вони хотіли залагодити, було ще щось такого, що лиш будучність могла викрити.

Але Сара домагала ся таки конче точного пояснення, длячого батько розпоряджає нею так самовільно?

— Від сего одруження зависить моя честь — відповів Сіляс Торонталь, коли вона конче хотіла довідати ся, длячого батько каже їй віддати ся за Сарканього — так і мусять бути як хочу.

Коли Сара розповіла матері, що їй батько сказав, то мати аж мало не зімліла і розплакалась рісними сльозами на руках своєї доньки, що її піддержувала.

Сіляс Торонталь сказав отже правду.

Вінчане назначено на день 6 липня.

Можна собі подумати, що діяло ся з Петром Баторим через тих три неділі. Аж трудно описати, яка взялась була його розпука. Його брала страшенна злість, а тут не міг нічого вдіяти. То замикав ся дома і не показував ся нігде, то знов вибігав кудись з проклятого міста і пані Баторова аж побоювала ся, що його вже не побачить.

Чим же було його потішити? Доки ще не говорено о весілю Сари, то Петро Баторий міг бодай мати ще якусь надію, хоч її батько відпихав його від себе. Але скоро би Сара раз вже віддала ся, тогди отворилась би перед ним пропасть, котру не далось би нічим зарівнати. Навіть доктор Антекірт,

мимо свого приреченя, опустил Петра. Як лиш могла молода дівчина — так питав Петро себе самого — що його любить, згодити ся на таке подруже, коли вона, як то йому було добре звісно, старала ся завсїгди поставити на своїм? Що то за тайна відкрила той двір, коли там таке діє ся? Петро був би таки на правду лїнше зробив, коли-б був покинув Дубровник і приймив ту посаду, яку йому предкладали, та пішов собі від Сарри, котру віддають за того якогось чужинця, за Сарканього.

— Ні, — говорив він відтак сам до себе — так не може бути!... Я вже занадто її полюбив!

І знов навістила розпука той дїм, в котрім на кілька днів заблисло було слабе промінє щастя.

Поент Пескаде, що завсїгди був на своїм становищи і котрий все знав, що діє ся в містї, був одним із найперших, що о тім довідав ся. Скоро лиш провідав ся, що Сара віддає ся за Сарканього, написав о тім зараз до Котару. Скоро знову побачив, як дуже пригноблений та прибитий молодий інженїр — котрим він якось дуже інтересував ся — дав також і о тім знати докторови Антекіртовн. Замість обширної відповіди на то, дістав він лиш приказ, щоби й дальше слїдив за тим, що діє ся в Дубровнику і доносив до Котару.

Чим ближе було до злощастного дня

6 липня, тим більше поприлав ся етап Петра Баторого. Його мати вже не в силі була упокоїти його. Плянам Сіляса Торонталя годі таки було чим небудь перешиодити. З того, як скоро оповістили весіле і лагодили ся до него, видко було, що то вже від давна було постановлено, що Сарканій і банкир вже давно знали ся, та що „богатий” Трінолітанець мусів мати якийсь особливий вплив на батька Сарп.

Петро Баторий взяв був собі свою невзгодину так дуже до еси, що на вісім днів перед весілем постановив написати лист до Сіляса Торонталя.

На лист не прийшла ніяка відповідь.

Петро старав ся зійти ся десь на вулиці з банкиром, але й то йому не удало ся.

Сара і її мати теер таки вже зовсім не показували ся. Не було-ж як до них дістати ся.

Однакож підчас коли Петро не міг стрітти ся ані з Сарою, ані з її батьком, то за стрітив ся кілька разів з ірканієм на Страдоне. Коли молодець дивив ся на Сарканього оком, повним ненависти, то той спозирав на него лиш з безвстидною погордою. Петрови прийшло на гадку зачешти його, щобн він мусім визвати його на поєдинок. Але чи Сарканій в передодень свого вінчання був би визивав на поєдинок? Прей його інтерес наказував йому уникати поєдинку.

Там минуло ще шість днів. Петро мимо

найсердечнішої просьби своєї матери, милої просьби Борика, вийшов вечером дня 4 липня з дому при вулиці Маріцеля. Старий слуга вустив ся був за ним, але він десь незадовго щез йому з очей. Петра пішов куди його очі пішли, десь в найпустішій вулиці Дубровника, вздовж каменних мурів, та йшов, як той, що зійшов з розуму.

В годину пізніше принесли його умерлого до його матери. Був пробитий пожем, так, що аж горішка часть легких була нарушена.

Не було вже ніякого сумніву: Петра взяла була очевидно така розлука, що він хотів відобрати собі життя.

Поент Пескаде, довідавшись о тім нещасно, побіг зараз до уряду телеграфічного.

В годину опісля мав вже доктор Антекірт в Котарі звістку про самоубійство молодця.

Трудно описати, що діяло ся з панцею Баторовою, коли вона омлівши кело свого сина, що мав ще лиш кілька годин жити прийшла знов до памяти. Але енергія матери побідила слабосильність жєнщини. Треба було насамперед давати поміч синові а відтак аж плакати.

Закликано лікаря. Той прийшов зараз, оглянув раненого і приложивши ухо до його грудній, слухав, як він від часу до часу слабо віддихав. Оглянув відтак рану, подивив ся, чи глибока, завязав її і робив все, що

лиш було можна, але не міг зробити ніякої надії.

В п'ятнадцять годин опісля стан Петра ще більше погіршив ся від того, що з него виплило багато крови, а віддих його був вже так слабкий, що ще ледви було його чути, та здавало ся, що він ще лиш раз зітхне і застигне.

Пані Баторова припала на коліна і молила ся до Бога, щоби він ще ратував її сина і дозволив йому жити.

Нараз відчинили ся двері від комнати. Увійшов доктор Антекірт і приступив до постелі, де лежав умираючий.

Пані Баторова хотіла заступити йому до, сну, але він дав знак і вона пустила.

Доктор нахилив ся до Петра і оглянув його уважно не відзиваючись ані словом. Відтак вдивив ся в него і через довгий час не спускав очий з него. Здавало ся, як коли-б з його очий плила якась магнетична сила; його погляд добував ся аж до мозку, де вже гадки завмирили, де уставало вже жити, а з ним і власна воля.

Нараз обернув ся Петро боком. Повіки його піднесли ся, він подивив ся на доктора... і став неживий.

Пані Баторова скрикнула, припала до сина і зомліла, а старий Борик ледви ще міг удержати її на своїх руках.

Доктор замкнув очи молодому мерцеві; підняв ся відтак і вийшов з комнати. Майже

можна було почути, що він вищептав отсю індійську приповідку:

„Смерть не нищить, лиш робить невидимим!“¹⁾).

Стріча на Страдоне.

Смерть Петра зробила в місті величезне вражінє, але ніхто не догадував ся правдивої причини самоубийства Петра Баторого, іменно же ніхто в світі не був би того догадав ся, що сему нещастю були винні Сарканій і Сіляє Торонталь.

На другий день, 6 липня, мало відбутися вінчанє Сарї Торонталівної з Сарканієм.

О тим самоубийстві, що стало ся серед так трогаячих обставин, не зпала нічого ані наї Торонталева, ані її долька. Сіляє Торонталь в порозумію з Сарканієм поставив ся вже о то, щоби вони нічого не довідались.

Умовили ся так, що весіле має відбутися тихо, ніби длятого, що хтось помер з родини Сарканього. Торонталеви, що любив величати ся, не конче було то на руку, але серед сих обставин велїв він, щоби все відбуло ся спокійно, без великого шуму. Молода нара мала лиш ще кілька днів перебути

¹⁾ Верн нагадує сим силу гіпнотичну, звалу давнїйше також магнетизмом, спосіб звістний вже від давна також індійським факірам, котрим можна наслати на чоловіка сен подібний до смерти.

в Дубровнику, а відтак виїхати до Тріполіса, де Сарканій постійно проживав — так бодай говорено. Не хотіли також робити ніякого угощення, ані при відчитаню шлюбного контракту, котрий мав забезпечити молодій жінці значне майно, ані по церковній церемонії у францієканській церкві, по чім мало зараз відбутися цивільне вінчання в уряді.

Того дня коли в Торонталевім дворі роблено послідні приготування до вінчання, проходили по другім боці вулиці Страдоне два якісь чоловіки. То були Кап Матіфу і Поент Пескаде.

Доктор Антекірт привіз був з собою Капа Матіфу до Дубровника. Його вже не потреба було в Котарі, а що оба приятелі, оба „близнюки”, як говорив бувало Поент Пескаде, були дуже раді з того, що вони вже знов разом, о тім не можна й сумнівати ся.

Скоро лиш доктор Антекірт прибув до Дубровника, навідав ся зараз до дому при вулиці Марінеля: відтак вернув до свого скромного помешканя на передмістю Пльоче і постановив там чекати аж до чаю, коли буде вінчання Сарканього з Сарою Торонталівною і постановив аж тогди взяти ся до діла.

Колн доктор на другий день навідав ся знову до пані Баторової, поміг їй сам зложити Петра в домовину. Відтак вернув знову до свого помешканя, а Поентови Пескаде і

Капови Матіфу наказав слідити шильно за всім, що діє ся при вулиці Страдоне.

Поент Пескаде мав на все око і все підслухував, але то зовсім не пережикаджало йому балакати.

— Мені видить ся, мій Кане, що ти якось став ширший як довший — відозвав ся він і приступив до велита, щоби його взяти за груди.

— А вже-ж... але я й завсігди дуже шильную ся.

— Я то зараз побачив, коли ти мене обняв.

— А що буде з тою нитукою, о котрій ти мені говорив? — спитав Кап Матіфу, котрий все памятав о своїй роли.

— Вже лагодить ся, вже лагодить ся! Треба тобі зважити, що ціле діланє є дуже занутане.

— Як то, занутане?

— Та занутане, бо то, бачиш, не восела а сумна гра, а вже сам початок є дуже займаючий.

Поент Пескаде замовк. Якась карпта, що надїхала дуже скоро, станула перед двором при Страдоне.

Дверці від карити відомкнулись і скоро замкнулись, а Поент Пескаде доглянув Сарканього.

— Так то, так!... Дуже займаючий — повторив він — і заповідає велити устїх.

— А що-ж з тим злочинцем? спитав

Кап Матіфу, котрого ся особа найбільше інтересувала.

— Ну, злочинець тепер тріюмфує, як то звичайно буває в добре написаній штуці... Але терпцю лиш... підождім лиш кіпця!

— Я думав, — сказав Кап Матіфу — що вже в Котарі прийдеш мені...

— Взяти ся до діла?

— Так так, Поенте Пескаде!

Кап Матіфу став відтак розповідати, що стало ся на базарі в Котарі, значить ся, так доктор сказав йому, що він має там когось зловити і як опісля до того не прийшло.

— Ага, отже то ще не було на часі — сказав на то Поент Пескаде, котрий, як то кажуть, говорив аби говорити, але при тім і оглядав ся то на право, то на ліво. Ти бачиш, виступиш аж в четвертім або п'ятім акті, а може появиш ся вже в посліпній яві... Але не бій ся, ти ще наробиш дива... Можеш бути певний того.

Тепер почув ся на Страдоне якийсь шум здалека як би від рога вулиці Марінеля.

З тої вулиці виходив як-раз похід похоронний і звернув на Страдоне до францісканської церкви, де мало ся відбути похоронне богослуженс.

На сім похороні було биш мало людей, бо то не був похорон виставний і лиш мало звертав на себе уваги — проста домовина, вкрита чорним сукном, котру люди несли на марах.

— А тобі що? — спитав Кап Матіфу.

— Нічого! Треба би багато говорити, щоб ти мені все розповісти.

Він саме тепер розпізнав папю Баторову, що йшла за тілом свого сина.

Церков не відмовила свого благословення сему погнібному, котрого розпука довела аж до самоубійства. Священик, що має відвести тіло на місце вічного упокою, чекав на него в каплиці Францісканів .

Папі Баторова ледви що ще могла іти і вже не плакала, не ставало їй вже сил до того. Очи їй аж якось несприродно вийшли були на верх від плачу і вона водила ними то по боках вулиці, то стовном дивила ся на домовину, що скривала в собі її сина.

Старий Борик, аж жаль було дивити ся, також ледви волік ся за нею.

Поєтові Пескаде аж сльози станули в очах. Коли-б та щира людина не мусів був остати ся на своїм місци, то певно був би прилучив ся до тих темногих приятелів і сусідів, що віддавали послідну честь мощам Петра Баторого.

Саме коли похід похоронний мав переходити попри Торопталів двір, отворилась від него велика брама. На подвірю під ганком стояли дві карити, готові до вїзду.

Перша пустилась вже вїзджати через браму на вулицю Страдоне.

Поєнт Пескаде побачив в ній Сіляса Торопталя, його жінку і доньку.

Пані Торонталева, страшно пригноблена, сиділа коло Сарн, що була ще білійша, як той білий па ній вельон молодії.

Сарканій сидів з кількома свояками чи приятелями в другій кариті.

Як той похорон так і се весіле зовсім не було виставне; і тут і там страшенний сум.

Нараз в тій хвили, коли перший віз вїхав з брами, роздав ся прошибаючий крик, що аж серце розривав.

Пані Баторова пристанувши витягнула руку до Сарн і прокляла її.

То Сара так страшенно крикнула. Вона побачила матір Петра в чорній, жалібній одежи і аж тепер догадала ся всего, що перед нею таїли... Петро погіб через ню і за ню, то його був похорон, що переходив попри ню, саме коли вона їхала ставати під вінець.

Вона зімліла і унала. Пані Торонталева аж не знала, що собі діяти а старала ся її онамятати, але на дармо... Вона ледви ще дихала.

Сіляс Торонталь не міг укрити свого гніву, але Сарканій, що прибіг чим скорше, не стратив голови.

Серед таких обставин годі було іти перед престол і треба було приказати візникам завертати назад до двора; брама за ними аж з лоскотом замкнула ся.

Сару внесли до її комнати та положили на постіль, а вона ані не рушилась. Мати її

принала коло постелі на коліна і чим скорше
іслали по лікаря. Тимчасом похід похороп-
ний Петра Баторого пішов до франціскан-
ської церкви. По відправі похоронили тіло
на дубровницькім кладовищі.

Поент Пескаде зміркував зараз, що тре-
ба як найскорше повідомити доктора о тім,
що стало ся. Він сказав до Капа Матіфу:

— Липи ся тут і уважай!

Сам побіг на передмісте Пльоче.

Коли поент Пескаде йому розповідав,
мовчав доктор, як би німий.

— А може я поступив ся дальше, як був
повинен? — подумав він собі. — Ні!... Може
я певний людині паробив тільки горя? Не
сумніваю ся, що так! Коли-ж бо тота невин-
на є донькою Сіляса Торонталя!

Відтак відсзав ся до Поента Пескаде:

— Де є Кап Матіфу?

— Коло двора при Страдоне.

— Мені потреба вас обох нині вечером.

— О котрій годні?

— О девятій.

— Де маємо на вас чекати?

— Коло брами на кладовищі.

Поент Пескаде побіг зараз до Капа Ма-
тіфу, котрого застав на своїм становищі.

Вечером около осьмої години пустив ся
доктор, убраний в широкій плащ, в сторо-
ну як дубровницька брама. На ліво, де вистав
мур, зайшов він ще до малої затоки, що ле-

жить межн скалами і повисше порту врізує ся в беріг.

На сїм місци було зовсїм пусто. Тут не було видко ані домів, ані людей. Доктор став тут, оглянувся і крикнув. Видко що так був вже умовив ся, бо незадовго прийшов до него якійсь моряк і відозвав ся:

— До вашої услуги, пане!

— Чи є тут лодка, Паццер?

— Є, онтам за тою скалою.

— З цілою залогою?

— Так є.

— А „Електрик?”

— Стоїть трохи дальше на північ поза малою затокою.

Моряк показав при тїм на якусь подовгасту масу, що серед темноти видавала ся ще більшою, і не зраджувала ся навіть ані одним світлом.

— Коли прийшов „Електрик” з Котару?
— спитав доктор.

Може перед годиною.

— А чи ніхто його не добачив?

— Ніхто, бо він сунув ся помід скали.

— Нехай же ніхто з вас не сходить з свого становища; коли не буде можна інакше, то чекайте тут на мене хоч би й цілу ніч.

— Добре, пане!

Моряк вернув назад до лодки, що стояла саме під скалистим берегом, як би прилипла до него.

Доктор Антекірт постояв ще якийсь час на березі. Видко, що хотів підождати, аж добре стемнить ся. Він час до часу ходив великими кроками то сюди, то туди. Відтак пристанув і заложивши руки, вдивив ся перед себе в Адрійське море, як коли-б йому повірив свою тайну.

На небі не світив ані місяць, ані звізди. Ледви що чути було легкий вітерець від сторони краю, котрий настає звичайно що вечера і віє кілька годни. Високо горою закрили небо досить густі хмари аж до західного овида, де нересунула ся послідна смуга диму з комина якогось парохода, і показала ся зовсім виразно на небі, а відтак щезла.

— Треба вже іти — сказав доктор сам до себе.

Він пустив ся поїд вали міста і пішов на кладовище. Тут перед брамою чекали вже на него Поент Пескаде і Кап Матіфу: вони сховали ся були за якесь дерево, так, що їх не можна було видіти.

Кладовище було вже під сю пору замкнене. Лиш в хаті сторожа мигкотіло ще слабе світло. Аж до білого дня ніхто сюди не заходив.

Доктор знав очевидно всі уходи на кладовищи. Видко, що не хотів входити брамою, — а коли-б мав сюди іти, то треба було дуже тихенько брати ся до діла.

— Ходіть за мною! — сказав він до

Поента Пескадого і його товариша, що підійшли були до него.

Вони пустились вздовж муру, що окружав кладовище і місцями на горбоватім ґрунті був значно високий. Так ішли вони може десять мінут аж доктор станув. Він показав на вилом в мурі, котрий зробив ся був від того, що мур тут недавно був усунув ся.

— От сюди підемо! — сказав він і переліз тим виломом. а Поент Пескаде і Кап Матіфу полізли й собі за ним.

Під великими деревами, що отіняли гроби, була глибока цітьма. Доктор не задержуючись, пустив ся якоюсь алеєю, а відтак зійшов з неї на поперечну алею, котрою ішло ся до висше положеної части кладовища. Демедє підлітали сполохані, нічні птахи. Крім тих сов та пугачів не було нігде ані живого духа межи хрестами та нагробними пам'ятниками.

Незадовго пристанули вони всі три перед якимсь скромним пам'ятником, в роді малої каплічки, котрої залізна решітка не була на ключ замкнена. Доктор трутив решітку, а відтак потиснув на ґузик від малої електричної ліхтарні і пустив промінь світла, але так, що його знадвору не міг ніхто видіти.

— Іди до середини! — сказав він до Капа Матіфу.

Кап Матіфу зайшов до малої каплічки і тут побачив перед собою стіну, в котру бу-

ли запуснені три мармурові таблиці.
На середній були виписані слова:

**Стефан Баторий,
1867.**

На плиті з лівого боку не було п'яркої написи, а на тій, що з правого боку, мала незадовго стати напись.

— Вийми отсю плиту! — сказав доктор. Кап Матіфу зробив то без великого труду, бо вона не була ще замурована. Він поставив її на землю, а в склепіню, що було зроблене в стіні, показала ся домовина.

Була то домовина, в котрій спочивало тіло Петра Баторого.

— Витягни домовину! — сказав доктор. Кап Матіфу витягнув її, а Поєнт Пескаде навіть не цтребував йому помагати, хоч як вона була тяжка.

— Возьми отсе — сказав доктор до Поєнта Пескаде, і дав йому знаряд до витягання шруб — та підойми віко!

— То стало ся в кількох мінутах. Доктор підоймив власною рукою білу капу, що вкригала тіло мерця, і приложив йому ухо до грудий, щоб почувти, чи в нїм ще серце бє ся. Відтак встав і сказав до Капа Матіфу:

— Вийми тіло з домовини!
Кап Матіфу послухав, і зні віп ані Поєнт Пескаде не противилсь тому, хоч зна-

ли, що то не вільно мерців виїмати з гробу.

Коли положили тіло Петра Баторого на мураву, завишув його Кап Матіфу в капу, а доктор пакнув на него свій плащ. Відтак закрили знов домовину віком, всунули її в скленіє і вставили понад таблицю так само, як вона стояла. Доктор загасив світло ліхтарії і настала знов темнота.

— Возьми тіло! — сказав він до Капа Матіфу.

Кап Матіфу взяв тіло молодця на свої здоровенні руки, як дитину, і відтак пустивсь, доктор наперед, а Поент Пескаде з задку, понерек алеї простісенько до вилому в мурі. В пять мінут онісля перелізли через него і пустивсь вздовж мурів міста на побереже.

Ніхто ані словом не відзивався. Послушний Кап Матіфу робив все, як машина, але що там не діялося в голові Поента Пескадого!

На дорозі від кладовища до побережа не стрітили доктор і його товариші ані одного чоловіка. Але коли доходили вже до малої затоки, де на них чекав „Електрик”, побачили акцизника, що ходив понад самим морем. Вони ішли даліше не зважаючи на него. Доктор крикнув на весь голос і зараз прибіг керманч з лодки.

На даній знак пустився Кап Матіфу сходити в долину скалами і мав вже сідати на лодку. Але вже і прибіг був акцизник, а

коли побачив, що хтось вибирає ся на море крикнув:

— Хто там?

— Люди, що линають вам до вибору, або двадцять ринських готівкою або кулаком межі очі — також готівкою — відповів Поент Пескаде, показуючи на Капа Матіфу.

Акцизник не надумував ся довго — во-лів двадцять ринських, як кулаком межі очі.

— На море! — закомандував доктор.

За хвилику опісля щезла лодка серед темноти. За дальших п'ять мінут підлипла вона до веретенатого судна, котрого з берега не було видно. Лодку витягнули на судно, машина рушила тихенько і „Електрик” вплив на широке море.

Кап Матіфу зложив тіло Петра Баторого на софку в вузенькій комнатці, де не було віконця, котрим би світло до неї заходило. Доктор ливив ся тут сам один: він нахилив ся до Петра і поцілував його в біде чоло.

— Пробуди ся, Петре — сказав він. — Я так хочу!

Петрови отворились зараз очі, як коли-б він заснув був лиш магнетичним сном, що так подібний до смерті. В його лиці слідно було якусь неохоту, коли побачив доктора Антекірта перед собою.

— То ви? — прошептав він — що мене опустили?

— То я, Петре!

— А хто-ж ви?

- Померий, так як і ти!
- Померий?
- Я граф Матій Сандорф!

КІНЕЦЬ ДРУГОЇ ЧАСТИ.

